

LXVI. évf. 2022 2-3. szám

MŰEMLÉKVÉDELEM

MŰEMLÉK- VÉDELEM

LXVI. évf. 2022 2-3. szám

MŰEMLÉKVÉDELEM

A MAGYAR MŰEMLÉKVÉDELEM KIADVÁNYA

LXVI. évf.

2022

2-3. szám

A kiadvány megjelenéséért felel:

MINISZTERELNÖKSÉG

Építészeti, Építésügyi és Örökségvédelmi Helyettes Államtitkárság

Alapította: Gerő László

Szerkesztőbizottság: Bognár Gábor, Deák Krisztina, Fejérdy Tamás, Győr Attila, Koppány András, Krähling János, Nagy Gergely Domonkos, Ritók Pál, Veöreös András

Főszerkesztő: Vukoszávlyev Zorán

Szerkesztőségi asszisztens: Szólik Krisztina; telefon: 06-1-795-2416

A Műemlékvédelem korábban megjelent példányai az ÉTK. Kft. könyvesboltjában (1074 Budapest, Hársfa u. 21.) megvásárolhatók, illetve megrendelhetők a 2022. évi kiadványok megrendelhetők a konyvesbolt@etkkft.hu címen.

TARTALOMJEGYZÉK / CONTENT

A XXX. ORSZÁGOS MŰEMLÉKI KONFERENCIA TANULMÁNYAI AZ 1945 UTÁNI ÉPÍTÉSZETÜNK VÉDELMEÉRT II. THE 30TH NATIONAL CONFERENCE OF MONUMENTS ON THE PROTECTION OF OUR POST-1945 ARCHITECTURE – STUDIES II

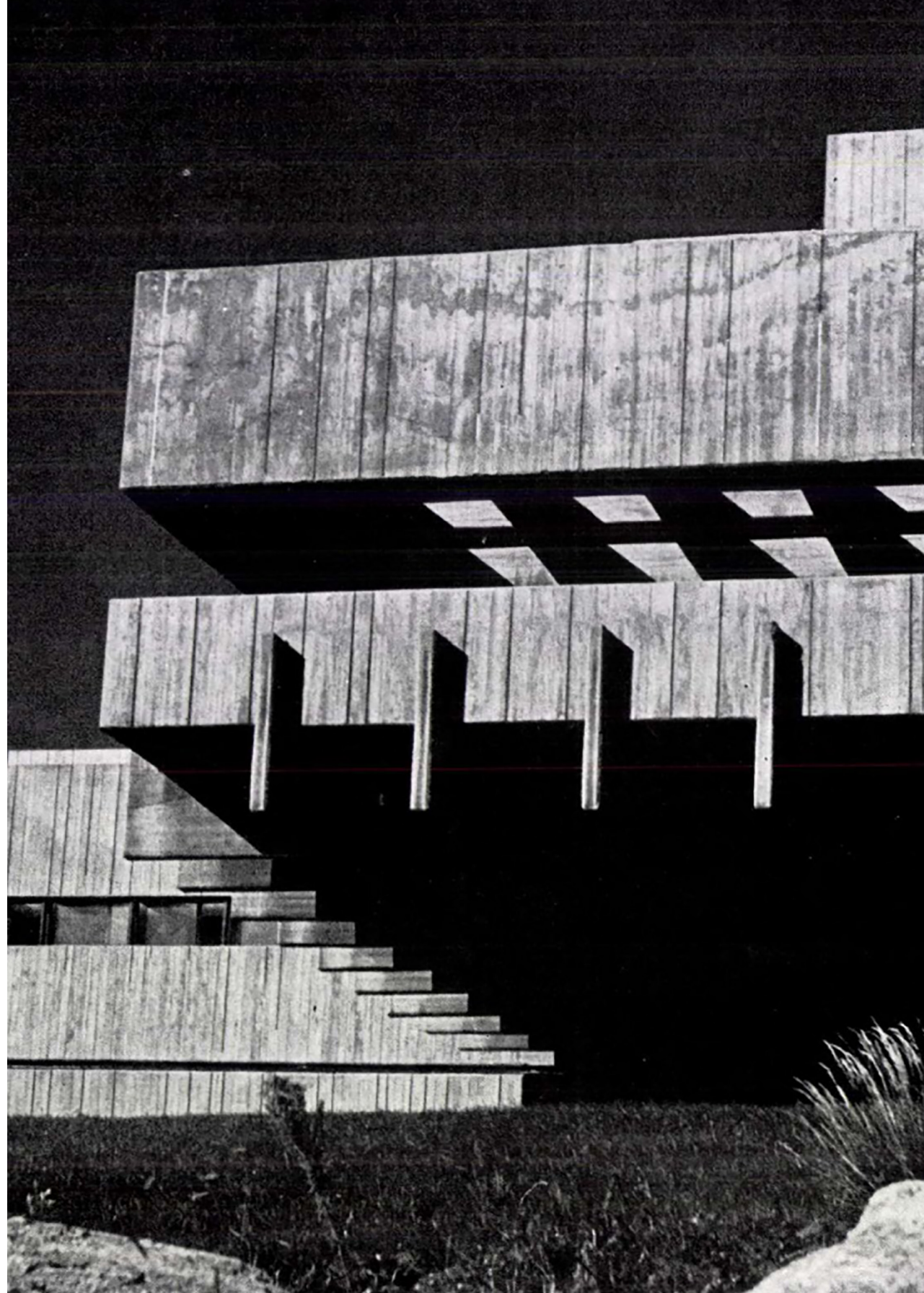
Karácsony Rita: A dániások – Dániai és svédországi inspirációk és azok hatása az 1940-es, 1950-es évek hazai építészetére / <i>The 'Danish' Group – Inspirations from Denmark and Sweden and their influence on the architecture of the 1940s and 1950s in Hungary</i>	69
Gyulai István: Előre a jövőbe – A Csepel Művek védendő karakterelemeiről / <i>Forward to the future – On the characteristic elements of the Csepel Művek to be protected</i>	82
Kuslits Tibor: Értékek az ötvenes évek szocreál építészetében – A mai Dunaiújvárosban / <i>Values in the Socialist realist architecture of the fifties: in today's Dunaiújváros</i>	87
Schall István – Víz László: Cím / Schall József, a dunaiújvárosi Kisbivaly – Nagybivaly épületek tervezője / <i>József Schall, architect of the Kisbivaly – Nagybivaly buildings in Dunaiújváros</i>	99
Fehérvári Zoltán: A 60-as évek építésze és az „illeszkedés” kérdése / <i>The architecture of the 60s and the question of 'fit'</i>	105
Hartmann Gergely: A GYŐRITERV örökségének mai helyzete / <i>The present situation of the GYŐRITERV heritage</i>	115
Vukoszávlyev Zorán: A modern mai szemmel – Egyetemi kutatási program a '45 utáni építészetünk értékvédelméért / <i>Modern architecture from today's perspective – University research program for the value preservation of our architecture after 1945</i>	129
Nagy Csaba: A magyar modern építészet védelme – A Magyar Építőművészek Szövetségének projektjei / <i>Protection of Modern architecture in Hungary – The projects of the Chamber of Hungarian Architects</i>	143
Bódyné Máthé Ildikó: Modern műemlékek? Gondolatok az 1945 után épült műemlékek kapcsán / <i>Modern monuments? Thoughts on historic monuments built after 1945</i>	151
RECENZÍÓ/REVIEW	
Máté Zsolt: A színek által elmondott épület – Fejérdy Tamás: Beszélő színek – Talking colours. Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg 2021. 183 p. / <i>A building told by colors – Fejérdy, Tamás: Beszélő színek – Talking colours.</i> <i>Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg 2021. 183 p</i>	170

Vendégszerkesztő: Nagy Gergely

A kiadvány tanulmányai lektoráltak.

A címlapon az óbudai Radelkis KTSz irodaház fotója (Vukoszávlyev Zorán),
a hátsó borítóíven az épületegyüttes telepítési alaprajzai (Magyar Építőművészet 1971/5. 21.), a fejeépület mai (V.Z.),
valamint a belső borítón archiv részletképe (MÉ 1979/4. 34.) szerepelnek.

Kiadásért felelős: Miniszterelnökség,
1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 2-4.
Nyomdai előkészítés, terjesztés: Építésügyi Tájékoztatói Központ Kft.
1074 Budapest, Hársfa u. 21.
Mohr László ügyvezető
Karácsony Tiborné kiadóvezető
telefon: 06-30-278-4247, e-mail: e.karacsony@etkkft.hu
Azonosítási szám: 4/2022
Tipográfia: WOW Stúdió Kft.
Nyomdai munkák: Virtuóz Kft.
Felelős vezető: Tolonics Gergely
INDEX: 25 585; ISSN: 0541-243

A DÁNIÁSOK

Dániai és svédországi inspirációk és azok hatása az 1940-es, 1950-es évek hazai építészetére

Karácsony Rita

Művészettörténész (2014), a BME Csonka Pál Doktori Iskola abszolvált hallgatója. Kutatási területe az 1945 utáni másfél évtized építészoktatása és a hazai modern építészet története.

E-mail: karacsonyr@gmail.com

THE ‘DANISH’ GROUP

Inspirations from Denmark and Sweden and their influence on the architecture of the 1940s and 1950s in Hungary

In the last winter of World War II, 133 senior university architect students were sent by military draft to German territories, from where most of the group soon fled to Denmark. Continuity of education was ensured even during the emigration, and when the war ended, the group of architects remained together. The one and a half to two years spent in the Scandinavian countries initially seemed like a forced stay abroad, but over time most students managed to take advantage of the situation from a professional point of view. They studied the works of Nordic classicizing modern and modern architecture, met the designers, and gained experience working in local architectural offices. Willingly or unwittingly, the period spent in the northern states had an impact on the last period of the young architects’ university studies, and then on their early career years. Thanks to them, using the lessons of Scandinavian modern and classicizing modern architecture, the architectural concept was strengthened in Hungary, which responded more closely to the local features, built environment and materials.

Through contemporary documents, this study explores the foundations of the knowledge acquired in the Scandinavian states, the direct architectural inspirations, and uses oral history to research their impact. Nordic modern and classicizing modern architecture appeared indirectly in the ‘Danish’ Group’s later plans prepared at the Technical University of Budapest, then at master’s schools or design institutes, and gained space through the valuable architectural books and journals sent and brought home. Being familiar with Scandinavian practice of modern architecture made it possible to ensure continuity – both in terms of style and methodology – in the Hungarian architecture of the 1950s, when Modernism became a policy-rejected trend.

A XXX. Országos Műemléki Konferencia az 1945 utáni hazai építészeti örökség vizsgálatát tűzte ki célul, mely tematikához bizonyos szempontból az ún. „dániások” vagy a „dániás évfolyam” története is hozzátartozik.¹ 1944 decemberében 133 felsőbbéves műegyetemi építészhallgatót küldtek katonai behívóval német területekre, ahonnan a csoport nagy része hamarosan Dánia irányába menekült. A skandináv államokban töltött másfél-két év kényszerű kint tartózkodásnak tűnt kezdetben, de a hallgatók többségének idővel sikerült szakmai szempontból kihasználni a helyzetet: megnézhatték az északi klasszicizáló modern és modern építészet alkotásait, találkozhattak a tervezőkkel, illetve tapasztalatot szerezhettek helyi építészirodákban dolgozva is.

Az északi államokban töltött időszak akaratlanul hatással lett a fiatal építészek egyetemi tanulmányainak utolsó időszakára, majd pályakezdő éveikre. Nekik köszönhetően, a skandináv modern és klasszicizáló modern építészeti tanulságait felhasználva megerősödött Magyarországon az az építészeti felfogás, amely a helyi adottságokra, épített környezetre és anyagokra fokozottabban reagált. Az északi klasszicizáló modern építészeti ráadásul néhány évvel később, az 1951-ben kötelezővé tett szocialista realista stílusdiktátum idején is felhasználhatónak bizonyult – egyfajta kibúvót jelentett az építészek számára az előírt szocreál stílus alól.

Az 1944-es kitelepítés részleteiről sok mindent megtudhatunk Palasik Mária *A műegyetem*

misták Odüsszeiája 1944–1946 c. könyvéből.² Ugyancsak a megpróbáltatásokkal teli utat és a dániai mindennapokat állítják középpontjukba az egykori résztvevők által írt visszaemlékezések.³ Jelen írás ezzel szemben mindössze azt a kérdést próbálja meg körüljárni – *Farkasdy Zoltán* (1923–1989) szavaival élve⁴ –, hogy miként válhatott az elhurcoltatásnak indult kitelepítés végül tanulmányúttá? Még hozzá olyan tanulmányúttá, amely a pályakezdő évekre is döntő befolyással bírhatott? Milyen lehetőségek álltak rendelkezésre a megkezdett építésztechnológiai tanulmányok folytatására külföldön? És milyenek a skandináv építészeti és építési szokások megismerésére? A kérdések megválaszolásában leginkább a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltárában őrzött dokumentumok, levelezések, könyvszámlák⁵ lesznek segítségünkre.

A KITELEPÍTÉS

1944 decemberében a harmad- és negyedéves építészhallgatókon és kísérőiken kívül a nyilas kormányzat összesen 2000–2500 felsőéves mérnök-, orvostan-, állatorvostan- és gyógyszerészhallgatót telepített német területekre.⁶ A lehetséges célok között említhetjük, hogy ilyen módon akarták biztosítani a győztesnek hitt háborút követően az ország újjáépítését, illetve az egészségügy újjáélesztését, de elképzelhető, hogy az elesett német orvosok és mérnökök hiányát kívánták pótolni a magyar hallgatókkal.⁷ Elsőként Breslauba (Wrocław) vitte őket a vonat, azonban a frontvonalak előretörése miatt néhány hét múlva el kellett hagyniuk a várost, és Halle an der Saale irányába indultak tovább. A többség gyalog, hóban, nagy hidegben, a csomagokat szánon húzva tette meg az utat a következő állomásig (*1. kép*). Halléban mindössze néhány hónapig, az 1945. március 31-i bombázásokig volt maradásuk, ezt követően a csoport szétvált: áprilisban így jutott el végül az építészhallgatók, valamint oktatóik és kísérőik jelentős része Dániába, ahol rövidesen a Dán Vöröskereszt ortalma alá kerültek. A 100 fős⁸ társaságot *Korompay György* (1905–1991), a Műegyetem Városépítési Tanszékének fiatal professzora vezette (*2. kép*).

OKTATÁS A KITELEPÍTÉS IDEJÉN

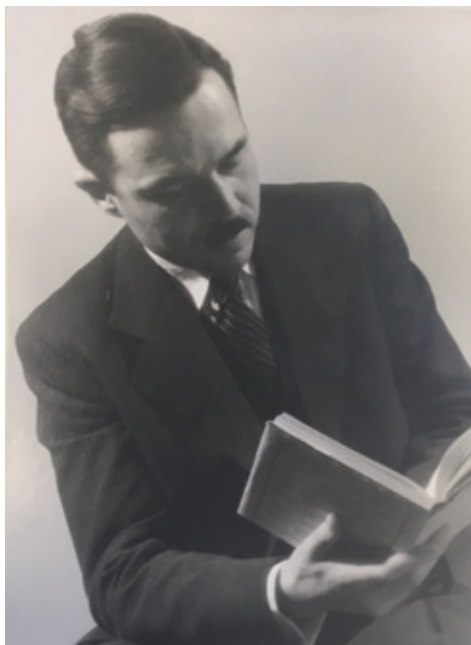
Ahogy a csoportvezető 1945 szeptemberében kelt leveléből⁹ és Farkasdy Zoltán visszaemlékezéséből¹⁰ megtudhatjuk, a viszontagságos körülmények ellenére Breslauban, majd Halléban is

1. kép A kitelepített hallgatók útja
Halle an der Saaléba. (BME OMIKK Levéltár,
Korompay-hagyaték)

tanultak az építészhallgatók, sőt, le is zárták a félévet, így a negyedévesek Halléban, a vasútállomáson megkapták „hallei diplomájukat”, amelyet persze maguk is inkább csak „kultúrtörténeti dokumentumnak”¹¹ tekintettek.

A Műegyetem rektorának 1945 szeptemberében írt üzenetében Korompay a következőképp foglalta össze addigi történetüket: „...a külföldre kitelepített műegyetemi tanfolyam építészmérnöki osztálya a mostani IV. éves építészhallgatók csoportjával jelenleg Dániában Korsør városában tartózkodik. (...) Mult év karácsony óta először Boroszlóban folytattuk az oktatást, majd Halleba telepítették át bennünket, ahol egy tűzoltó iskolában találtunk szállásra. Április elején ezután a hallgatóságot kisebb csoportokra osztották szét. Bennünket Dániába szállítottak. Így került az építészmérnöki osztály az addigra befejezett III. éves tanfolyam hallgatóival előbb Hvalsøbe /Roskilde mellett/, majd Vemmelevbe /Korsør mellett/ és végül a nyár elején Korsørbe. A dán határt április 17-én léptük át. Katonai kiképzésben egyáltalán nem részesültünk és mindvégig megtartottuk civil egyetemi csoport jellegünket. Tekintettel arra, hogy Dániába tele-

2. kép Korompay György portréja. (BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyaték)

pülésünk során a velünk lévő tanszéki felszereléseket – külön teherkocsin – magunkkal hozhattuk, semmi akadályja nem volt annak, hogy Dániában is ne folytassuk az oktatást.”

Volt tehát miből tanítani a hallgatóságot. Korompay professzor maximálisan kihasználta 1944 végén a magukkal vihető 50 kg-os súlyhatárt¹², és egy ládányi szakkönyvet, folyóiratot, sőt üvegdiát¹³ cipelt az útra saját tanszékéről. Az oktatási segédanyagokat később, 1946 tavaszán további hazai könyvekkel, folyóiratokkal, jegyzetekkel és fényképekkel egészítette ki, mikor lehetőség nyílt arra, hogy ezeket egy Vöröskeresztes konvojval Dániába szállítsák a budapesti Városerépítési Tanszékéről¹⁴ (3. kép).

A BME Levéltárában található könyvszámlákból látható, hogy nemcsak otthoni publikációkból tanultak és inspirálódtak, hanem számos szakkönyvet és folyóiratot vásároltak dániai tartózkodásuk alatt is, így például a dán *Arkitekten* és a svéd *Byggmästaren* egyes számait.¹⁵ A modern dán és svéd építészeti bemutató kiadványok beszerzésére ráadásul Magyarországról is biztatták a csoportot: Kiss Tibor (1899–1972), a II. sz. Épülettervezési Tanszék vezetője 1945 novemberében arra kérte kollégáját, hogy próbáljon meg ezek közül néhányat hazaküldeni.¹⁶ A *Trettioalets byggnadskonst i Sverige*¹⁷ című könyv 1946 áprilisában meg is érkezett a professzorhoz a Műegyetemre,¹⁸ és több más, skandináv építészeti tematikájú publikációhoz hasonlóan ma is megtalálható a BME Középülettervezési Tanszékén.¹⁹

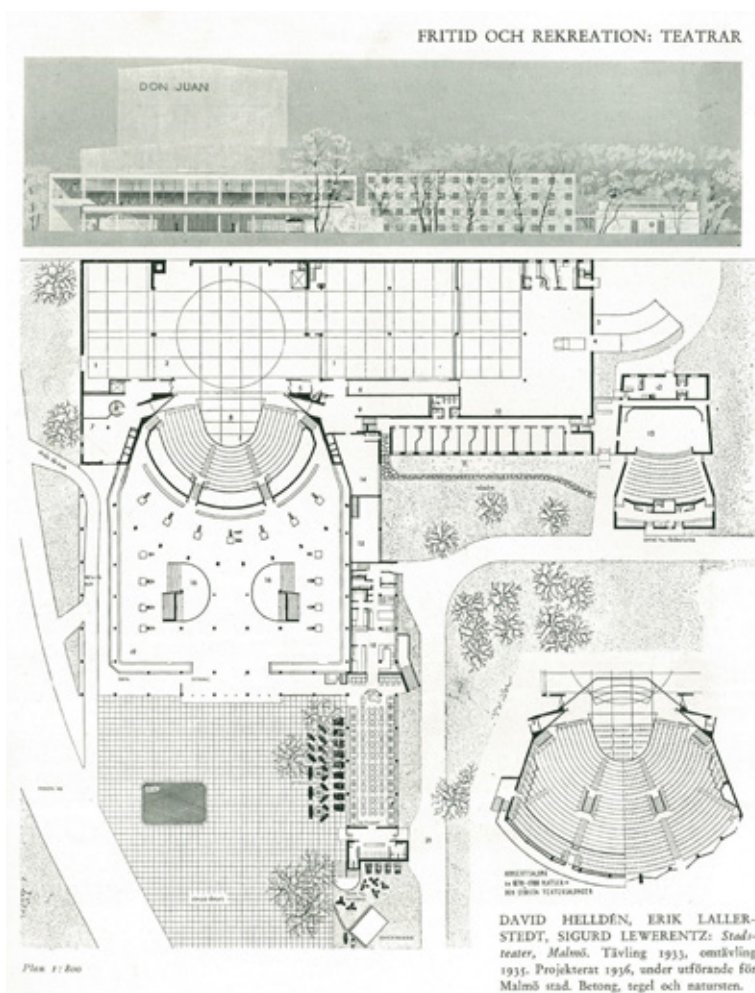
3. kép Vizsgáztatás Dániában. (BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyaték)

4. kép A koppenhágai kiállítás enteriőre.
Középen Zalaváry Lajos munkái láthatók.
(BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyaték)

A dániás évfolyam tagjai közül *Jánossy György* (1923–1998) és *Seidl Ambrus* (1924–2018) is kiemelték – évtizedekkel később – a különösen jól működő dán könyvtárhálózatot, melynek köszönhetően számos világhírű építész munkásságáról olvashattak, így például *Erik Gunnar Asplund*ról.²⁰ Seidl betegsége folytán hónapokat töltött kórházban, de mindeközben egy dán-német szótár segítségével sorra fordította a dán építészetéről szóló szócikkeket.²¹

A könyvtározásnál és a megvásárolt szakkiadványok forgatásánál azonban sokkal nagyobb volt a jelentősége annak, hogy a hallgatók személyesen is bejárhatták a modern, ugyanakkor a helyi építési szokásokra és adottságokra érzéke-

5. kép A malmői városi színház tervrajzai.
(Brunnberg–Neumüller–Lönnroth: *Trettioalets byggnadskonst i Sverige*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1942, 149.)

6. kép Építészhallgatók a stockholmi ravatalozó épületében. (Farkasdy-hagyaték)

nyen reagáló skandináv építészeti alkotásait. Milyen módon és milyen alkalmakkor találkozhatunk a helyi építészettel?

LEHETŐSÉGEK A SKANDINÁV MODERN ÉPÍTÉSZET MEGISMERÉSE

A hallgatók rengeteget rajzoltak, festettek, skicceket, szobrokat készítettek dániai szálláshelyeiken. A képeken a hazai, magyarországi tematika, illetve a figurális ábrázolások voltak túlsúlyban, de a helyi természeti tájat és épített környezetet is megörökítették. Így például a történeti építészeti alkotásai közül *Zalaváry Lajost* és jó barátját, Farkasdy Zoltánt is megragadta a középkori eredetű vemmelevi templom épülete a környező fákkal.²²

A műveket aztán kiállításokon mutatták be és értékesítették a magyar hallgatók. Az 1946. március 6–16. között Koppenhágában, illetve a nem sokkal később, 1946. június 11–23. között Svédországban, Stockholmban megrendezett tárlat volt a legsikeresebb: a bevételből mindkét esetben támogatták a Vöröskereszt magyarországi segélyakcióit, a stockholmi eladások után pedig a budapesti Műegyetem tanárainak is küldtek élelmiszercsomagokat²³ (4. kép).

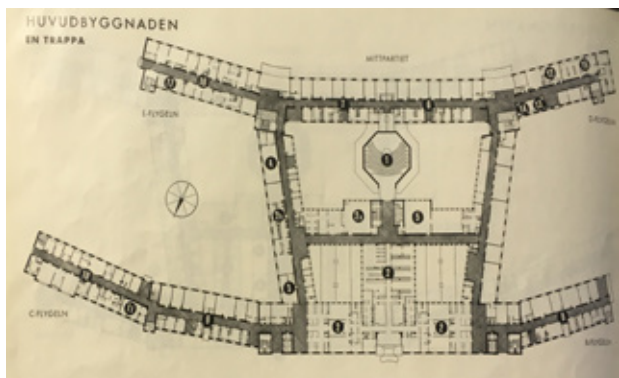
A svéd tárlatot azért is érdemes kiemelni, mert Korompay professzor egy több mint negyven fős csoportot tervezett magával vinni erre a két hétre Stockholmba, ugyanis úgy vélte, hogy ez az egyetlen lehetőség, hogy a leendő építészek közvetlen tapasztalatot szerezzenek a svéd modern építészetről. Mikor 1946 tavaszán engedélyt

és támogatást próbált szerezni a kiutazásra, érvei közt első helyen szerepelt, hogy a tervezett tanulmányút rendkívüli jelentőséggel bírna a magyar hallgatók szakmai fejlődése szempontjából.²⁴ Végül csak egy hónappal későbbre és összesen 25 fő részére sikerült elintéznie a tíznapos kirándulást, melynek Lund, Malmö, Stockholm és Göteborg voltak az állomásai.²⁵

Egy fennmaradt programtervezet²⁶ szerint Lundban leginkább a történeti építészeti egy-egy jeles alkotását vette célba a csoport, így a dómot és az egyetem főépületét. Malmöben már a kortárs építészete volt a főszerep: megtekintették a kicsinyíthető nézőtérrel rendelkező városi színház épületét (*David Helldén – Erik Lallerstedt – Sigurd Lewerentz*, 1933–36), a Sigurd Lewerentz által tervezett temetőt, illetve egy-két iskolaépületet (5. kép). A stockholmi és göteborgi programpontokról sajnos keveset árultak el előzetesen a hallgatóknak. *Pelikán József* (1913–1969), aki többek között a vas- és vasbetonszerkezetekről adott elő, csak annyit írt tájékoztatásul, hogy Stockholmban „*Korompay tanár úr vár minket és a további programot közli. Ez igen változatos lesz és mindenütt szakértők állanak rendelkezésünkre.*” Egy-egy fénykép²⁷ tanúsága szerint Stockholmban megnézték a krematórium épületét (Erik Gunnar Asplund, 1935–40), valamint a *Carl Westmann* által az 1930-as évek elején tervezett kórházépületet (*Karolinska Sjukhuset*), melyről egy külön kiadványt is hazahoztak²⁸, de más helyszínekről biztosat egyelőre nem állíthatunk. (6–8. kép) Feltételezhetjük, hogy nem hagyták ki Stockholmban a városi könyvtárat

7. kép A stockholmi kórház homlokzata.
(Farkasdy-hagyaték)

8. kép A stockholmi kórház alaprajza. (A *Karolinska Sjukhuset* című füzet 6. oldalán található ábra, BME Középülettervezési Tanszék könyvtára)

(Erik Gunnar Asplund, 1920–28), Göteborgban pedig a városháza Asplund-féle bővítését (1913; 1934–37). További kutatással, illetve a hagyatékokban fellelhető fotók, skiccek azonosításával a későbbiekben újabb részletek derülhetnek ki a tanulmányútról.

A 25 hallgató kiválasztása nagy fejtörést okozott Korompay professzornak. Mindenekelőtt azok számíthattak az utazásra, akik a leginkább hozzájárultak a stockholmi kiállítás erkölcsi vagy anyagi sikeréhez:²⁹ tehát akik a legtöbbet segítettek a szervezésben, illetve a legtöbb képet eladták. (9. kép) Azonban két másik, csoportos tanulmányi kirándulásról is tudunk, amelyeken már nagyobb létszámmal vehettek részt a hallgatók. Még 1945 szeptemberében invitálta Koppenhágába a magyarokat a dán Építész Akadémia³⁰, 1946. június 28-ára pedig az aarhusi városi tanács szervezett számukra egy egynapos városnézést. Utóbbiról Pelikánék elsőként a helyi újságból értesültek, de pár nap múlva a hivatalos meghívó is megérkezett silkeborgi táborukba. Mivel ekkoriban Korompay Stockholmban tartózkodott, a csoport vezetését Pelikán vette át, aki szerencsénkre részletesen beszámolt tanártársának írt leveleiben a dániai történekekről.³¹ Az aarhusi kiránduláson ezúttal is a modern építészet volt terítéken: így mindenekelőtt az akkor még építés alatt álló egyetemváros (C. F. Møller – Kay Fisker – Povl Stegmann), a városháza ikonikus épülete (Arne Jacobsen – Erik Møller, 1937–41), valamint modern könyvtár-, áruház- és banképületek (10–11. kép).

MUNKAVÁLLALÁS DÁNIABAN ÉS SVÉDORSZÁGBAN

A Dán Vöröskereszt támogatását egészen 1946 tavaszáig³² élvezhette a magyar csoport, ekkor azonban felszámolták silkeborgi (aggholmi) táborukat, így mindenkinek munka után kellett néznie, amíg a hazatérésre nem adták meg az engedélyt. Farkasdy Zoltán már 1945 októbertől vállalt rajzoló feladatokat egy dán építésznél, példáját kezdetben vagy tízen követték.³³ 1946 tavaszán azonban már több mint 30 hallgató állt alkalmazásban különböző építészirodákban, de voltak, akik eleinte nem a szakmában helyezkedtek el, hanem tőzegbányában dolgoztak³⁴ vagy farmon végeztek mezőgazdasági munkát³⁵. Egyéne válogatta tehát, hogy kinek milyen módon és mértékben sikerült szakmai tapasztalatot gyűjteni a dán vagy svéd építészirodákban.

9. kép Távirat a svédországi tanulmányút résztvevőinek névsorával. (BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyatéka)

10. kép Az aarhusi városháza épülete. (Preben Hansen – Anthony Atkinson: *The Architecture of Denmark*, The Architectural Press, London 1949, 28.)

11. kép Az aarhusi egyetemváros. (Hansen–Atkinson 1949, 35.)

A MÁSFÉL ÉVES „TANULMÁNYÚT” JELENTŐSÉGE

A hallgatók többsége minden bizonnyal nehézknek találta a kényszerű dániai tartózkodást, hiszen távol voltak otthonuktól, családtagjaiktól, akikkel sokáig egyáltalán nem tudtak kapcsolatba lépni. Évtizedekkel később visszagondolva a kitelepítésre azonban sokakban átértékelődött ez a másfél-két év. Az 1980-as években Farkasdy és Jánossy is hasonlóan nyilatkoztak (12–13. kép). Farkasdy a következőképp fogalmazott az úttal kapcsolatban egy interjú alkalmával: „... meg kell mondjam magának, hogy nem volt haszontalan! Nem arra számítottunk ugye, mert hisz háborúban hurcoltak el bennünket! Hogy ebből tulajdonképpen egy egész életünket, nézeteinket befolyásoló és megszabó nagy élmény lett, mert egy 21-22 éves kora küszöbén levő ember számára pláne a Horthy világ szorítottságából egy ennyire teljesen liberális szociáldemokráta királyságba való kerülés az valami olyan mérhetetlen élmény volt, amitől én még mind a mai napig nem tudtam szabadulni! Az építészet Skandináviában – közhely hogy magasszintű, bennünket tehát építészhallgatókat

még egy dolog volt ami meghökkentett, hogy itt hogy lehet építeni! Úgyhogy végsősoron ezt, kegyetlen ha ilyen mondok, de egy tanulmányúttá alakította a sorsunk, elhurcoltatásnak indult és tanulmányúttá vált!”³⁶

Jánossy György is végül pozitívan összegezte a Dániában és Svédországban átélteket: „... olyan időszak volt, amelyet később olyankor tapasztaltam amikor elszakadt az Achilles-inam, vagy rossz volt a szívem, amikor az ember megállhat, és alapoktól kezdve végiggondolhatja azt amit tud, és pótolhatja azt amit nem tud. Tehát végtelenül fontos dolog egy-egy ilyen akkumulációs idő, és mindez egy borzasztó kontrasztként, a háborús összevisszaságban. Szellemi épüleseimnek ez az egy év, vagy nem tudom hány év, ahol tényleg azzal foglalkozhattam amivel akartam, és elérhettem azokat az eszközöket ami kell, tulajdonképpen a legértékesebb volt.”³⁷

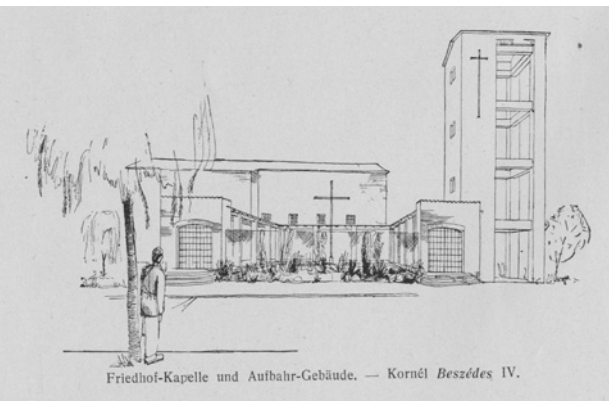
A hallgatókkal ellentétben az oktatók már 1945–46-ban pontosan látták, hogy a skandináv építészet rendkívüli hatással lesz a fiatalok későbbi pályafutására. Pelikán József ezt a gondolatot osztotta meg, mikor az aarhusi kiránduláson a csoport nevében megköszönte a vendéglátást: „Mi, akik már több mint egy éve az Önök szép or-

12. kép Márkus György és Farkasdy Zoltán portréja. (BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyaték)

13. kép Jánossy György és Hottovi Tibor portréja. (BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyaték)

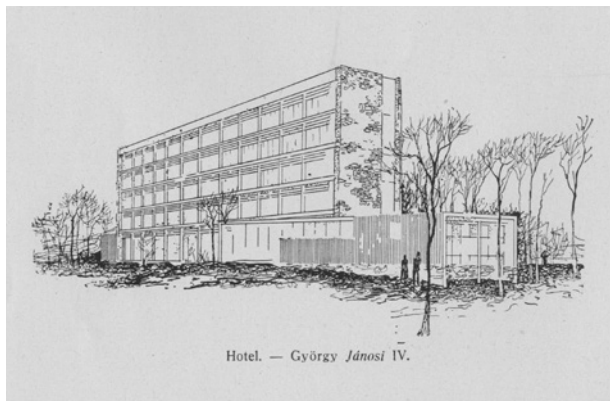
14. kép Beszedes Kornél szigorlati terve. (Arvé, Károly: Über die Erziehung der Architekten auf der Technischen Hochschule in Budapest. *Műegyetemi Közlemények* 1948/2. 88.)

szágában élünk, mint építészek is nagyon szép és hasznos benyomásokat szerezünk. Ezalatt megismertük a kis vidéki templomok patinás szépségét és a nagyváros köz- és szociális épületeinek őszinteségéből fakadó harmóniáját. Ezeket a benyomásokat sohasem fogjuk elfelejteni és hatásuk akarva, vagy akaratlanul meg fog látszani azokon az épületeken, melyeket szerencsétlen hazánkban Isten segítségével mielőbb építeni fogunk.”³⁸

Igaza is lett, hiszen a hazatért építészhallgatók számos esetben készítettek olyan hallgatói tervet, illetve terveztek olyan házakat az állami tervezőintézetekben, melyek bizonyos megoldásai az északi modern vagy klasszicizáló modern építészeti alaprajzi és homlokzatrendszereire, anyaghasználatára vezethetők vissza.

ÚJRA A MŰEGYETEMEN, AZ ELSŐ TERVEZŐINTÉZETI MUNKÁK

1946 végén, 1947 elején a kitelepített építészhallgatóknak, oktatóiknak és kísérőiknek nagyjából a fele döntött a hazatérés mellett.³⁹ A hallgatók útja elsőként a Műegyetemre vezetett, hogy befejezzék tanulmányaikat és megkapják diplomájukat. Hiába folytatódott ugyanis külföldön az oktatás – még külön órarendje is volt a dániai fél-éveknek⁴⁰ –, a kint megszerzett jegyeket végül nem fogadta el a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, az elvégzett szemesztereket semmisnek tekintették.⁴¹

15. kép Jánossy György szigorlati terve. (Arvé 1948, 91.)

A skandináv építészet hatása jól érzékelhető például Zalaváry Lajos⁴², Farkasdy Zoltán⁴³, Beszedes Kornél és Jánossy György szigorlati tervein⁴⁴: megmutatkozik a tömegformálásban, a raszteres homlokzatképzésben vagy a kőburkolat használatában (14–15. kép). Nemcsak egyetemi feladataik alkalmával fordultak a dániasok az északi mintákhoz, hanem későbbi pályafutásukban is előszeretettel keresték az előképeket a skandináv építészetben. Ennek egyik legkorábbi és talán legszemléletesebb példája a Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem épületegyüttese, melynek tervezésében – Janáky István műtermében – a dániasok közül Zalaváry, Jánossy és Farkasdy is részt vettek az 1950-es évek elején. A sávházakból álló épületegyüttes beépítési tervének elkészítése során a hasonló situációban lévő aarhusi egyetemváros képe lebegett a fiatal tervezők szeme előtt.⁴⁵

A DÁNIAI ÉS SVÉDORSÁGI TAPASZTALATOK ALKALMAZ- HATÓSÁGA A SZOCREÁL IDEJÉN

Bár előre senki sem gondolhatta, 1951-től kezdődően, a szocreál stílusdiktátum alatt még inkább előtérbe kerültek az északi államokban szerzett szakmai tapasztalatok. A szocreál idején egyfajta „archaizálást”, a történeti építészet – különösen a haladónak tekintett magyarországi klasszicista építészet – elemeiből történő kiindulást várt el a pártvezetés az építészekről.⁴⁶ Ehhez végső soron az északi klasszicizáló modern is felhasználhatónak bizonyult, olyan alkotásokat eredményezve,

mint például a BME „R” épülete (*Rimanóczy Gyula*, 1950–55),⁴⁷ vagy a csepeli kultúrpalota 1951-es tervpályázatára benyújtott tervek közül a Jánossy György – *Kékessy László*, valamint a *Mikolás Tibor* – *Molnár Péter* által készített pályamunkák.⁴⁸

Ez az út a szocreál éveiben a Műgyetemen is járható volt, legalábbis néhány oktató és hallgató számára. *Finta József* (1935–) például úgy emlékezett vissza, hogy a skandináv építészetre maguk a tanársegédek, Mikolás Tibor és *Halász Imre* hívták fel néhányuk figyelmét.⁴⁹ A dániások által hazahozott szakirodalom ráadásul közvetlenül elérhető volt a tanszéki könyvtárakban, ami szintén elősegítette ezt a különutas megoldást.

1953-ban a fiatal, pályakezdő építészek továbbképzése céljából hozták létre a Magyar Építőművészek Szövetsége keretében működő Mesteriskolát. Az 1953 áprilisában elinduló első ciklus oktatóinak legfőbb feladata még az lett volna – legalábbis a hivatalos fórumokon ezt hangoztatták –, hogy a felvételt nyert fiatalokat a szocreálnak megfelelő módon „átneveljék”, hogy majd belőlük váljanak a hazai szocialista realista építészet vezető tervezői.⁵⁰ Az első évfolyamban a dániások is jelentős mértékben képviselték magukat, hiszen a huszonhárom mesteriskolás közül öten megírták Dániát: Beszédes Kornél, *Farkas Ipoly*, Jánossy György, *Medvedt László* és *Zalaváry Lajos*. Az ő jelenlétüknek köszönhetően a Mesteriskolában is előtérbe kerültek a szocreálra adott válaszként a skandináv klasszicizáló modern építészetből ihletet merítő megoldások, ahogy ez jól érzékelhető az első évfolyam terveit bemutató publikáció⁵¹ alapján is.

A történeti építészet elemeit a modern formavilággal, igényekkel ötvöző skandináv építészeti alkotások tehát a szocreál korszakban is mintaképpül szolgálhattak. Segítségükkel meg lehetett felelni a felülről jövő elvárásoknak, mégis azt érezhették építészeink és építészhallgatóink, hogy nem estek ki teljesen a kortárs, „nyugati” építészet világából sem.

A tanulmány arra igyekezett rámutatni, hogy a dániás építészek munkássága esetében teljes mértékben indokolt a skandináv államokban szerzett ismeretek, inspirációk kutatása és vizsgálata. Szintén célravezető lehet ugyanakkor az egykori hallgatótársaik, kollégáik életműve szempontjából, miután az északi modern és klasszicizáló modern architektúra közvetten is ki tudta fejteni hatását: a dániások műgyetemi, majd mesteriskolás, illetve tervezőintézeti tervein keresztül, vagy a hazaküldött és hazahozott,

értékes szakkönyvek, szakfolyóiratok által. Ilyen módon sikerült ennek a néhány tucat építészhallgatónak és oktatóknak tulajdonképpen egy „darabka nyugatot” becsempészni Magyarországra – még épp időben, a vasfüggöny lezárulta előtt.

IRODALOM:

- Arvé, Károly: Über die Erziehung der Architekten auf der Technischen Hochschule in Budapest. *Műgyetemi Közlemények* 1948/2.
- Bartha Tibor: *Szia madár! A Műgyetem építész mérnöki hallgatóinak odisszeája a Második Világháborúban*, Koppenhága 1997.
- Brunnberg, H. – Neumüller, H. F. – Lönnroth, I. M.: *Trettiotalets byggnadskonst i Sverige*. Rabén & Sjögren, Stockholm 1943.
- Fehérvári Zoltán – Prákalvi Endre: *Rimanóczy Gyula*. Holnap Kiadó, Budapest 2019.
- Ferkai András: *Farkasdy Zoltán építésze*. HAP Tervezőiroda Kft, Budapest 2014.
- Ferkai András (szerk.): *Közi 66 – Egy tervezőiroda története I. (1949–1991)*. Vince Kiadó, Budapest 2015.
- Gádos Lajos: Néhány szó a csepeli pályázatról... *Magyar Építőművészet* 1 (1952) 4. 14–19.
- Götz Eszter: *Zalaváry Lajos építésze*. MMA Kiadó, Budapest 2018.
- Karácsony Rita: A MÉSZ Mesteriskola első három ciklusának története, 1953–1960. In: Götz Eszter (szerk.): *Mesteriskola, 1953–2023. Építész Mester Egylet*, Budapest 2022. 12–29.
- Karácsony Rita – Vukosavljev Zorán: A magyar építészettörténet reformja a II. világháború után – A modernista szemlélet látszólagos háttérbe kerülése. In: Veöreös András – Horváth Tamás (szerk.): *Kortárs építészettörténet V. 100 éves a Bauhaus*. Győr-Ménfőcsanak Megyei Építész Kamara, Győr 2020. 129–144.
- Kazinczy Ferenc A. G.: Utunk Svédországba. In: *Széphalom, a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve*, 12. kötet (2002) 231–244.
- Kiss, Zoltán S.: *Without a blueprint*. Sandor Press, Canada 2005.
- Palasik Mária: *A műgyetemisták Odüsszeája 1944–1946*. Műgyetemi Kiadó, Budapest 2006.
- Seidl Ambrus: *Emlékirat 1944–46*. (Magánkiadás) Budapest 1997.

JEGYZETEK

1. A tanulmány egy folyamatban lévő kutatás két előadásának fókusztemáját mutatja be. A Magyar Művészeti Akadémia szervezésében 2020. október 12-én megrendezett Zalaváry Lajos-konferencián ismertetett *A dániások – dániai és svédországi inspirációk*, majd egy évvel később a XXX. Országos

- Műemléki Konferencián, Salgótarjánban elhangzott Építészképzés egy „más” világban – lehetőségek a szocreál stílusdiktátum idején (1951–1954/55) c. előadás ugyancsak érintette az 1944–45 telén Németország felé evakuált műegytemi építész-mérnök hallgatók, az ún. dániás évfolyam jelentőségét. A szocialista realista korszak építész-képzéséhez további adalékokkal szolgál a következő írás: Karácsony Rita: A szocreál jelenléte a műegytemi építészettoktatásban. *Műemlékvédelem* 63 (2019) 1–2. 67–79.
- Palasik Mária: *A műegytemisták Odüsszeiája 1944–1946*. Műegytemi Kiadó, Budapest 2006.
 - Bartha Tibor: *Szia madár! A Műegytem építész-mérnöki hallgatóinak odüsszeiája a Második Világháborúban*, Koppenhága 1997; Kiss, Zoltán S.: *Without a blueprint*. Sandor Press, Canada 2005; Seidl Ambrus: *Emlékirat 1944–46*. (Magánkiadás) Budapest 1997; Kazinczy Ferenc A. G.: Utunk Svédországba. In: *Széphalom, a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve*, 12. kötet (2002) 231–244.
 - Szabóné Dér Ilona interjúja Farkasdy Zoltánnal, 1983. 64. (Oral History Archivum (OHA/52.))
 - BME OMIKK Levéltár, Korompay György hagyatéka
 - Palasik 2006, 51–52.
 - Palasik 2006, 31–32.
 - Névsor (BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyaték): Ábrahámffy Józsefné, Ábrahámffy László, Ábrahámffy István, Árva Ernőné, Árva Ernő, Árva Pirokska, Árva Róza, Bajó Gyula, dr., Bakos Béla, Bartha Tibor, Berta Ferenc, Beszédes Kornél, Böhm Viktor, Böhm Viktorné, Böhm László, Böhm György, Buna László, Csanády László, Császár Ferenc, Császár Ferencné, Dötsch Károly, Dragonits Tamás, Farkas Ipoly, Farkasdy Zoltán, Felcsiki Ervin, Felcsiki Ervinné, Felcsiki Ákos, Félix Vilmos, Franner Ferenc, Gábel Mihály, Gergelyffy Gusztáv, Györfly Erzsébet, Harasta Miklós, Hegyi Lajos, Hévízi Endre, Hortay Géza, Hottoni Tibor, Illa Horváth Imre L., Jánossy György, Kazinczy Gábor, dr., Kazinczy Gáborné, Kazinczy Erzsébet, Kazinczy Ferenc, Kecskés Ferenc, Kiss László, Kiss Márta, Kiss Zoltán, Koleszár József, Korompay György, dr., Krizka György, Kulcsár Alfréd, Lamoss Béla, Lamoss Béláné, Lux Lajos, Majsa László, Marossy Ferenc, Maróti Pál, Márkus György, Máthé Lajos, Mechtl Alfréd, Molnár Gyula, Nagy A. Mihály, Nagy Dezső, Nedelkov Mihály, Nyiregyházi Miklós, Oláh Imre, Orbán Ferenc, Pelikán József, Pelikán Józsefné, Pécseli István, Polgár Lajos, Poroszlai István, Rauchenberger Konrád, Reichhardt Béla, Ruzicska Béla, Sasady László, Schönauer Norbert, Schreyer Béla, Seidl Ambrus, Simonffy Gyula, Sipos Albin, Sipos István, Snopper Tibor, Somogyi László, Somogyi Lászlóné, Szántay László, Székely László, Szijjártó Imre, Szilágyi István, Szilávik György, Trettina Jenő, Trettina Jenőné, Uhlyarik Ferenc, Ujcz István, Varga Árpád, Varga László, Vámszer Géza, Weisz György, Zajovics Jenő, Zalaváry Lajos.
 - Korompay levele a Műegytem rektorának, 1945. szeptember 12. A Műegytemmel ezt megelőzően egyáltalán nem sikerült kapcsolatba lépnie a dániás csoportnak. BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyaték
 - Szabóné Dér Ilona interjúja Farkasdy Zoltánnal, 1983. (OHA/52.)
 - Szabóné Dér Ilona interjúja Farkasdy Zoltánnal, 1983. 34. (OHA/52.)
 - Szabóné Dér Ilona interjúja Farkasdy Zoltánnal, 1983. 27, 40–41. (OHA/52.)
 - Csoportkiadások elszámolása, 2. tétel: „*diapositívekkel tele bőrdőm garderobba tétele, Korsőr*”. BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyaték; Margarethe Balslev levele a magyar kultuszminisztériumnak, 1946. 10. 19. A Dán Vöröskereszt silkeborgi elnökeként kiemeli, hogy Korompay mindvégig nagy gonddal kezelte a Műegytemről elhozott könyveket, diákat, és egyéb oktatási anyagokat. BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyaték
 - Korompay levele a Városépítési Tanszéknek, 1946. márc. 12. BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyaték
 - Könyvszámlák. BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyaték
 - Jankovich István és Kiss Tibor levele Korompaynak, 1945. nov. 15. BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyaték
 - Brunnberg, H. – Neumüller, H. F. – Lönnroth, I. M.: *Trettintaletts byggnadskonst i Sverige*. Rabén & Sjögren, Stockholm 1943. [= A harmincas évek építészete Svédországban]
 - Kiss Tibor tanszéke számára vásárolt könyvek. BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyaték
 - Az 1943-ban Stockholmban megjelent könyvben a II. sz. Épülettervezési Tanszék pecsétje mellett a következő bejegyzés olvasható: „2. sz. *Épülettervezési tanszéknek, Dániából 1946. április*”
 - Jánossy így fogalmazott: „...*hamar rájöttünk arra, hogy Dániának nagyszerű könyvtárhálózata van, tehát bármilyen könyvet kértünk, pár nap alatt a birtokunkban volt. Ez volt az ami, most már érdeklődve Skandinávia iránt, a kezünkbe adta azokat az építészeti, akik később nagy hatással voltak ránk. Gondolok Asplundra, akinek egy gyönyörű monográfiája volt a kezében abban az időben.*” Szabóné Dér Ilona interjúja Jánossy Györggyel, 1988. 67. (OHA/134.)
 - Beszélgetés Dr. Seidl Ambrussal, 2018.
 - Götz Eszter: *Zalaváry Lajos építészete*. MMA Kiadó, Budapest 2018. 31.; Ferkai András: *Farkasdy Zoltán építészete*. HAP Tervezőiroda Kft, Budapest 2014. 9.
 - Korompay levele a Svéd Vöröskeresztnek, 1946. július 25.; Korompay levele a Dán Vöröskeresztnek, 1946. február 3. BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyaték

24. Korompay levelei a Svéd Konzulátusnak és a Svéd Vöröskeresztnek, 1946 májusa. BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyaték
25. A svéd utazás dokumentumai, BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyaték.
26. A svéd utazás dokumentumai, BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyaték.
27. Fotók a Farkasdy-hagyatékban.
28. A *Karolinska Sjukhuset* c. 16 oldalas füzet ma is megtalálható a BME Középülettervezési Tanszékének könyvtárában.
29. A svéd utazás dokumentumai, BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyaték
30. Korompay levele az akadémia elnökének, 1945. szept. 25., BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyaték
31. Pelikán levelei Korompaynak Stockholmba, 1946. június, BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyaték
32. Korompay ekkor készített egy kimutatást, hogy hányan dolgoznak Silkeborgban és hányan a városon kívül, illetve kinek nincs még munkája. BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyaték
33. Szabóné Dér Ilona interjúja Farkasdy Zoltánnal, 1983, 43. (OHA/52.)
34. Így Nedelykov Mihály. Beszélgetés Nedelykov Mihállyal, 2019.
35. Így Dragonits Tamás és János György. Beszélgetés Dragonits Tamással, 2018; Szabóné Dér Ilona interjúja János Györggyel, 1988, 74. (OHA/134.)
36. Szabóné Dér Ilona interjúja Farkasdy Zoltánnal, 1983, 63–64. (OHA/52.)
37. Szabóné Dér Ilona interjúja János Györggyel, 1988, 63. (OHA/134.)
38. Pelinkán József levele Korompaynak. BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyaték
39. Bartha 1997, 67.
40. Órarend. BME OMIKK Levéltár, Korompay-hagyaték
41. A Mérnöki és Építész Osztály tanácsülési jegyzőkönyve, 1946. nov. 18. BME OMIKK Levéltár, tanácsülési jegyzőkönyvek
42. Diplomatervének témája egy szabadtéri galériával is rendelkező múzeum- és kiállítótér volt, mely szoborszerű tömegkompozícióját tekintve felidézi a stockholmi városi könyvtár épületét. Götz 2018, 32.
43. Szigorlati terv képe. Ferkai 2014, 17.
44. Arvé, Károly: Über die Erziehung der Architekten auf der Technischen Hochschule in Budapest. *Műegyetemi Közlemények* 1948/2. 88, 91.
45. Ferkai András (szerk.): *Közi 66 – Egy tervezőiroda története I. (1949–1991)*. Vince Kiadó, Budapest 2015. 91.
46. Karácsony Rita – Vukoszávlyev Zorán: A magyar építésetoktatás reformja a II. világháború után – A modernista szemlélet látszólagos háttérbe kerülése. In: Veöreös András – Horváth Tamás (szerk.): *Kortárs építészettörténet V. 100 éves a Bauhaus*. Győr-Moson-Sopron Megyei Építész Kamara, Győr 2020. 129–144.
47. Fehérvári Zoltán – Prakfalvi Endre: *Rimanóczy Gyula*. Holnap Kiadó, Budapest 2019. 103–109.
48. Gádos Lajos: Néhány szó a csepeli pályázatról... *Magyar Építőművészet* 1 (1952) 4. 14–19.
49. A szerző Finta Józseffel készített interjúja, 2020. 02. 17.
50. Mesteriskola első ciklusához lásd: Karácsony Rita: A MÉS Mesteriskola első három ciklusának története, 1953–1960. In: Götz Eszter (szerk.): *Mesteriskola, 1953–2023*. Építész Mester Egylet, Budapest 2022. 12–29.
51. *Magyar Építőművészet* 4 (1955) 1–2. 3–32.

ELŐRE A JÖVŐBE

A Csepel Művek védendő karakterelemeiről

Gyulai István

Okleveles építészmérnök (BME, 1983), Budapest XIX. kerület Kispest 1993-2013, majd 2018-tól Budapest XXI. kerület Csepel főépítésze
E-mail: gyulai.i@budapest21.hu

FORWARD TO THE FUTURE

On the characteristic elements of the Csepel Művek to be protected

On the land of Csepel Művek (hereinafter CSM, in English: Csepel Works), the Weiss family founded its first industrial site in 1894. The industrialists of that time had a typical mentality of creating the industrial facility in a complex way, considering the housing, educational and social needs of the workers. An industrial complexity covered the entire production process: smelters (raw material), power plant (energy), factories (finished product), warehouses (logistics). The CSM had its own internal infrastructure, the factory did not depend on the infrastructure system of the city, in addition, the owners also built apartments for officials and workers, and established social institutions (hospital, schools). Thus, a true independent and compact city was created with its own port, railway station, railway network, and shelter system. The disorganized and rapid course of spontaneous privatization after the regime change (1990) had a shockingly negative effect: the undivided common property of hundreds of owners, the nonsense legal situation created by the privatization of internal roads, the inability to cover bank loans, and the conflicting interests of the owners resulted in a set of problems that were difficult to solve.

In this situation, how can values, which are at least minimally savable and do not prevent continuous operation, be preserved in a reassuring way? During development, what should be kept and what can be let go? First, it is important to explore and take stock of existing values. We have prepared a value preservation documentation, which includes, among other things, the assessment of local unique values and local territorial values. It is important to note that not only buildings make the system of urban image elements and create an industrial character! We surveyed the network elements that make up the independent system and include the items to be placed under local territorial protection. During the heritage protection process, in addition to the buildings that transfer the atmosphere of the era before 1945, the values after 1945 were also revealed. Among others, the proposals of the economic and value preservation program include the changes of functions supporting the protection of architectural values, the establishment of a local industrial history museum, the updating of the tenant and owner circle by installing creative functions, the integration of R&D innovative functions, the establishment of university research bases, the development of a support and incentive system based on the settlement image protection decree and on the partnership.

A Csepel Művek (továbbiakban CSM) történetét alaposan feldolgozták, amelyből most csak a fővárosi összefüggéseket emelném ki. A Weiss Család a főváros területi fejlődésével párhuzamosan helyezte át ipari telephelyeit: 1882 Lövölde tér 2 (első magyar konzervgyár), 1890 Soroksári út, 1894 Csepel (lőszergyár). Jellemző volt az akkori nagyiparosok mentalitására, hogy komplex módon a munkások lakhatási, oktatási és szociális igényeire figyelemmel hozták létre az ipartelepét. Az ipari komplexitás átfedte az egész gyártási folyamatot: kohók (nyersanyag), erőmű (energia), gyárak (késztermék), raktárak (logisztika). A CSM saját belső infrastruktúrával rendelkezett, nem függött a város infrastruktúra rendszerétől, emellett tisztviselői és munkáslakásokat építettek, és szociális intézményeket (kórház, iskolák) hoztak létre – így igazi önálló kompakt város jött létre saját kikötővel, vasútállomással és vasúti hálózattal, óvóhelyrendszerrel. Fontos még, hogy a CSM a világ élvonalába tartozott a gyártási technológiák, a know-how, az újítások tekintetében.¹

A rendszerváltást közvetlenül megelőző időszakban már megindult a gazdasági hanyatlás, amely a kapacitás csökkenésében és a piacvesztésben jelentkezett. A munkahelyek száma jelentősen lecsökkent. Megdöbbentően negatív hatást váltott ki a spontán privatizáció szervezetlen és gyors lezajlása: több száz tulajdonos osztatlan közös tulajdona, a belső utak privatizációjával előállt képtelen jogi helyzet, a banki hitelfedezet-képtelenség, a tulajdonosi kör érdekellentétei következtében nehezen megoldható problémahalmaz keletkezett (1. kép).²

Hogyan lehet ebben a helyzetben megnyugtató, legalább a minimálisan menthető a folyamatos működést nem gátló értékeket megtartani? A fejlesztések során mit őrizzünk meg, és mit engedhetünk el? Először is a meglévő értékek feltárása és számbavétele fontos! Ennek megalapozásához két egymástól távolinak tűnő, de akár keretet is biztosító tény-dokumentum tevőlegesen hozzájárulhat. A VÁTI Kht. 1996-ban felmérte a CSM-et és komplex programot dolgozott ki a megmentés és a megőrzés és a működés érdekében. A létrejött dokumentum ma is aktuális, értékes következtetéseket és megoldási javaslatokat tartalmaz. A 2019-ben megtartott értékvédelmi konferencián pedig összegyűjtöttük azt az autentikus tudásbázist, ami segít minket az értékvédelemben.

Az Urbanitás Kft-vel közösen készítettünk egy értékvédelmi dokumentációt, mely tartal-

1. kép Magánosított területek mentén új határfelületek jönnek létre, és közben ott találjuk a területkaraktert meghatározó átfogó infrastruktúrákat.

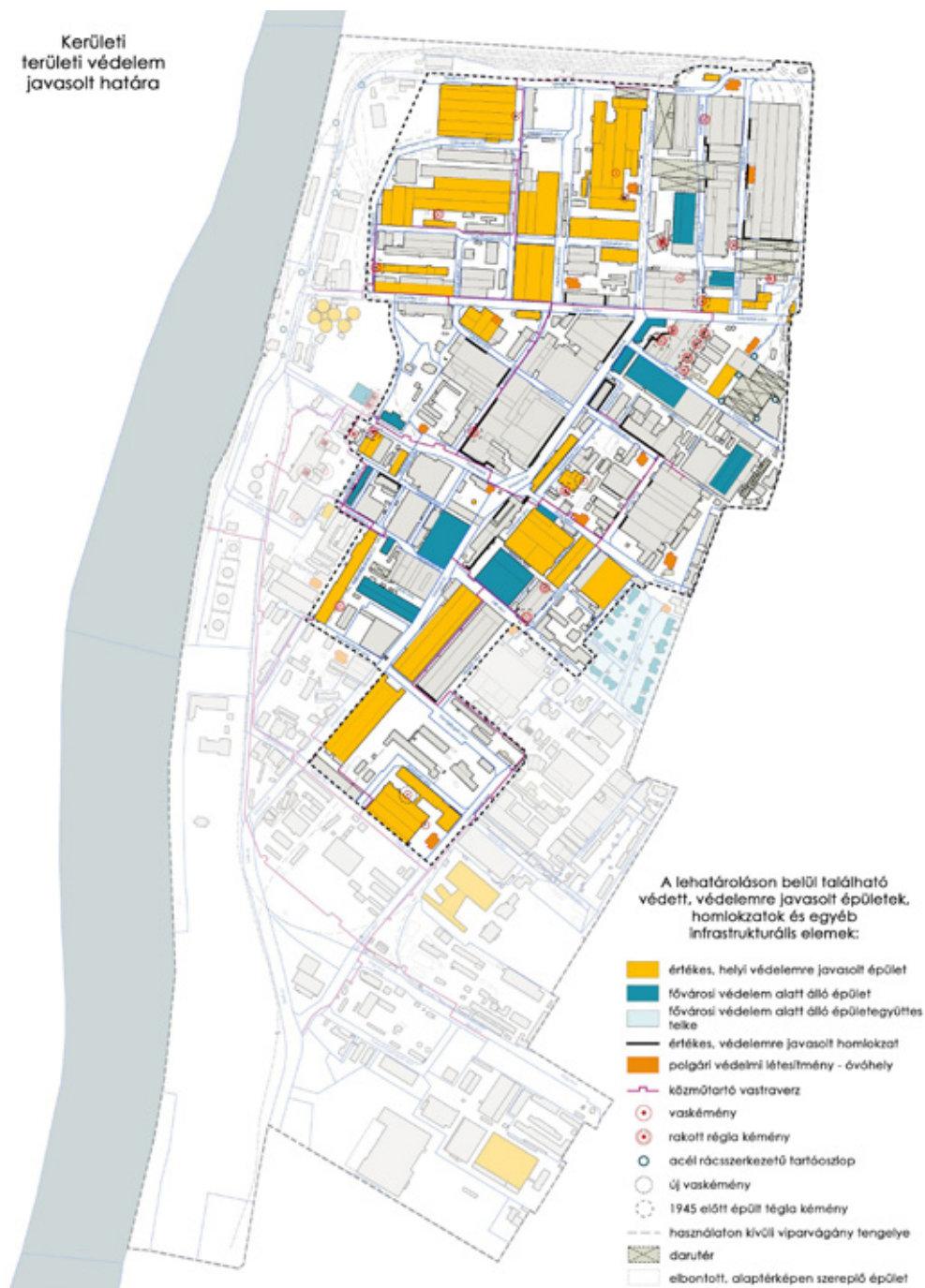
Fotó: a szerző felvétele

mazza többek között a helyi egyedi értékek és helyi területi értékek felmérését. Fontos annak rögzítése, hogy az arculati elemek rendszere, az ipusztériális karakter hordozói nem csak az épületek! A fentiekben is kiemelt komplexitás az arculatban is tükröződik (2. kép).

Az önálló rendszert alkotó hálózatos elemeket mértük fel, amelyek a helyi területi védelem elemeit képezik. Az infrastrukturális alrendszer elemei:

- 1. Óvóhelyek: hrsz.: 210146/58; 210146/62; 210146/92; 210146/103; 210146/165; 210146/171; 210146/205; 210146/218; 210146/220;
- 2. Közművezeték tartó traverz oszlopok: Csőhegesztő utca, Déli utca, Déli-be-kötő út, Dézsa utca, Duna lejáró, Hőerőmű utca, Öntöde utca, Rézmű utca, Szerúraktár utca, Színesfém utca, Terelő utca,
- 3. Rakott téglakémények – 1945 előtti építésű: hrsz.: 210146/58; 210146/62; 210146/65; 210146/168; 210146/111; 210146/219; 210146/220;
- 4. Rakott téglakémények – 1945 utáni építésű: hrsz.: 210146/58; 210146/65; 210146/96; 210146/97; 210146/204; 210146/215;
- 5. Vaskémény – 1945 előtti építésű: hrsz.: 210146/96
- 6. Rácsos acélszerkezetű, világítóberendezés-tartó traverz oszlopok: hrsz.: 210146/58

Kerületi
területi védelem
javasolt határa

2. kép Az URBANITAS Kft által készített térkép a Csepel Művek karakteres értékeiről.
Forrás: URBANITAS Kft.

3. kép Értékes téglarchitektúra homlokzat ipari vezetékekkel. Fotó: a szerző felvétele

- 7. Daruterek: hrsz.: 210146/58; 210146/99; 210146/96-210146/97; 210146/204-210146/215
- 8. Az értékes homlokzatok (3. kép).

Az ipari jellegű karakter legfontosabb, városi léptékű elemei, a tégl- és acélkémények az összvárosi sziluett részét képezik a Duna nagyháza felől, ezért célszerű azok megőrzése (4. kép).

Az értékes téglamentikájú homlokzatok a '45 előtti kor hangulatának átörökítői. A belső arcukat elemeit képezi továbbá a vasbeton és acél közművezeték-tartó traverzek rendszere, mely az önálló közmű ellátást jelképezi. Az óvóhelyek rendszere pedig a CSM hadigár korszakára emlékeztetnek. Célszerű továbbá megőrizni a korabeli útburkolatokat jelzésekkel, illetve a közterületek fölé nyúló darutereket is.

A 2019-es konferencia rávilágított arra, hogy sok '45 utáni érték is van a CSM területén, amelyek még nem szerepeltek a korábbi anyagokban.³ Ezek például a MESE (*Menyhárd István és Sempsey Lajos*) csoport által tervezett, a kor világszínvonalán álló vasbetonháj szerkezetű csőgyári csarnokok a CSM észak-nyugati részén (5. kép).⁴

A tervezetet bemutattuk a tulajdonosi körnek egy lakossági fórum keretében, és masszív ellenállásba ütköztünk. Most kompromisszumot keresünk velük együtt, az együttműködés jegyében szeretnénk eljárni – de továbbra is célunk, hogy

az értékek komplexitását szem előtt tartva tudjuk megindítani az értékek megőrzését.

A gazdasági- és értékmegőrző program javaslatai:

- az építészeti értékvédelmet támogató (pl. kulturális célú) funkcióváltások, egy helyi ipartörténeti múzeum létrehozása,
- a bérlői, tulajdonosi kör frissítése kreatív, alkotó funkciók telepítésével, amire már vannak bizonyos jelek (pl. szobrászművész, művészi cementlapgyártás stb.)
- K+F innovatív funkciók, egyetemi kutatóbázisok alapítása,
- a településképvédelmi rendelet – mint jogi szabályozás – lehetősége, a partnerség alapján,
- támogatási, ösztönzési rendszer kidolgozása, szponzoráció, civil támogatások megszervezése, támogatói alapok megteremtése,
- a CSM területén a belvároséhoz hasonló hőszigetelhetőség van, ezért jelentősen növelni kell a zöldfelületi arányt,
- szervesen be kell kötni a településszerkezetbe és humanizálni kell a közterületeit,
- környezetvédelmi monitoring rendszer és rekultiváció a talaj megtisztítása érdekében.

A folyamatok nem tudnak egy-kettőre jelentős változásokat hozni, hiszen óriási léptékről van szó, maga terület is jelentős méretű – meghaladja Csepel, de még a Főváros erejét is ez az ér-

4. kép Csepel Művek kéményei a Duna felől

5. kép A MESE csarnok felülvilágítóval

tékmegőrzés. Összevetésül érdemes figyelembe venni, hogy a CSM területileg nagyobb, mint a VI, VII, V, I. kerületek, tehát a fővárosi belső kerületek összterülete, ezért állami és EU-s forrásokra van szükség ebben a léptékben a tapasztalható változások elérésére.

(A XXX. Országos Műemléki Konferencián Salgótarjánban 2021. október 1-én elhangzott előadás szerkesztett változata.)

IRODALOM

- Bácskai Vera – Gyáni Gábor – Kubinyi András: *Budapest története a kezdetektől 1945-ig*. Budapest Főváros Levéltára, Budapest 2000.
- Gyáni Gábor (szerk.): *Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda*. Városháza, Budapest 1998.
- Haba Péter: *Magyar ipari építészet 1945–1970*. Terc, Budapest 2019.
- Kocsis János Balázs: Budapest sikerkorszakai. *Hungarian Geopolitics* 4 (2019) 70–86.
- Kocsis János Balázs: *Városfejlődés és városfejlesztés Budapesten 1930–1985*. Gondolat, Budapest 2009.
- Kondor Attila Csaba: *A normák hatása a társadalmi-gazdasági térfolyamatokra és a területi szabályozás lehetőségei Magyarországon*. PhD értekezés, ELTE Földtudományi Doktori Iskola, Budapest 2010.
- Kondor Attila Csaba: Iparfejlesztés és iparpolitika Budapesten az 1960-as években. In: Fejtl István (szerk.): *Budapest az 1960-as években*. Napvilág Kiadó, Budapest 2009. 65–80.
- Preisich Gábor: *Budapest városépítésének története. III kötet. A két világháború közt és a felszabadulás után*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1969.
- Preisich Gábor: *Budapest városépítésének története 1945–1990*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1998.

Preisich Gábor: *Budapest városépítésének története Buda visszavételétől a II. világháború végéig*. Terc, Budapest 2004.

Preisich Gábor: Nagybudapest városrendezési terve és Csepel. *Új Építészet* 3 (1948) 5. 161–166.

Urbán Erzsébet: Mai szemmel: A Csőhegesztőmű csarnoka, Budapest-Csepel (1960). Építészet: Menyhárd István (1902–1969), Semsey Lajos (1920–2002). *Metszet* 7 (2015) 6. 11.

JEGYZETEK

1. A főváros területi fejlesztései spontán és direkt folyamatainak eredményeiről: Kocsis János Balázs: *Városfejlődés és városfejlesztés Budapesten 1930–1985*. Gondolat, Budapest 2009., illetve: Kocsis János Balázs: Budapest sikerkorszakai. *Hungarian Geopolitics* 4 (2019) 70–86. Az 1945-öt követő ideákról közvetlen dokumentumként lásd: Preisich Gábor: Nagybudapest városrendezési terve és Csepel. *Új Építészet* 3 (1948) 5. 161–166.
2. Az összetett képből lásd összehasonlításként: Preisich Gábor: *Budapest városépítésének története 1945–1990*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1998. valamint: Kondor Attila Csaba: *A normák hatása a társadalmi-gazdasági térfolyamatokra és a területi szabályozás lehetőségei Magyarországon*. PhD értekezés, ELTE Földtudományi Doktori Iskola, Budapest 2010.
3. A II. világháború utáni ipari építészet negyedszázadának átfogó értékelését adja: Haba Péter: *Magyar ipari építészet 1945–1970*. Terc, Budapest 2019.
4. A helyszín szerkezetformálási értékeit emeli ki: Urbán Erzsébet: Mai szemmel: A Csőhegesztőmű csarnoka, Budapest-Csepel (1960). Építészet: Menyhárd István (1902–1969), Semsey Lajos (1920–2002). *Metszet* 7 (2015) 6. 11.

ÉRTÉKEK AZ ÖTVENES ÉVEK SZOCREÁL ÉPÍTÉSZETÉBEN

A mai Dunaújvár

Kuslits Tibor

1959-ben született Sztálinvárosban és 1983-ban végezte el a Budapesti Műszaki Egyetem Építészmérnöki Karát. Építész pályafutása első felében tervező építésként védett épületekkel, illetve védett épületek környezetében felmerülő tervezői feladatokkal foglalkozott. Ezt megszakítva tervezett kereskedelmi épületeket, volt kiállítástervező Szingapúrban és foglalkozott leletmentéssel Kambodzsában. 1998-ban került Sopronba és tizenhárom éven át látta el a városi főépítész feladatait. Ezt követően volt a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Észak-dunántúli Regionális Irodájának vezetője, regionális állami főépítész, majd Szombathely, Pannonhalma, jelenleg pedig Érd város főépítésze. Emellett 2001 óta tanít a győri Széchenyi István Egyetem építészmérnöki karán, a Kuslits Építész Iroda keretei között pedig döntően építészettörténeti kutatásokon, építészetelméleti munkákon dolgozik.

E-mail: kuslits@mailmax.hu

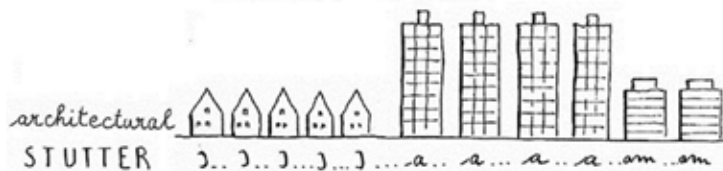
VALUES IN THE SOCIALIST REALIST ARCHITECTURE OF THE FIFTIES

In today's Dunaújvár

An objective evaluation of the specific Hungarian architecture of the early fifties is still waiting to be done. The basically condemning attitude of the unanimous opinion in the professional literature projects the ethical judgment of the political system dominating and determining the artistic tendencies of the era even onto this special architectural period. Although this approach is fundamentally justified, the repeated appearances of the formal language of historical architecture in the history of architecture even after the end of Stalinism, even in the absence of the background of communism, especially with the communication approach of architecture, are thought-provoking. The interest of Hungarian heritage protection now extends to architectural values created after the Second World War. Among them, heritage protection sometimes “permissively” – modestly and distantly – deals with the outstanding memories of the specific architecture of the fifties too. However, the attention of heritage protection and professional public life does not extend to those urban architectural phenomena, which are important period-related achievements and deal with stylistic issues only in a very indirect way. These are particularly landscape-sensitive, sometimes value-conscious historical architectural monuments, and sometimes meticulously elaborated urbanistic solutions, which do not receive the attention of professional interest and which, in addition to specific memories of architectural detailing, also seem to disappear in time. Among these types of phenomena, the presentation highlights some examples from Sztálinváros.

1. kép Leon Krier rajza
– közli: <https://hun.architecturaldesignschool.com/different-kind-architectural-drawing-25038>

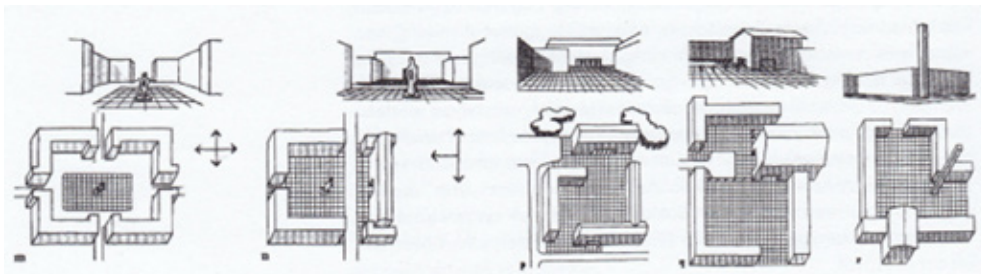
Az általános közvélekedés szerint a hazai és a Kelet-Európa úgynevezett szocialista-realista építésze a múlt század ötvenes éveinek első felében, erős politikai nyomásra, egyfajta ideológiai okfejtés eredményeként megfogalmazott, a történeti építészet eszközeit használó, nyelvét beszélő, historizáló stílusépítészet korszaka volt és megítélése a politikai kurzus értékelésével esik egybe, vagyis mélységesen elítélő.

Ezen jelenségnek a tárgyilagos vizsgálata az építészeti korszakot Magyarországon meghirdető úgynevezett „nagy építészeti vita” lebonyolítása után hetven évvel még mindig várat magára.

Soha nem volt tárgyilagos építészeti értékelés tárgya, hogy az épületek homlokzatain megjelenő historizáló, a modernitástól eltérő ornamentális motívumok mellett ezen néhány esz-

2. kép Ivánka András: SZTK rendelőintézet 1952. Közli: <http://dunaujvarosmesel.hu/2016/04/30/rendelointezet/>

3. kép Sir Frederick Gibberd: The modern flat /detail/

4. kép Feltárási, kompozíciós tengelyek. A szerző ábrázolása

tendő építészeti emlékeiben a telepítés, a városkompozíció és a városépítéssel szempontjából milyen kvalitásokat hordoz magában, az értékelés alapja a politikai kurzus megítélése mellett a historizáló motívumok anakronizmusának bírálatában merül ki.

Bizonyos, hogy az építészet történetén végig húzódó jelenségek sora ennek a percepciónak a tarthatatlanságát bizonyítja. Az utóbbi két, két és félezer év építészettörténete a romantikus és klasszikus, megújuló és a klasszikus, antik építészet felbukkanásának a váltakozásaként értelmezhető. Utoljára a posztmodern építészeti korszak, *Leon és Robert Krier* építészete jelentette – immár a kommunisztikus eszmék, Sztálin személye jelenléte nélkül, tehát a „szocreal” értékelése alapjainak teljes hiányában – a klasszikus építészeti nyelv megújuló használata felbukkanásának a múlt század nyolcvanas éveiben (1. kép).

5. kép Belváros: Vasmű út, Csillagház, mozi. József Attila Könyvtár, Képtár, jatk.hu No 0000003262

6. kép Légi felvétel a városról – 1964. június 2.
Fotó: MTI/Járai Rudolf. Közli: dunaujvarosmesel.hu

A korszak építészeti emlékei kizárólag – és elvéve – egyedi épületek megengedő védelmét jelentik (2. kép).

Az építéstörténet elemző munkák sohasem foglalkoznak az elkészült munkák városépítészeti kvalitásaival. Pedig ebben a tekintetben a korszak alkotásai sokkal kiforrottabb, sokkal kifinomultabb, kidolgozottabb, gondolatokban gazdag építészeti alkotások voltak, mint a politikai vészorszak elmúltával kibontakozó városépítészeté. Különös és drámai példái ennek a jelenségnek Sztálinváros megvalósult és még inkább félbemaradt szocreál városépítési részletei, illetve a politikai nyomás alól felszabadult tervezési gyakorlat érzéketlen, minőséget nélkülöző befejezései, továbbbépítése.

A korszak városépítészeti ideálját megtaláljuk *Sir Frederick Gibberd* *The modern flat* című, 1937-ben kiadott könyve vázlatai között. Ezek – valamelyest *Camillo Sitte* elveit követve – nyitott keretek füzéréként, a festőiségre való törekvéssel, a tömegek játékával, a privát és publikus terek közötti sokszoros átmeneti terek megteremtésével képzelte el. Csak annyiban volt historikus ebben a tekintetben, amennyiben a megelőző korokban is megmutatkozó igényeket vetett fel ismét (3. kép).

A város építése *Schall József* modernista típusházainak egy katonai telep egyszerűségével kialakított, pontházak sorba állításával és szekciós lakóépületek összekapcsolásával megépült utcáfronttal kezdődött – ezeket az épületeket pirossal jelzi a helyszínrajz (4. kép). Ettől a struktúrától

érezhetően elválik az 1951 utáni tovább építés, mely fenti épületeket is integrálva, a rendszert igyekezett nyitott keretek sorozatává alakítani, illetve ilyenként tovább építeni.

A városközpont telepítése elfeledett gondolatok gazdag gyűjteménye. A város főtengegyének, a városközpontot a Vasmű főbejáratával összekapcsoló, monumentális tengely nyugati oldalán a leginkább a szovjet mintát követő, négy egyvonalba állított ötemeletes, horizontálisan gazdagon tagolt épület sorolódik egy felnyíló, látványos keretes beépítés után, mely a mozi épületét helyezte különös, kiemelt pozícióba, egyben képzett harmadlagos kereszttengelet a Vasmű útra merőlegesen (5. kép). E gépész térfelet oldotta, hogy meghatározó, másodlagos kereszttengele a Kossuth Lajos utca kereszteződésénél, finoman az utcavonaltól visszahúzza egy nyolc emeletes pontház jelentett tagoló, meghatározó vertikális motívumot az együttesben, megszoktva a sorolt magas épületek egyhangúságát.

Dél felé haladva a keleti oldal térfala jelent finom plaszticitást a térben. A Kisvasmű út a Kossuth Lajos utcától a Kohász utcáig a mögöttes nyitott keretekre modulált, de azoktól független, szimmetrikus, monumentális, barokkos „cour d’honneur” a Gagarin tér külső oldalán. Ez a hátralépés a második kereszttengelet teremt meg, mely a szembe oldal Beloianisz utcájára illeszkedik. De a vissza ugratott térfalon nem a tengelyben van egy, hanem annak jobb és baloldalán két, kétszint magas, oszlopokkal három traktusra osztott monumentális kapuja, melyek harmadlagos kereszttengelet képeznek, egyben áttöréseket a belső dunasori nyitott keretes belsők felé. A visszaugratás diszkrét bája, hogy alig 2 m széles gyalogátjárók kaptak itt helyet, ahol Dr. Mészáros Lajos, a Szent Pantaleon kórház volt igazgató főorvosa édesanyja Zsiguli gépkecsiját 1977-ben ördögi ügyességgel volt képes átvezetni. Az egyik harmadlagos kereszttengelet a Dunaparra kifutó látványos, üzleteket magába rejtő árkádsorának vonalában újra értelmet kapott. A Vasmű utat átmetsző egykori Kilián György utca két középületet, a Móricz Zsigmond Általános Iskolát és a túldoldali Bartók Béla Művelődési Központ között teremtett eszmei és térépítészeti kapcsolatot, ugyancsak harmadlagos kereszttengelet teremtve. Ennek a rendszernek kicsit idegen eleme volt a sort indító pártház szoborszerű, négy irányban mutatkozó épülete és Ivánka András orvosi rendelő épülete, melynek a tömegekből kihúzott, hengeres előcsarnoka két, 45°-ban befördített, sohasem működő ikerbejá-

7. kép A Kossuth Lajos
utcai kereszttegyely.
A szerző ábrázolása

rattal fordult a Vasmű út monumentális parksávja felé (6. kép). Ez a kompozíciós rendszer tehát a hierarchikus tengelyek roppant érzékenyen, finoman hangolt hálózát jelentette.

A koraszak városépítészeti kvalitásait mutatja, hogy hogyan oldottak meg egy, a geometriai adottságokból származó formai konfliktust. A város első, 22 ha területe derékszögű koordináta-rendszerben épült házaihoz képest a techniku-

mi negyed szerkesztése terepi adottságok miatt kb. 15°-os elfordulással kapcsolódott. Ez egy ponton – a keresztirányú Kossuth Lajos utca vonalán – kikerülhetetlenül nyilvánvalóvá vált, megoldást igényelt (7. kép). A legkeresetlenebb megoldás lett volna, ha az épületek zárt térfala megtörik és a tengelyfordulást egy pontban veszik fel. De a szocreál városképi elvek ezt a primitív megoldást sohasem tudták volna képvisel-

8. kép József Attila
Könyvtár, Képtár, jakd.hu
Nio. 0000003261

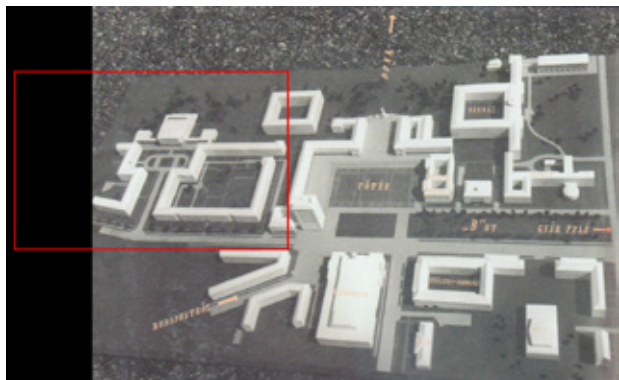

9. kép A Kossuth Lajos utca töréspontja a Petőfi-liget felé vezető kapuzattal és a Medveczky Jenő által készített sgraffito díszítésű zárterkéllyel

ni. A beforduló térfalakat saját tengelyük mentén párhuzamosan elmozdították, nyugat felől egy derékszögű megtörést alakítottak ki és a tengely nyugati oldalát erről a beforduló szakaszból indították el (8. kép). A megbicsaklásnál hármasként megjelenik a tér, mely ünnepélyessé teszi a belső közpark tengely irányú megközelítését (Petőfi-liget), mi több a térfal konkáv megtörésére egy zárterkély hengeres motívuma került (négy ilyen van Sztálinvárosban, geometrikus sgraffito díszítésével – *Medveczky Jenő* munkája – ez a legszebb), formálisan is kijelölve a bebíllentés csuklója. Egyben megteremtették a város egyik leghangulatosabb szögletét (9. kép).

De a hazai építészettörténet e szakasza néhány röpké esztendőig tartott, a megkezdett építkezések megtorpantak, továbbépítésük stílári irányt váltott. A külső politikai nyomás megszűntével a korszak építészeti minőségei feledésbe merültek, mi több, a politikai elnyomás emlékei megkérdőjelezhetetlenül negatív konnotációval megbélyegyeztek. Az elkövetkező periódus brutális érzéketlenséggel viseltetett ezen építészeti öröksége kétségtelen kvalitásai iránt. Ennek számos ékes példája látható a későbbiekben kiépült Dunaiújvárosban.

Ezek egyike a szocreál második ütemének városépítészeti egysége, az úgynevezett „L” épületek. Ez egy kettős, nyitott ikerkeretes szerkezet, melynek udvarai – két zeneszerzőről, Liszt Ferencről és Erkel Ferencről kapták a nevüket – kapcsolódásoknál egy konkáv sarkot is tartalmaztak. A keret belső megtörése azt szolgálta,

10. kép A tervezett Vigadót bevezető barokkos kompozíció

hogy a két keret között egy monumentális térben felnyíló tengely alakuljon ki, mely egy barokkos ünnepélyességgel elhelyezett középület, a Vigadó (kulturális-közösségi alközpont) számára készítette elő az építészeti foglalatot (*Weiner Tibor, Vajda Andor és Till Antal* munkája) (10. kép). Az épületkomplexumnak azonban csak a lakóépületei készültek el a központ méltó helyének az előkészítésével, a nyitott keretek és a középület összekapcsoló épületeivel (11. kép). A politikai presszió alól felszabadult, magyar városépítész az eredeti gondolatról tudomást sem véve a meg nem épített központ látványos előterét teljes érzéketlenséggel elépítette (12. kép).

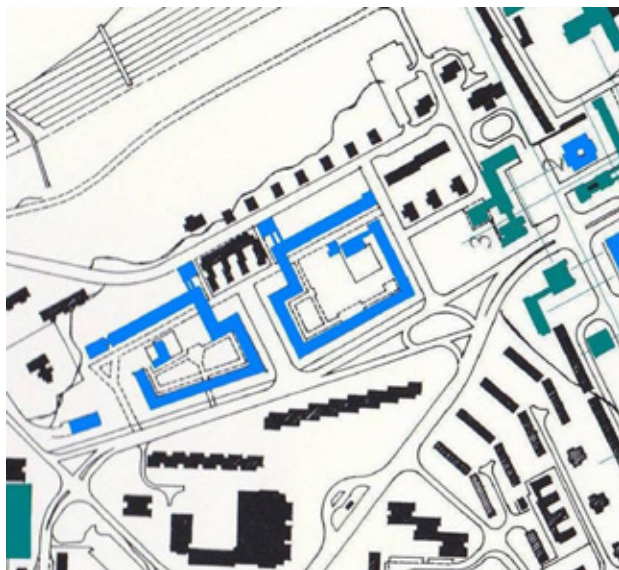
Sztálinváros egy elkülönült, önálló városépítészeti egység a köznyelvben „techniumi negyed” néven ismert terület. Egységes, szinte barokkos ünnepélyességű kompozíció, mely egy monumentális tengelyt jelöl ki, mely rámutat a térstruktúra kiemelkedő középületére, egy 32 tantermes általános iskolára. A térstruktúrának sajátos belső ritmust ad, hogy a déli oldalon egy kereszt-tengely mentén centrális előkészítő teresedés kap helyet, mely elszűkülően keresztül vezet rá az együttes központi, távlatos parki terére, mely az iskola tekintélyes előtere. A központi terek alakját a peremeken nyitott keretes lakóépületek teremtik meg, melyek a historikus térképés ellenére egy modern gondolat, a „Radburn-elv” szellemében autómentes belső udvarokat képeznek. A térstruktúrát finom másodlagos tengelyek tagolják és a déli, Dózsa György út áthozott ferdeségét a szabálytalan keretekkel igyekeznek észrevétlenné tenni. Az építészeti képlet tiszta és nagyvonalú (13. kép).

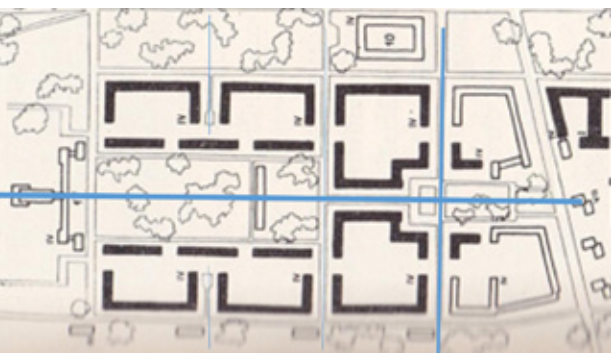
11. kép Látkép Dunaújvárosról, MTI fotó. Közli: dunaujvarosmesel.hu

A városrész eredeti tervek szerinti kiépülését 1956 forradalmi eseményei állították le, a formális befejezésre is évekkel később került sor. Már a befejezéskor, de a következő évtizedek politikai presszióktól mentes légkörében az eredeti gondolat iránti teljes érzéketlenséggel került sor a városnegyed továbbépítésére. A szerkesztési elv teljes zárójelbe tételeével épültek meg a tengelyből kilépő tízemeletes pontházak, a tengelyt megakasztó sávházak és a parkot teleépítő, esetleges helyzetű pavilonos nevelési épületek. A telepítés vezérgondolata, a nagytengely a legkevésbé sem valósult meg (14-15. kép).

Számos példa kíváncskodna még az építészeti gondolatok méltatlan utóéletére, utolsóként álljon itt a szétlinvárosi Vasmű út lezárásának esete. A már említett, legtekintélyesebb magasságú négy hasáb lezárását a dél felőli végénél az ötvenes évek végén egy roppant finom megoldással, a Vasmű úti nagy hasábok koordinátarendszerét követve, velük párhuzamosan, de magasságban lelépcsőző, az út mentén tölcésesedő formában munkásszálló épületszárnyai fogták meg, köztük földszintes nyaktag kapott helyet (16. kép).

12. kép A Vigadó kompozíciós tengelye elépítve.
A szerző ábrázolása

13. kép A „technikumi városrész” térszerkezeti vázlata. A szerző ábrázolása

A hetvenes évek végén, lengyel vendégmunkások számára kerestek helyet és a Vasmű út végén közművesített telekként azonosították a politika presszió alól felszabaduló magyar építészeti döntéshozói a város főútja lezárásának környezetét.

Végtelen bárdolatlansággal egy ma már funkcióját tekintve is értelmetlen, rosszarányú monstrum határozza meg a városképet (17-18. kép).

Sztálinváros városépítészetiének kifinomultsága, átgondoltsága, formai gazdagsága lényeges színvonalbeli zuhanást élt át a hetvenes évek végétől, politikai megrendelések alól felszabadulva. Az elmúlt évtizedeken át, a hatvanas évektől

15. kép A „technikumi városrész” elépített nagytengelyének mai feltárulása. A szerző felvétele

14. kép A technikumi városrész ortofotója az utólagos elépítés épületeinek a jelzésével. A szerző ábrázolása

kezdődően a lakásépítés terén, formaadási értelemben az országos trendekbe illeszkedően egy roppant szegényes városépítészeti attitűd érvényesült. Az ismétlődő kubusok sorbaállításán és egymáshoz képest gépies elléptetésén kívül más szerkesztési elv nem volt tapasztalható (19. kép). A nagypaneles városépítés és sajátos, kevésbé gondolatgazdag strukturái fokozatosan átvették a dominanciát az ötvenes évek városépítészeti kompozíciói felett (20. kép).

A városkép eleminek meg nem értése és kiüresedése tapasztalható, mint azt az Arany Csil-

16. kép A Vasmű út déli végének lezárása a múlt század hatvanas éveiben. A szerző felvétele

17. kép A Vasmű út déli lezárása hetvenes évekbeli elépítésének vázlata. A szerző ábrázolása

lag étterem földszinti és emeleti teraszának párhuzamos képei bemutatják. Előbbi esetben az éttermi terasz helyét parkoló, utóbbi esetében az emeleti bár vendéglátó terasza a földhivatal irodáinak üzemi oldalához tartozik, érdemi használat nélkül. A változásokban nehéz nem komoly értékvesztést azonosítani (21-22. kép). Az egységes arculatú, stílusépítészeti formálási elvek szerint megvalósított, belvárosi utcakép a főpárkányok fölött, a tetőtérrelből kinőtt bádogvárosok alapjaiban semmisítik meg az egységes, minőségi településképet (23. kép).

Az ötvenes évek stílusépítészeti eredményeit azok minden aspektusában ma is a kor politikai közéletének morális megítélésével azonosítják. Noha a stílusépítészeti, az antik építészet formanyelve azelőtt is, azóta is különféle ideológiák képviselőjében felbukkan, az 1951 és 1956 közötti magyar építészet városépítészeti elvitathatatlan értékei tárgyilagos megítélése mégis várat magára, míg árnyai és emlékei lassan elenyésznek az időben (24. kép).

(A XXX. Országos Műemléki Konferencián Salgótarjánban 2021. október 1-én elhangzott előadás szerkesztett változata.)

SZAKIRODALOM

Barka Gábor – Fehérvári Zoltán – Prakfalvi Endre: *Dunaújvárosi építészeti kalauz 1950-1960*. Dunaújváros Megyei Jogú Város Önkormányzata, Dunaújváros 2007.

Branczik Márta – Fehérvári Zoltán – Hajdú Virág – Prakfalvi Endre: *Modern és szocreál – Építészet és tervezés Magyarországon 1945–1959*. Magyar Építészeti Múzeum, Budapest 2006.

Gibberd, Sir Frederick: *The modern flat*. The Architectural Press, Glasgow 1937.

Krier, Leon: *Classicus and Vernaculus. Log No. 8. Toward a critique of sustainable architecture and landscape*. (Summer 2006) 25-30.

Major Máté – Perényi Imre: *Vita építészetünk helyzetéről*. Magyar Képző- és Iparművészek Szövetsége, Budapest 1951.

18. kép A Vasmű út déli lezárása elépítésének mai képe. A szerző felvétele

19. kép Az ötvenes években épült városszerkezet és a kommunista diktatúra utáni strukturák kontrasztja. A szerző ábrázolása

Perényi Imre: *A város központja. Tervezés és rekonstrukció*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1970.
 Prakfalvi Endre – Szücs György: *A szocreál Magyarország*. Corvina Kiadó, Budapest 2010.

Rossi, Aldo: *L'architettura della città*. Marsilio, Padova 1966.
 Dr. Szendrői Jenő – Bajnay László – Bonta János – Dr. Gyöngyösi István – Kürthy László: *Magyar építé-*

20. kép A szocreál keretes beépítéseinek és a tömeges nagypaneles előregyártás épületei kontrasztjának a távlati képe. A szerző felvétele, 1984

21. kép Az Aranycsillag étterem teraszának képe egykor és napjainkban. A szerző felvétele

22. kép Az Aranycsillag szálloda elsőemeleti bárjának terasza egykor és ma. A szerző felvétele

szet 1945 – 1955. Képzőművészeti Alap Kiadó Vállalata, Budapest 1955.

Weiner Tibor: Sztálinváros, szocialista város – A városépítés módszere. *Építés-Építészet* 3 (1951) 11-12. 589-598.

Weiner Tibor – Valentini Károly – Visontai Mihály: *Sztálinváros – Miskolc – Tatabánya*, Műszaki Könyvkiadó Vállalat, Budapest 1959.

23. kép A szocreál épületek tetőterének tipikus beépítése a kilencvenes évekből. A szerző felvétele

24. kép Az épülő „L” épületek Erkel kert és Liszt Ferenc kert közti térsége 1960. Készítette: Vadas Ernő.
Tulajdonos: MTI Zrt. Fotóarchívum. Azonosító: MTI-FOTO-F__VA19600624015

SCHALL JÓZSEF, A DUNAÚJVÁROSI KISBIVALLY – NAGYBIVALLY ÉPÜLETEK TERVEZŐJE

Schall István

Aranydiplomás gépészmérnök. 1943-ban született Budapesten, a gimnáziumi érettségi után a budapesti Műegyetemen szerzett gépészmérnöki diplomát. Az olaj technológia területén dolgozott nyugdíjazásáig. Az utóbbi években édesapja, Schall József építész munkásságát dolgozta fel feleségével, Sebők Magdolnával együtt: végig járták és lefotózták az alkotások helyszíneit és saját kiadású könyvben publikálták. A két kiadást megért könyvet az V. kerületi Aranytíz Kultúrházban és a pesti evangélikus gimnáziumban, a Schall József tervei által helyreállított Márványteremben mutatták be.
E-mail: schall.istvan@gmail.com

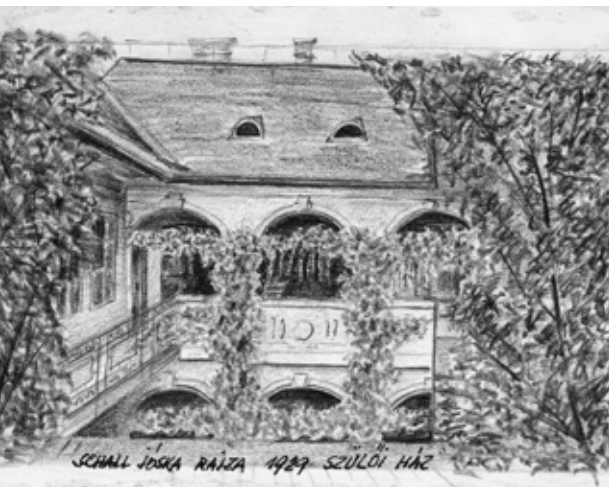
Vízy László

Vízy László okleveles igazgatásszervező építész 1943-ban született Hajdúböszörményben értelmiségi családban. A világháború vihara családjukat elsodorja és Pesthidegkúton, a Budapest környéki nagyközségben települtek le. A budapesti művészeti gimnáziumban festő-grafikus szakon érettségizett, majd egy év fizikai munka után a Budapesti Műszaki Egyetem Építész-mérnöki Karán tanult tovább. Igazgatásszervező oklevelet 1983-ban szerzett. 1967-2007 között a fővárosi és kerületi építésügyi és országos műemléki hivatalban dolgozott, vezető szakfőtanácsos címmel vonult nyugállományba. Schall Józseffel közös munkájuk volt a Márványterem műemléki felújítása. Több várostörténeti és műemléki szakkikk és a Zsolnay építészeti kerámiák könyv-alakban való publikálása fűződik nevéhez. Az ÉTE szakosztályi vezetőségi tagja, a műemléki tagozatban tevékenykedik, szakkickek a Magyar Építőiparban jelennek meg. 1980 óta folyamatosan az Aranytíz Helytörténeti Klub vezetője, számos szakmai kitüntetés (Alpár, Podmaniczky, Reitter-díj, Építőipar Kiváló dolgozója cím) birtokosa.
E-mail: vzy.laszlo1@gmail.com

JÓZSEF SCHALL, ARCHITECT OF THE KISBIVALLY – NAGYBIVALLY BUILDINGS IN DUNAÚJVÁROS

József Schall, the Ybl Award-winning architect (Budapest 1913 – Budapest 1989) belongs to the forgotten architects today. The architect born to a bourgeois family acquired professional knowledge at the Faculty of Architecture of the Technical University, which he supplemented by getting acquainted with Bauhaus. In addition to the knowledge of historical architecture, his work is characterized by the modern architectural forming of the Bauhaus. Schall was true to his principles even during the dominance of the Socialist Realism style. He was able to design and implement exemplary modern residential buildings, and his buildings in Dunaujváros later spread as type-design houses in many places throughout the country. Among the public buildings in the capital, the Krisztinaváros Officers' Hospital, and the traumatology on Fiumei út can be highlighted, which were jointly implemented with his colleagues. The "Mushroom" on Móricz Zsigmond Körtér, a significant masterpiece of the pavilion architecture, was also built according to his plans – now it is a historic monument. He won numerous awards in design competitions, and the entry plan designed for the Belvárosi Üzletközpont (Downtown Business Center) deserves special mention. Schall created the building together with associate professor Miklós Kapsza, and several of his students contributed to the realization.

Schall's heritage protection activities are hardly known. He planned the restoration of the ruined Baroque church in Budakeszi, called the „Makkos Mária”. In a joint work with the sculptor Barnabás Búza, Schall was the architect of the restoration of the Holy Trinity Baroque monument, which was damaged during the siege of Budavár. In the eighties, he designed the romantic Marble Hall of the Lutheran school in Pest. Schall's activity reflects the unity of a complex architectural approach; he typically designed the furnishing and additional elements of his buildings himself. The statues and monuments in our squares and streets, their integration into the architectural environment and their realization are beautiful proofs of this complex approach. The commemoration is a subjective element and common merit of the joint thinking of the engineer's son, his wife, and his former student.

1. kép Rajz a szülői ház udvaráról, 1929.

Forrás: örökösök

Schall József Budapesten született, 1913. április 15-én. Polgári család egyetlen gyermeke. Szigorú nevelésben részesült, de már középiskolás korában hónapokat töltött Olaszországban, Németországban és Svájcban. Jól tanult, szépen rajzolt (1. kép).

1932 szeptemberétől a budapesti József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építész-mérnöki Karának hallgatója. 1933-ban első éves hallgatóként „Nagy Virgil jutalomdíj”-ban részesült, 1934-ben, 1935-ben és 1936-ban elnyerte a Magyar Mérnök és Építészegylet által kiírt Wellisch Alfréd alapítványi pályázatának I. díját. Tanulmányai mellett 1935-ben és

1936-ban *Wälder Gyula* irodájában dolgozott, 1936-37-ben tanársegéd a Városépítéstani Tanszéken. 1937. február 20-án kapott diplomát, ezt követően *Rimanóczy Gyula*, majd 1939 és 1942 között *Obrist Vilmos* mérnök irodájában dolgozott. A világháború alatt a Honvédelmi Minisztériumban kapott állást – ekkor tervezték *Tabéry Ivánnal* a Móróc Zsigmond körtéri forgalomirányító (Gomba) épületét.

1946-ban kapta első önálló tervezési megbízását a magdolnavárosi lakások terveinek elkészítésére. 1948. május 1-től az Építéstudományi Intézetben, később 1951-től az IPARTERV-ben dolgozott. 1960–1961 között a Lakóépülettervező Vállalat, majd 1962-ig a Típustervező Intézet műszaki vezetője volt. 1962-től nyugdíjba vonulásáig, 1974-ig a Budapesti Műszaki Egyetem (BME) Lakóépülettervezési Tanszék docense. Nyugdíjas-ként Lipótvaros hat helytörténeti térképét készítette el és műemlékeit mérte fel, ugyanekkor tervezte a budapesti Deák téri evangélikus gimnázium Márványterem műemléki felújítását, valamint Telki és Tök pincesorának rehabilitációját.

Tervpályázatokon mintegy 35 pályadíjat, köztük 20 első díjat nyert. *Kapsza Miklós* műegyetemi docenssel együtt a Belvárosi Üzletközpont (1967) díjnyertes terve alapján módja volt a megvalósításban is közreműködni.

1957-ben megkapja az Ybl-díj I. fokozatát és 1995-ben a főváros Budapestért kitüntetését a Belváros-Lipótvarosban végzetet munkáiért.

Megvalósult épületei közül a legfontosabbak: Kecskemét OTI-székház (*Hegedűs Bélával*, és *Winkler Oszkár*al, 1948); Budapest, Lehel téri lakóépületek (*Piszer Istvánnal*, 1949-50); társasházak-lakóépületek Dunaújvárosban, Komlón, Tatabányán, Oroszlányban, Pécsen,

2. kép Kisbivaly és Nagybivaly épületek, Sztálinváros (Dunaújváros), 1950.

Fotó: jakd.hu Képtár ltsz: 0000029505

3. kép A Május 1. utca építése Sztálinvárosban (Dunaújváros), 1950. Schall József egykori fotója
(Digitálisan elérhető: Fortepan, ltsz. 126931. Bauer Sándor)

Petőfibányán, Győrben (1950-51); Soroksári Öntöde (1953); Miskolc, Nehézipari Műszaki Egyetem Erőműépület (1954); budapesti Üllői úti lakóház (1958); Tárogató úti lakóház (1963); FTC-pálya (1974); Kígyó utca – Harisköz közötti passage (1981, másokkal); a Deák Ferenc téri iskola Márványtermének műemléki felújítása és a Szervita téri templom műemléki helyreállítása (1983-85).

1989. május 6-án hunyt el Budapesten.

MŰEMLÉKVÉDELMI MUNKÁSSÁGA

Schall József Ybl-díjas építész tervezői munkásságát jellemzi műegyetemi tanulmányai alatt és egész életművére is kihatott a Bauhaus elvek szerint tervezett modern lakóépületek, kórházak, egészségügyi létesítmények, ipari objektumok, pavilonok és azok részletterveinek egységes elvek szerinti megoldása.

A történeti építészethez kapcsolódó tevékenységét a 20. századi historizáló és modern épületeinek részletrajzaival érzékeltetjük. Rimánóczy Gyula, a modern templomtervezés elismert művésze mellett a pasaréti templomhoz és Wälder Gyula tervező irodájában a Madách téri épületegyütteshez készített kisebb részlet-terveket.

Megjegyzendő, hogy a műegyetemen megismerte a különböző építészeti korok stílusait és történetét, valamint betekintést nyert a magyar műemlékvédelem évszázados küzdelmeibe. Ugyanakkor a modern Bauhaus tantervében az építészettörténet és műemlék tárgy nem szerepelt. Schall foglalkozott az adott téma szinte valamennyi összefüggésével a művészetek összhangjának megteremtése érdekében.

Schall József mindvégig modern építészként méltó elismeréssel tudott alkotni a szocreál idején is, amint ezt *dr. Finta József* méltatta a Magyar építészet 1945-1970 című könyvben: *„Dunaújváros első építkezései között a lakónegyed beépítése arányos, derűs emberi léptéke, zöld-környezetbe „bújtatott” otthonossága legújabb – az emberhez simuló arányokat ismét fel-fedező és követő – városépítési törekvéseink számára jó példa lehet.”*¹

Schall József építészként jelentős sikereket ért el városrendezési és tervpályázatok során. Lényegében hazai építésztünkben megvalósította a *Pogány Frigyes* professzor építészettörténeti elemzéseiben megfogalmazottakat a művészetek összhangjáról, az építészet lényegéről: az „első az egyenlők között” elvből kiindulva.

Schall József életművében meghatározó az új építésű lakások megvalósult sora, a pályázati

4. kép Salgótarján, Nagyibaly lakóépület
Salgótarjánban, 1951. Fotó: Schall István, 2019

5. kép Makkos Mária kegytemplom helyreállítása, 1946 – 1952. Schall József egykori fotója

típustervekben, majd valóságban is (országsszer-
te) megépült társasházak. A budapesti Lehel téri
együttes² az első legjelentősebb megnyilvánu-
lásnak tekinthető e sorban, és Üllői úti két épü-
lettömbös társasháza is példaértékű az '56-ot kö-
vető korszak elején. De a dunajvárosi Kisbivally
(szabadonálló alacsony pontház) és Nagybivally
(több fogatolt lépcsőházat összefogó szabadon-
álló sávház) „típusok” házaival találkozhatunk
Bázakerettyén, Győrben, Lovásziban, Nagybá-
tonyban, Nagykanizsán, Salgótarjánban, Tatabá-
nyán és még sok helyütt, lakótelepeken vagy
kistéleptelepülés munkáskolóniája számára építve (2-
4 kép).

Schall életművében ugyanakkor jelentős sze-
repet töltött be a műemlékvédelem is. Már fiatal
építéssként a budai hegyekben pusztulásra ítélt
Makkos Mária barokk romtemplom-együttes
helyreállítási tervét készítette el (5-6. kép). Terv-
pályázataiban a műemlékeknek meghatározó ele-
mei voltak, egyes esetekben éppen a műemlék
helyreállítása volt a fő cél, mint például a Pécsi
Dzsáminál. Kései munkája a Deák téri Evangéli-
kus Gimnázium dísztermének finom részletekbe
menő helyreállítása (7-8. kép). De a Belvárosi
Üzletközpont (9. kép) is bővelkedik várostörté-

6. kép A kegyhely udvarának terve, 1949-51.
Szerzői hagyatékban

neti és műemléki kapcsolatokkal: a régi Pest vá-
ros első diszkutjának visszahelyezése, a Najá-
dok-kutja rekonstrukciója a Ferenciek terére, a
Vasudvar helyreállítása Finta József tervei sze-
rint. Továbbá a főváros első diszburkolatait ter-
vezték meg tanítványai és újabb köztéri díszkuta-
kat (Szeneci Ottó, Wild László) is elhelyeztek.

Schall József az utcák terek művésze. Számos
magyarországi város és település közterületén el-
helyezett szobor és emlékmű tervezésében vett
részét. Javaslata szerint helyezték el a romos tü-
zér-emlékmű bontása után a Dózsa György szo-
boregységet. A magyar kubizmus szép példája-
ként értékeljük a Marx-Engels szoborhoz készített
talapzatot. *Búza Barnával* közös munkájuk volt
Battonyán a főtér rendezése és az aratósztrájk em-
lékmű elhelyezése a tér lezárásaként. Középületeit
domborművek, szobrok egyaránt díszítik és velük
szerves kapcsolatot teremtenek.

Jelenleg egyetlen épülete műemlék (1997
óta) a Budapesten, a Móricz Zsigmond körtéren
álló „gomba” – a kör alaprajzú forgalmi pavilon
a műemlékjegyzékben M-II. 15999. törzsszámú
(azonosító: 1109) közlekedéstörténeti emlék.

Schall József okleveles építészmérnök mű-
egyetemi docens életművét az elfeledett alkotók
közül szeretnénk kiemelni és méltóképpen megbec-
sülve emléket, felidézve szerzteágazó munkássá-
gát a művészetek összhangjára törekvésért. Remél-
jük, a tanítványai által méltóképpen megbecsült
építész az őt megillető méltó helyére kerül.³

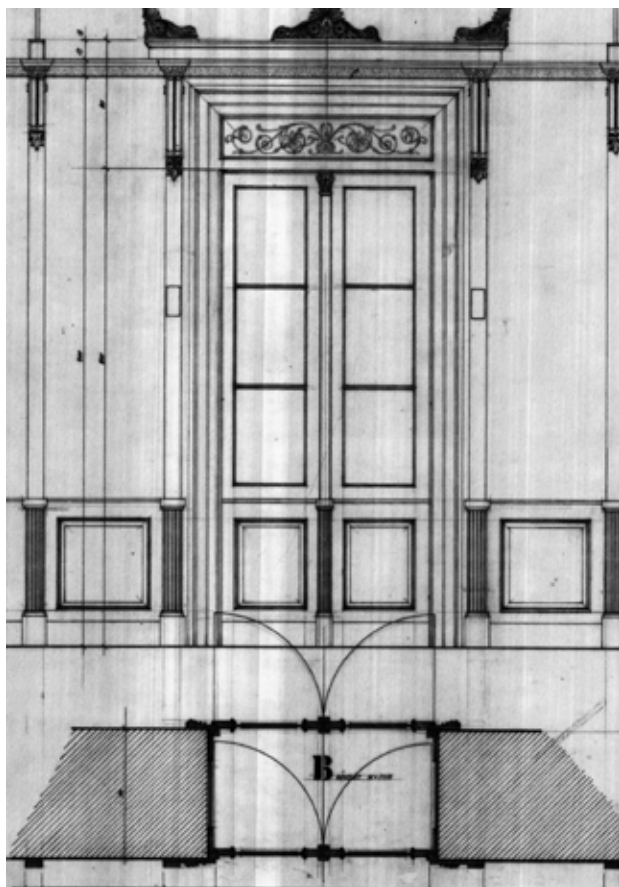
(A XXX. Országos Műemléki Konferencián
Salgótarjánban 2021. október 1-én elhangzott
előadás szerkesztett változata.)

7. kép A Pesti Evangélikus Gimnázium Sütő utcai díszterme, a „Márványterem” felújítása, 1983-85.
(A városvédő kiadvány címlapja)

SZAKIRODALOM

- Barka Gábor – Fehérvári Zoltán – Prakfalvi Endre: *Dunaújvárosi építészeti kalauz 1950-1960*. Dunaújváros Megyei Jogú Város Önkormányzata, Dunaújváros 2007.
- Prakfalvi Endre: Lehel (Élmunkás) tér 2. A.,B.,C.,D. *Budapesti Negyed* 63. 17 (2009) 1. 123-138.
- Dr. Schall István – Sebők Magdolna: *Schall József Ybl-díjas építésmérnök*. Szerzői kiadás, Budapest 2019. (Előszó-ajánlás: Vízy László)
- Dr. Schall István – Sebők Magdolna: *Schall József Ybl-díjas építésmérnök szellemi hagyatéka. Édesapám, az építész*. Szerzői – második bővített – kiadás, Budapest 2021. (Előszó-ajánlás: Finta József Kossuth-díja építész, az MTA és MMA r. tagja a Nemzet Művésze)

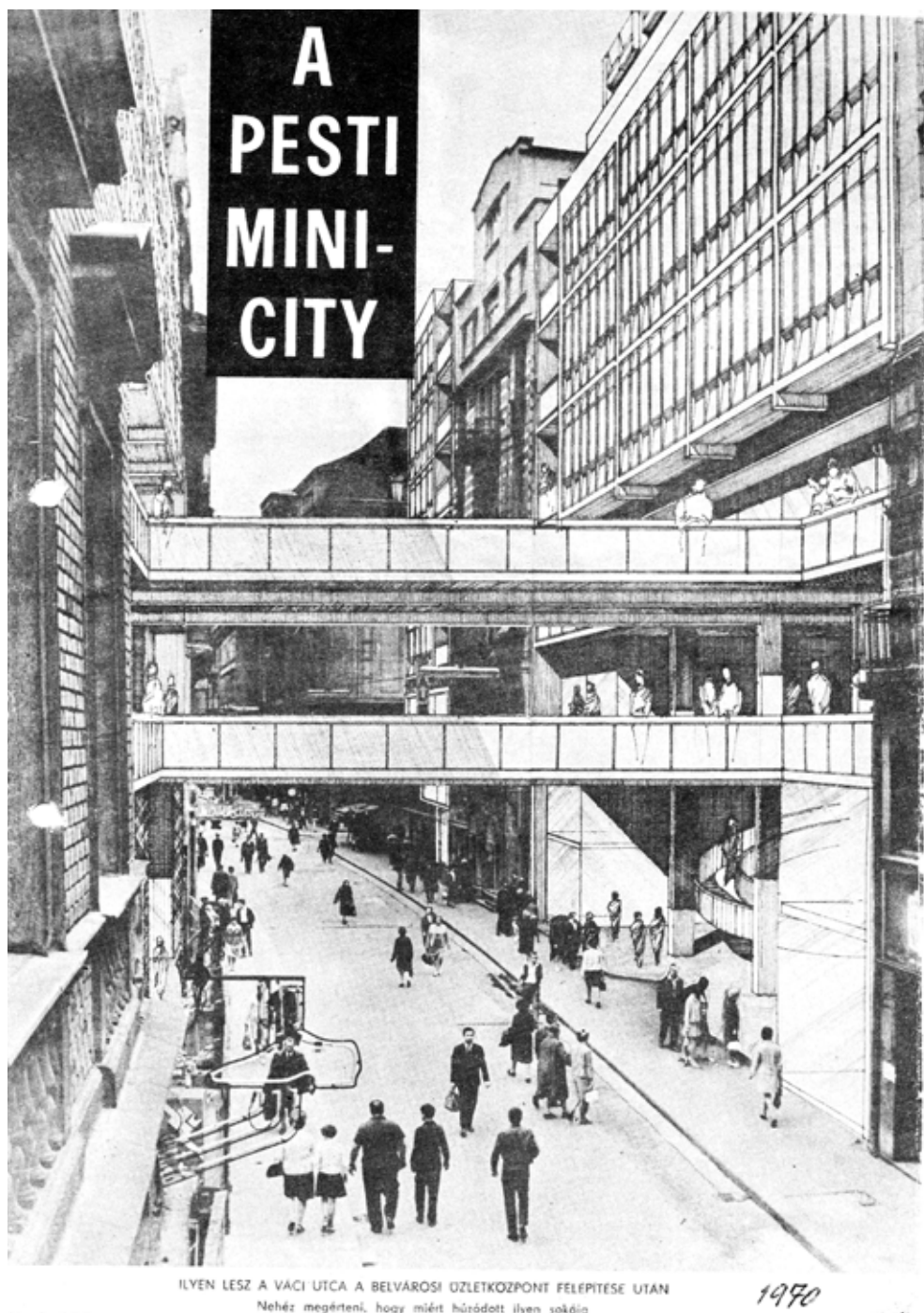

8. kép A Pesti Evangélikus Gimnázium „Márványterem” nyílásának műemléki részletterve

Szendrői Jenő – Arnóth Lajos – Finta József – Merényi Ferenc – Nagy Elemér: *Magyar építészet 1945-1970*. Corvina Kiadó, Budapest 1972.

JEGYZETEK

1. Szendrői Jenő – Arnóth Lajos – Finta József – Merényi Ferenc – Nagy Elemér: *Magyar építészet 1945-1970*. Corvina Kiadó, Budapest 1972.
2. Schall József épületeinek számos értékelő bemutatásából egyet kiemelve: Prakfalvi Endre: Lehel (Élmunkás) tér 2. A.,B.,C.,D. *Budapesti Negyed* 63. 17 (2009) 1. 123-138.
3. Dr. Schall István – Sebők Magdolna: *Schall József Ybl-díjas építésmérnök*. Szerzői kiadás, Budapest 2019.

9. kép Belvárosi üzletközpont tervpályázat, a Sóhajok hidja a Váci utca felett, I. díj Kapsza Miklóssal (1967)

A 60-AS ÉVEK ÉPÍTÉSZETE ÉS AZ „ILLESZKEDÉS” KÉRDÉSE

Fehérvári Zoltán

Művészettörténész (ELTE 1987), 1987 és 1995 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem Művészettörténeti Tanszék, 1999 és 2012 között a Magyar Építészeti Múzeum munkatársa. 2021-től a Fuga kurátora. Kutatási területe: a 20. századi magyar építészettörténet, különös tekintettel a modernizmus építészetére, műemlékvédelmi szakértő, számos műemléki tudományos dokumentáció szerzője.

E-mail: zfehervari@gmail.com

THE ARCHITECTURE OF THE 60S AND THE QUESTION OF ‘FIT’

Using a science-historical approach, this study reviews how the name ‘Architecture of the 60s’ was formed, what we mean by the expression, and gives some insight into the practice of neighboring countries regarding the architecture of the same era. It briefly covers the connections and relationships with the preceding period, i.e. Social Realism, and examines the time limits of the era. Comparing them with other style periods, the study analyzes the difference in approach between early modern and the architecture of the 60s (actually late modern architecture) mainly in the matter of ‘fit’ often considered a problematic issue. It introduces the complexity of the question with a parable by Lajos Németh. Through numerous examples, the paper shows how, where it was justified, the environment came to play a decisive role in the new constructions, comparing the different works of the architects, the build-up projects of vacant lots and some design tasks completed without restrictions (e.g. the residential block by Zalaváry on Zsigmond tér versus the star-shape housing estate in Csepel, the residential house by György Jánossy in Tóth Árpád sétány versus the hospital in Kazincbarcika, the factory of medical aids by László Kiss E. versus the reconstruction of the dermatological clinic in Mária utca etc.). Comparing the castle constructions of the 1960s with the 4-5 storey residential and office buildings built in the castle at the turn of the century, the formers’ scale and appearance were much better adapted to the historical fabric of the location. The professional reception of the buildings is also discussed, especially regarding the standpoint of ICOMOS, the international organization for the protection of monuments. Finally, in connection with the MOM Culture House, the second protected historic building of the post-World War II period, listed under protection in 1991, it is mentioned that the new era following Modernism – like style eras in general – tried to define itself against the previous one. In our case, this is further complicated by the change of regime and the demand for a ‘tabula rasa’ mentioned by Zoltán Erő, which intention intensified after 2010 and since then the systematic destruction of the buildings of the era began.

Mindenekelőtt tisztázandó kérdés mit is értünk a hatvanas évek építészetén? Semmi esetre sem a 60-as évtized építészetét, mint ahogy azt az Ars Hungarica 2018-as fiatal kutatók által összeállított – egyébként sok szempontból úttörő jelentőségű – egyik száma sugallja.¹ Az úgynevezett 60-as évek építésze, mint korszak megnevezést valószínűleg a Magyar Építőművészet 1988/3-as száma használta először, mely elsőként próbálta meg retrospektívan bemutatni az 1957 és 1968 közötti időszak alkotásait. Magunk a 2017-ben *Adolf Stillerrel* és *Hadik Andrással* közösen, Bécsben, a Ringturm-ban rendezett összefoglaló igénytel készült kiállításunknak és a kiállításához megjelent kétnyelvű katalógusnak a Hosszú hatvanas évek építésze címet adtuk, mely 1957-től 1973-ig, az olajválságig tekintette át a korszak építésztét.² Hogy megértsük miért alakult ki ez a szokatlan elnevezés, ahhoz a történeti előzményekről is kell néhány szót szólnunk.

Még nem lehetett pontosan tudni, csak sejteni, hogy a II. világháború mekkora pusztítást fog okozni az országban, *Az építészet háború utáni feladatai Magyarországon* címmel a Tér és Forma 1944 novemberi számában egy felhívást kí-

vánt leközelíteni az illegális szocdem *Fischer József*, a szocdemekkel szimpatizáló *Granasztói Pál*, a kisgazdákkal szimpatizáló *Kismarty-Lechner Jenő*, az illegális kommunista *Major Máté* és *Weltzl János*, aki még az év végén Budapest ostroma során életét veszítette. A nyilas hatalomátvétel miatt a lapszám azonban nem jelenhetett meg, csak pont egy évvel később, az újrainduló lap 1944-45/11-es számában.³ A felhívás egy *Le Corbusier* idézettel indul, szabad fordításban: „*A terv nem politika. A terv racionális és lírai emlékmű, amelyet az esetlegességek közepén állítottak fel.*” A felhívás népfrontos megfogalmazói mind a modern építészettől elkötelezett hívei voltak, akik az építészet jövőjét egy európai együttműködés keretében és az építészet kívüli szempontok kizárásával kívánták szolgálni, és számukra természetes módon a modern építészett szellemében. Megjegyzem az építészet autonómiájának igénye a modernista építész Horthy-rendszerben szerzett kedvezőtlen tapasztalatain alapult, és nem a jövő megsejtésén. Néhány évnyi viszonylagos autonómiát a fordulat éveit után az 1949-től megszilárduló szovjetrendszer a kulturális életben a szocialista realizmus követelményével váltotta

1. kép Gádos Lajos: Brüsszel, az 1958-as világkiállítás magyar pavilonja.

Forrás: Magyar Építészeti Múzeum Gádos hagyaték

fel. A művészeti ágak közül legutoljára az építészet területén, az 1951-es nagy építészeti vita után került hatalmi szóval bevezetésre a szocreál. A szocreál periódus azonban nagyon rövidnek, mindössze fél évtizedesnek bizonyult, köszönhetően Sztálin 1953-ben bekövetkezett halálának, végül utóda, Hruscsov 1954. decemberében a moszkvai országos építőipari értekezleten nem ideológiai, hanem költséghatékonysági okok miatt küldte a szocreált a történelem szemétdombjára. Beszéde teljes terjedelemben megjelent a Szabad Nép december 30-i számában, mindenki számára világossá téve a helyzetet.⁴ Voltak fiatal építészek, akik a közelgő változásokat már előbb megérezték, *Molnár Péter* még a beszéd ismertté válása előtt 1954 elején kezdte meg a síófoki viharjelző állomás tervezését, mely 1955 végére el is készült.⁵ A tisztán funkcionális szempontok alapján tervezett épület már mentes volt a szocreál kényszerétől. A végleges cezúrát azonban 1956 jelentette, a legitimációját kereső Kádár rendszer már csak a párthatározatokban, papíron hirdette a szocreál primátusát, stíluskérdésekben az építészek visszanyerték autonómiájukat. Ha a klasszikus művészettörténeti terminológiával akarnánk élni, akkor az 1956 után kezdődő időszakot a késő modern építészet korszakának kellene inkább nevezni a hatvanas évek megnevezés helyett. Itt jegyzem meg érdekességgént, hogy a Ringturmban szintén Stiller által Spätmoderne Slowakei címmel megrendezett, az 1945 utáni szlovák építészeti bemutató kiállítás az ottani szocreál anyagot is a késő-modern részeként totalitárius építészet című fejezetben mutatta be.⁶ Ez már csak azért is érdekes számunkra, mivel nálunk terjedőben van az a felületes zsunaliszta megközelítés, mely a rendszerváltásig szocreálnak nevezi a korszakot. Történet kísérlet *Prakfalvi Endre* és *Kovács Dániel* részéről jugoszláv mintára a szocmodern fogalmának bevezetésére, különösebb eredmények nélkül. A késő modern építészet végét *Charles Jencks* a hamispróféták magabiztosságával egyetlen dátumhoz a St Louis-i Pruitt-Igoe lakótelep 1972. június 15-én, 15 óra 32 perckor bekövetkezett felrobbantásához kötötte.⁷ Ez ebben a formában nyilván megmosolyogtató, de Jencks kétségkívül hatásos módon mutatott rá arra, hogy a 70-es évek közepére a modern építészet válságba jutott. A korszak vége nyilván nem köthető egyetlen eseményhez itthon sem, az általunk a bécsi kiállításon határként meghúzott olajválság helyett – mely hatására számos beruházást állítottak le – ma már inkább azt gondolom, hogy az 1975-ben indult, Major

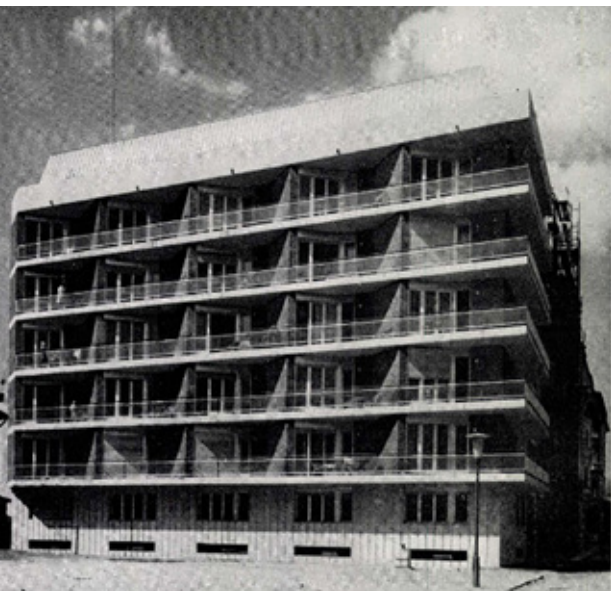
2. kép Zalaváry Lajos (Köztí): Budapest II., Zsigmond téri lakóömb, 1955-56.

Máté által kirobbantott „tulipán vita” jelzi inkább, hogy az építészetben belül – a nyugat-európai és amerikai tendenciákkal párhuzamosan – itthon is paradigmaváltás kezdődött.⁸

Megjegyzendő, hogy a késő-modern építészet terminológia használata talán abban is szerencsésebb, hogy rámutat arra a hasonlóságra, mely a történeti stílusok kései periódusait is jellemzi, hogy a korai stílusfázis kevés díszítést alkalmazó, a szerkezetiséget jobban hangsúlyozó, egyszerűbb térszervezése a késői periódusban túlburjánzó díszítésbe, bonyolultabb, összetettebb terek és formák alkotásában csúcsosodik ki.

3. kép Molnár Péter (Iparterv): Budapest V., Széchenyi utca 1. társasház, 1959-61.
Forrás: MÉ 1959/5-6. 170.

4. kép Vedres György (Buváti): Budapest I.,
Várkert rakpart 11. társasház, 1958-62.
Forrás: MÉ 1963/3. 39.

A modern építészet esetében természetesen nem a túldíszítettségén érhető ez tetten, hanem az új és hagyományos építőanyagok kombinálásában, a színek szerepének növekedésében, a térképzés összetettségének erősödésében, és különösen a korai merev elvek mindenáron való alkalmazásának feladásában, ami lehetővé tette, hogy a környezetbe illeszkedés problematikája is megjelenjen. Jelen előadásban elsősorban arra szeretnék példákat hozni, hogy az illeszkedés hogyan alakult a hatvanas évek építészetében, mivel ez az utóbbi időben valóban kulcskérdéssé vált bár úgy gondolom különböző szempontokból egy kicsit mind a laikusok, mind a politika, mind a műemlékes kollégák túlértékelik. A probléma megközelítését, árnyalását, egy már általam többször is elmesélt meghatározó jelentőségű egyetemi emlékemmel kezdeném. Én a 80-as évek közepén jártam egyetemre, negyedévesként *Németh Lajos* tartotta nekünk a 20. századi építészet előadást, és rendkívül plasztikusan ecsetelte számunkra, hogy amikor Hollandiában, Utrechtben járt, hogy sikerült megtalálniuk *Gerrit Rietveld* 1924-ben épült Schröder-házát, a de Stijl emblematisz épületét. Az internetnek még híre sem volt, az utazási lehetőségek korlátozottak

voltak, nekünk hallgatónak az ismereteink leginkább könyvek képanyagán alapult. Természetesen már ismertük a házat, hiszen minden modern építészeztől szóló kiadványban, mint a modern mozgalom korai főművét publikálták, de ezekben gondosan ügyeltek arra, hogy az épület kivágatként jelenjen meg, így fogalmunk sem volt a környezetről, amiben áll. *Németh Lajos* azt magyarázta – akkor még gps sem lévén –, hogy hosszasan kóboroltak a végeláthatatlan monotonában egymásután következő magastetős téglaburkolatú sorházak között, mire végre megpillanthatták a Schröder-házat. Revelatív erővel hatott rá a kontraszt, világosan megmutatva a két építészeti felfogás közötti különbséget, kiemelve a Schröder-ház jelentőségét. Rietveld valóban fittyet hányt a környezetre, mind anyaghasználatban, formában és tömegképzésben, van egy olyan kellemetlen érzésem, hogy lenne olyan hazai műemlékes kolléga, aki nem engedélyezte vagy tiltakozott volna megépítése ellen az illeszkedés teljes hiánya miatt. Az épület ma a világörökség részét képezi, a hollandokban – sem a civilekben, sem a hivatalokban nem merül fel és kormányzati nyomás sem nehezedik senkire –, hogy lebontsák vagy átépítsék, hogy a környezetéhez jobban alkalmazkodjon.

Rátérve a konkrét példákra a korszak első főművéről, az 1958-as brüsszeli világkiállítás magyar pavilonjával kell megemlékeznünk, melyet rohammunkában 1957-ben tervezett *Gádos Lajos* (1. kép). A kedvezőtlen adottságú területen, fakivágási tilalom mellett felhúzott pavilon politikai és művészeti jelentőségét már számos tanulmány tárgyalta,⁹ most abból érdemes szemügyre venni, hogy világossá váljon a különbség a korai modern pl. *Mies van der Rohe* 1929-es barcelonai világkiállítási pavilonja, vagy, hogy egy magyar példát említsünk *Györgyi Dénes* 1935-ös brüsszeli magyar pavilonja között térszervezésben, anyaghasználatban. Gádos pályát még a háború előtt *Kaes Gyula* tanítványként kezdte, Kaesz mellett annak jó barátja, *Kozma Lajos* műtermében is dolgozott. Kozma modernizmus felfogása köztudott, hogy jelentős mértékben különbözött a radikális cirpac tag építészektől, ami leginkább anyaghasználatban és a belső berendezések sokkal szabadabb változatosabb kialakításában nyilvánult meg. Érdemes összevetni Gádos alig ismert – soha nem volt még publikálva – Sasfiók utca 4. szám alatt 1935-36-ban épített Emmer-villáját, a két telekkel arrébb álló Major Máté által szinte ugyanakkor tervezett Sasfiók utca 8. szám alatti bérvillával, melyet a cirpac cso-

port munkái között mutatott be a Tér és Forma.¹⁰ Gáboros szolid modernizmussal megjelenő magastető villája szinte észrevételen marad a környék tucat számra épült hasonló villái között, addig Major sokat publikált munkája Rietveld házához hasonlóan radikálisan formabontó, avantgarde megoldást mutat.

Két korszak határán készültek *Zalaváry Lajos* (Közt) Zsigmond téri lakóháza (2. kép), ami nem foghíj beépítés, hanem egy századfordulón félbemaradt Duna-parti házsor folytatása volt. A tervezést 1955-ben vette át *Olta Páltól*, a feladat meglehetősen összetett volt, adottságként kellett kezelni a két tömböt elválasztó Harcsa utcát a szennyvízcsatorna miatt, továbbá építésetileg kellett lezárni a meglévő századfordulós bérház tűzfalát, és a Zsigmond tér felé szélesebb tömb kialakítását a forgalom Bécsi útról az Árpád fejedelem útjára való áterelése miatt. A keskeny déli tömb ezért függőfolyosós lett, míg az udvart körülről északi tömb fogatolt alaprajzi elrendezéssel készült, melyekben a nem típusterveken alapuló korszerű lakásalaprajzokhoz a bútorozási tervek belsőépítész, *Csonka Lajos* készítette.¹¹ Az új beépítés két tömbje harmonikusan csatlakozik a meglévő beépítéshez, két épület közötti szintkülönbséget egy magasabb nyaktaggal vezetve át. A csak erkélyekkel tagolt homlokzatok

skandináv puritánsággal készültek. Kontrasztként Zalavárytól az egy évvel később elkezdett csepeli csillagtelepi lakótelep említhető, ahol mai fogalmaink szerint zöldmezős beruházásban formai kötöttségek nélkül valósult meg egy modern stílusú komplett lakótelep. A Zsigmond téri lakóházakhoz hasonlóan igényesen kialakított lakásalaprajzokkal készült telep telepítési terve – melynél a téli nyári benapozási szögeket is figyelembe vette – olyan jól sikerült, hogy egy az egyben átemelték a rendezési tervbe és Zalaváry Ybl-díjat is kapott érte.¹²

A pesti oldal foghíjbeépítései közül kiemelkedik Molnár Péter (Iparterv) Széchenyi rakparti lakóháza (munkatárs *Mühlbacher István*), mely az ostrom során elpusztult Ybl-féle Ganz bérház helyére épült 1959-61 között.¹³ Az épület tagolása a szomszédos épületekhez idomul, a lábazatszerűen kezelt földszint, a párkány és a tetőgerinc magassága is megegyezik (3. kép). Molnár Mühlbacherrel közösen nem sokkal később tervezi meg a Kőbánya mozi függőnyfalas épületét (1960-64),¹⁴ egy új modern városrész központjában, melyet mára alig felismerhető módon átépítettek.

Kevésbé ismert a budai oldalon, a Várkert rakparton a 11. számú lakóház (4. kép), *Vedres György* (Buváti) alkotása, mely szintén háborús

5. kép Benkhard Ágost (Uvater): Budapest I., Várkonyi utcai lakóházak, 1957-61.

Fotó: Barka Gábor, 2008.

6. kép Farkasdy Zoltán (Közt): Budapest I., Úri utca 32. (Tóth Árpád sétány 24.), 1959.
Fotó: Barka Gábor, 2017.

foghíj beépítés eredménye (1958-1962).¹⁵ A tömböt délről lezáró épület magassági méreteinél Vedres is szigorúan alkalmazkodott a szomszédos épületekhez, a manzárd jellegű tetőkialakítást is a szomszédos historizáló épület magastetőzete miatt választotta, melyben tetőemelet kialakításra is lehetőség nyílt. A dél felé néző homlokzat loggiás megformálása lehetővé tette homlokfal fűrészfogas kiképzését, ami egyfelől a dunai rálátást, másfelől a szomszédtól való elkülönülést is biztosította. Vedres néhány évvel később az azonos fekvésű Bem rakpart, Csalogány utca, Fő utca sarkára tervezett egy hasonló lakóházat (1967-69),¹⁶ ez azonban már kevésbé illeszkedett környezetéhez, de ugyanez a helyzet ugyanennek a tömbnek az északi lezárásaként Molnár Péter által tervezett egykori ÉGI székházzal (1966-68) is,¹⁷ melyet időközben Novotel szállodává alakítottak át.¹⁸

Egy nagyon különleges példa *Benkhard Ágost* (Uvater) Várfok utca elejének két oldalán épült lakóháza (1957-61).¹⁹ Benkhard a lejtős terep adottságait kihasználva a minél több azonos minőségű lakás kialakítása érdekében ugyanis nem a korábbi beépítési vonalon építette fel a házakat, hanem több önálló egységre bontva, eltolva, lelépcsőzve, és elforgatva az alapvetően északi tájolású telkeken az épületszékeket nyugati irányba (5. kép). Mind emellett az épületek párkánymagassága és tetőzetének hajlásszöge pontosan illeszkedik a szomszédos házakhoz.

A hatvanas évek építészetének illeszkedési szempontból is talán legismertebb és legjelentősebb példái a Várnegyedben valósultak meg, Farkasdy Zoltán (Közt) Üri utcában (1959),²⁰ és Jánosy György (Közt) Tóth Árpád sétányon (1960-63) álló lakóházai,²¹ melyeket nemzetközi szinten is számontartanak (6-7. kép). „Az UNESCO nemzetközi műemlékvédelmi szervezetének: az ICOMOS-nak vezetősége elhatározta, hogy legközelebbi nemzetközi kollokviumának témájául ezt a rendkívül bonyolult, kényes és a műemlékvédelem alapvető kérdéseit feszegető problémát: a műemlékvédelem és a mai építészeti kapcsolatát tűzi ki, s annak megtárgyalását Budapesten, az 1972. évi harmadik közgyűlése alkalmával rendezi meg. Az ICOMOS vezetői nem titkolták el, hogy ennek a kollokviumnak megrendezésére azért választották Magyarországot, mert úgy látják, hogy hazánk egyike azoknak az országoknak, ahol ez a kérdés leginkább a helyes és egészséges irányban fejlődik, s úgy vélik, hogy eddigi eredményeink méltóképpen illusztrálhatják a vita során érintendő kérdések megoldá-

sait.” – írta *Horler Miklós* 1972-ben.²² A Várnegyed egyik legkésőbb felépült foghíjbeépítését a Szentháromság tér 7-8 alatti egykori diplomata lakóháznak is Jánosy volt a tervezője (munkatárs *Laczkovics László*), melyet most a bontás fenyeget.²³ A telek beépítésére még 1971-ben írtak ki tervpályázatot, Jánosy a 70-es évek közepén a Szent György tér rendezési tanulmánytervével párhuzamosan készítette el az épület terveit, ugyanazt a támpillérszerű homlokzattagolást alkalmazva. A homlokzat megtörésével utal a több épületből álló korábbi beépítésre. A késői kivitel (1979-81) a szovjet típusú szocializmus súlyos építőipari kapacitás hiánya miatt következett be. A későmodern vári foghíjbeépítéseket összevetve a századforduló idején megvalósult épületekkel, egyértelműen kijelenthető, hogy a későmodern építészet sokkal érzékenyebben és a helyi

7. kép Jánosy György (Közt): Budapest I., Tóth Árpád sétány 27, 1961-63.
Fotó: Barka Gábor, 2017.

8. kép A budavári Disz tér észak felé, archív felvétel, 1927. Forrás: Fortepan ngsz 32600

9. kép Kiss E. László (Közt): Bőrgyógyászati Klinika új tömbje és auditoriuma, Budapest VIII., Üllői út – Mária utca sarok (tervezés: 1957-58, kivitel: 1961-63). Fotó: Barka Gábor, 2017.

beépítés léptékéhez jobban igazodva valósította meg elképzeléseit. A századfordulón a szabályozások hiányának köszönhetően a Tárnok utca páros oldalán, a Disz tér északi és nyugati térfalán számos olyan 4 és 5 emeletes spekulációs bérház valósult meg, mely léptékében egyáltalán nem volt tekintettel a vár történelmi környezetére, és ezeken kívül ott voltak még a minisztériumok és a levéltár még inkább túlméretezett épületei (8. kép).

A hatvanas évek építészetének egyik leginnovatívabb alakja volt *Gulyás Zoltán* (Iparterv), aki a különböző kötöttségekhez igen változatos módon alkalmazkodott. A Chemolimpex székház szintén egy háborús foghíj beépítés volt a Belvárosban a Bécsi utca és Deák Ferenc utca sarkán (1960-63), egykor körülépített udvaros megoldással. Gulyás szintén körülépített udvaros kialakítást tervezett, amit azonban két irányban megnyitott, egyrészt a földszintet passzázs rendszerben alakította ki, másrészt a Bécsi utcai szárny emeleti részeit nem építette be.²⁴ A hévízi Rózsakert bisztró elcsúsztatott két kör alakú udvar köré szervezett alaprajzát, a meglévő két nagyméretű fa miatt alakította ki, az más kérdés, hogy a beruházó első dolga volt a terület átvétele után a két fa kivágása, melyet így újonnan ültetett fákkal kellett pótolni, hogy az építészeti koncepció kevésbé sérüljön.²⁵

A mindig különleges tetőfelépítményekkel operáló *Kiss E. László* (Közt) az 1956-os harcok során megrongálódott Bőrgyógyászati klinika helyreállítása során készített a historizáló épülethez modern kiegészítést (1961-63).²⁶ Az épület Mária utca felőli végének elpusztult íves előadó terme helyett az udvarban félig a földbe süllyesztett előadót épített. A régi íves előadó helyén pedig egy 9 szintes toldalék épült sokszögű homlokzattal (9. kép). Kiss E. tervezte a korszak egyik főművét a Gyógyászati segédeszközök gyárát a Dózsa György úton, melyet sajnálatos módon 2013-ban már lebontottak.²⁷

Hasonló sorsra jutott 2016-ban *Pintér Béla* (Közt) Magyar Kereskedelmi Kamara székháza (1969-73) a Kossuth téren, mely azonban nem bontást, hanem műemléki védelmet érdemelt volna. Pintér ugyanis tökéletesen mutatta be, hogyan kell az illeszkedést megoldani egy időben jóval korábbi beépítéshez kortársi módon. A tér déli térfala csak félig készült el egy 1928-as már akkor is korszerűtlen homlokzati szisztémában. Ezt a meglévő tömegformát tükrözte meg harmonikus egyensúlyt teremtve a régi és az új beépítés között.²⁸

Erő Zoltán már 1991-ben a MOM Művelődési házhoz készített védési javaslatában felhívta a figyelmet, hogy „a rendszerváltás korában az ötvenes-nyolcvanas évek emlékei azért érdemelnek külön figyelmet, mert félő, hogy a tabula rasa iránti társadalmi igény szánt szándékkal kíván megszabadulni a közvetlenül megelőző korszak emlékeitől.”²⁹ A MOM Művelődési háza volt a második 1945 után készült épület, mely műemléki védelmet kapott, az 1945 utáni védett emléksanyag 2010-ig még folyamatosan bővült, de az azóta eltelt időben a korszak épületeinek módszeres pusztítása kezdődött meg.

(A XXX. Országos Műemléki Konferencián Salgótarjánban 2021. október 1-én elhangzott előadás rövidített, szerkesztett változata.)

SZAKIRODALOM

- Fehérvári Zoltán – Prakfalvi Endre: MOM Művelődési ház, Budapest XII. kerület, Csörsz utca 18. – Jagelló út 5. – Sirály u. 1/a. Tudományos dokumentáció 2008. kézirat 26.
- Fischer József – Granasztói Pál – Kismarty-Lechner Jenő – Major Máté – Weltzl János: *Az építészet háború utáni feladatai Magyarországon*. Tér és Forma 1944-45/11. 158-159.
- Jencks, Charles: *The Language of Post-Modern Architecture*. Rizzoli, Milano 1977.
- Horler Miklós: Műemlékvédelem és mai építészet. *Magyar Építőművészet* 1972/2. 28.
- Okrutay Miklós: Eredeti gondolat és kritikai értelmezés. *Magyar Építőművészet* 2006/6. 24-27.
- Róka Enikő: Az 1958-as brüsszeli világkiállítás magyar pavilonja. In: *Pavilon építészet a 19-20. században a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből*. Szerk. Fehérvári Zoltán – Hajdú Virág – Prakfalvi Endre Magyar Építészeti Múzeum, Budapest 2000.
- Modern és szocreál. Építészet és tervezés Magyarországon 1945-1959*. Szerk. Fehérvári Zoltán – Hajdú Virág – Prakfalvi Endre. Magyar Építészeti Múzeum, Budapest 2006. 101-112.
- Mutató nélkül – B. A. Úr X-ben*. Gróf Ferenc kiállítása a Kiscelli Múzeumban. Szerk. Róka Enikő. BTM Kiscelli Múzeum, Budapest 2016.
- Spätmoderne Slowakei. Gebaute Ideologie?* (Architektur im Ringturm XXXV) Edited by Adolph Stiller. Mury Salzmann Verlags, Salzburg 2014.
- Ungarn – Architektur der langen 1960er Jahre / Hungary – Architecture of the long 1960s*. (Architektur im Ringturm XLVI.) Edited by Adolph Stiller. Mury Salzmann Verlags, Salzburg 2017.
- Új építészet, új társadalom 1945-1978*. Szerk. Major Máté – Osskó Judit – Dvorszky Hedvig. Corvina, Budapest 1981. 385-450.

JEGYZETEK

1. Ars Hungarica 2018/2 száma, A hatvanas évek ismeretlen építészete.
2. *Ungarn – Architektur der langen 1960er Jahre / Hungary – Architecture of the long 1960s*. (Architektur im Ringturm XLVI.) Edited by Adolph Stiller. Mury Salzmann Verlags, Salzburg 2017.
3. Fischer József, Granasztói Pál, Kismarty-Lechner Jenő, Major Máté, Weltzl János: *Az építészet háború utáni feladatai Magyarországon*. Tér és Forma 1944-45/11. 158-159.
4. N. Sz. Hruscsov elvtárs beszéde a szovjet építőipar új módszereiről az építkezések minőségének javításáról és költségeinek csökkentéséről. *Szabad Nép* 1954. december 30. 3.
5. Prakfalvi Endre: A Siófoki Meteorológiai Observatórium és Viharjelző Állomás. In: *Modern és szocreál. Építészet és tervezés Magyarországon 1945-1959*. Szerk. Fehérvári Zoltán – Hajdú Virág – Prakfalvi Endre. Magyar Építészeti Múzeum, Budapest 2006. 101-112.
6. *Spätmoderne Slowakei. Gebaute Ideologie?* (Architektur im Ringturm XXXV) Edited by Adolph Stiller. Mury Salzmann Verlags, Salzburg 2014.
7. Jencks, Charles: *The Language of Post-Modern Architecture*. Rizzoli, Milano 1977. – kéziratos formában, kivonatban magyarul: *A poszt-modern építészet* címmel jelent meg a MÉSZ kiadásában.
8. A vita írásai újraközölve megjelentek: *Az úgynevezett „tulipán-vita” – Az „Élet és Irodalom” vi-tája és A vita folytatása a „Magyar Építőművészet”-ben*. in: *Új építészet, új társadalom 1945-1978*. Szerk. Major Máté – Osskó Judit – Dvorszky Hedvig. Corvina, Budapest 1981. 385-450.
9. Róka Enikő: Az 1958-as brüsszeli világkiállítás magyar pavilonja. In: *Pavilon építészet a 19- 20. században a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből*. Szerk. Fehérvári Zoltán – Hajdú Virág – Prakfalvi Endre Magyar Építészeti Múzeum, Budapest 2000; *Mutató nélkül – B. A. Úr X-ben*. Gróf Ferenc kiállítása a Kiscelli Múzeumban. Szerk. Róka Enikő. BTM Kiscelli Múzeum, Budapest 2016.
10. *Tér és Forma* 9. évfolyam 1936. 1. szám 20-22.
11. BFL XV.17.d.329 14572-14575/1
12. BFL XV.17.e.301.b 215 Beépítési terv a Csepel csillagtelepi lakótelep építéséhez 1956. február 4. Zalaváry Lajos; XV.17.e.301.b.218 Csepel déli részének részletes rendezési terve, 1956. május 30. készítette a BUVÁTI Papp Dezső és Horkay György, a dokumentációban a Csepel déli végén lévő lakótelep egy az egyben Zalaváry tervéből lett áttemelve.
13. *Magyar Építőművészet* 1959/5-6. 170.
14. MP [Molnár Péter]: Kőbánya mozi, Budapest. *Magyar Építőművészet* 1965/1. 20-35.

15. VGY [Vedres György]: OTP társasház Budapest, I., Gróza rakpart. *Magyar Építőművészet* 1963/3. 38-39.
16. VGY [Vedres György]: Lakóház üzletekkel, Budapest II., Bem rakpart. *Magyar Építőművészet* 1970/4. 10-14.
17. MP [Molnár Péter]: Energia Gazdálkodási Intézet székháza, Budapest II., Fő utca. *Magyar Építőművészet* 1970/4. 17-23.
18. Okrutay Miklós: Eredeti gondolat és kritikai értelmezés. *Magyar Építőművészet* 2006/6. 24-27.
19. *Magyar Építőművészet* 1959/5-6. 171.
20. Horler Miklós: Lakóépület a Várnegyedben. *Magyar Építőművészet* 1960/3. 32-33.
21. Horler Miklós: Egy háztömb a budai Várban. *Magyar Építőművészet* 1967/2. 2-9.
22. Horler Miklós: Műemlékvédelem és mai építéset. *Magyar Építőművészet* 1972/2. 28.
23. Diplomata-lakóház, Budapest I. Szentháromság tér. *Magyar Építőművészet* 1983/1. 32-41.
24. ChemolimpeX — OTP irodaház, Budapest. *Magyar Építőművészet* 1964/1. 24-35.
25. Földesi Lajos: „Rózsakert” eszpresszó-bisztró, Hévíz. *Magyar Építőművészet* 1969/5. 46-51.
26. Budapesti Orvostudományi Egyetem Bőrgyógyászati Klinika új tömbje és auditórium. *Magyar Építőművészet* 1963/6. 12-17.
27. Ortopédiai rendelő, gyógyászati segédeszközök gyára, Budapest. *Magyar Építőművészet* 1964/3. 20-25.; a bontásról lásd: Branczik Márta: Virtuális leletmentés – A Gyógyászati Segédeszközök Gyára és az Ortopédiai Rendelőintézet épületegyüttese. *Kiscellimuseum.hu* <http://kiscellimuseum.hu/virtualis_leletmentes/gyogyszatisegedeszkoz_gyar> [Útoljára megtekintve: 2022. március 01.]
28. P.B [Pintér Béla]: Magyar Kereskedelmi Kamara Székháza, Budapest V., Kossuth Lajos tér. *Magyar Építőművészet* 1974/1. 9-17.
29. Fehérvári Zoltán – Prakfalvi Endre: MOM Művelődési ház, Budapest XII. kerület, Csörsz utca 18. – Jagelló út 5. – Sirály u. 1/a. Tudományos dokumentáció 2008. kézirat 26.

A GYŐRITERV ÖRÖKSÉGÉNEK MAI HELYZETE

Hartmann Gergely

Építész, diplomáját a BME Építésztechnika Karán szerezte 2012-ben. A MOME Doktori Iskolájának PhD doktorjelöltje. Fő kutatási és publikációs területe a 20. századi hazai és nemzetközi építészettörténet, ezen belül különösen is a hazai tervezővállalatok, valamint az egyházi építészet területe. Elméleti munkája mellett többek között a Palatium Stúdióban, a Per-AA Műteremben és szabadúszó tervező építészként dolgozott. A MOME Építészeti, valamint Elméleti Intézetének óraadó oktatója.
E-mail: hartmann.gergely@gmail.com

THE PRESENT SITUATION OF THE GYŐRITERV HERITAGE

The Győri Tervező Vállalat (GYŐRITERV, in English: Design Firm of Győr) is one of those rural state-run design firms that for more than four decades defined the architectural image of an entire region, namely the area of Northwest Hungary. Among the works designed here, there are many outstanding ones, the current state of which are reviewed in this paper. During this mainly chronological journey in architecture, the main milestones in the history of Győri Tervező Vállalat are also highlighted. Although the focus was on Győr, the center of the region, we will also bring examples from many other cities, such as Sopron. The first relevant buildings of the Győriterv were created in the 1950s, in the spirit of Socialist Realism. These are typically in better condition than their later counterparts, and the most important ones are even listed under local protection. Local works of industrial architecture are an exception to this. From the 1960s, planning (LPS) housing estates and their communal institutions became an increasingly important task. Of these, primarily the school buildings will be highlighted here. However, customized residential houses were also built besides the large number of type-plan buildings. The houses erected on vacant lots of downtown Sopron are less well-known, although they are high-quality examples of this topic. Since its foundation, the GYŐRITERV has taken a significant part in the country's industrial architectural planning. In the framework of national programs, about one hundred and twenty bread factories, more than thirty service stations, and several thousands of square meters of steel-framed machinery industry halls were built. This line includes the tent structures designed and built in cooperation with the local leatherette factory, of which several dozen have also been installed across the country. Industrial and agricultural buildings are as vulnerable as they are high in number, so today these building types are the fewest to be found. As a kind of local patron, the Rába Magyar Vagon és Gépgyár has partially or fully financed several significant and high-quality public buildings for the city of Győr. Unfortunately, the subsequent fate of this valuable architectural heritage is particularly disappointing today. Many other ensembles were also built that define Győr's recent cityscape. The office and residential buildings of the city center were completed after a long planning process, followed by the huge and iconic building of the theater. In addition to the large-scale projects, we also examine the fate of some of the fine and more fragile works of interior design. Unfortunately, the balance at the end of the inventory is not positive. In addition to a few good examples, there are far more works that have been demolished, or insensitively transformed, or the fate of which is recently becoming uncertain.

1. kép Lakatos Kálmán elegáns közlekedési pavilonját már a hetvenes években lebontották a győri városközpontban. (Lakatos Kálmán, 1938.)
Forrás: Tér és Forma 1938/238. old.

Az 1948-ban elinduló (és később a győri vezetése kerülő) Soproni Tervező Iroda, valamint az 1950-ben megalakult Győri Tervező Iroda (GYÓRITERV) alapítása és felépítése (*Hegedűs Ernő* mellett) a régió két meghatározó modernista építészéhez, a soproni *Winkler Oszkár*hoz és a győri *Lakatos Kálmán*hoz kötődik. Mindketten

2. kép A győri Bercsényi Iskola felújítás nélkül is állja még egyelőre a sarat. (Cserhalmy József, 1955 k.)
Fotó: a szerző

kulcsszerepet játszottak a II. világháború előtt városuk és a régió modern építészetének megteremtésében, szakmailag kompetens, európai műveltséggel és kitekintéssel bíró szakemberek voltak. Volt tehát mire alapozni a GYÓRITERV indulását, és a folytonosság jegyében a későbbi kollégák is az elődökhöz méltó építészeti teljesítményeket tettek le az asztalra. Ennek ellenére a vállalat székhelye, Győr városa több évtizede elmentmondásos viszonyban van gazdag 20. századi építészeti örökségével. Egyfelől a városban működő és oktató *Winkler Gábor* (Winkler Oszkár fia) volt az, aki országosan is úttörőként foglalkozott átfogóan a „legújabb korok” építészeti emlékeivel. Az *elmúlt 100 év műemlékei* címmel végzett kutatása már 1983-ban felhívta a figyelmet a modernizmus, köztük már a hatvanas évek építészeti örökségének sérülékenységére és védelmére, és kidolgozta a helyi védelem rendszerét a legújabb kor építészeti emlékeire is. Az ő közreműködésének is köszönhető, hogy a kilencvenes évek közepén számos, győri két világháború közötti modern, valamint 1945 utáni modern és szocreál épület kapott helyi védeltséget.

A bizakodásra okot adó elméleti háttér mellett azonban a gyakorlati valóság elszomorító. Nem csak Győr identitását adó, jelentős építészeti értékeket is rejtő komplett 19. és 20. századi ipari telepek tűntek el egyik napról a másikra (Textilgyár, Olajgyár, Kecszygyár, Vagongyár), de több fontos egyedi, a helyi és országos modern építészeti kánonba illeszthető kulcsmonument is. Lakatos Kálmán úttörő és elegáns modern épületét, az 1938-ban megépült IBUSZ-pavilont már az 1970-es évek elején lebontották (*1. kép*). Hasonló sorsra jutott később a világháború utáni újraindulás két szimbolikus és magas építészeti minőséget képviselő alkotása is. Az 1951-re megvalósult, *Wagner László* (VÁTI) által tervezett, egyszerre mediterrán hangulatot árasztó és a törörfürdőket idéző Köz- és Gőzfürdőt a kilencvenes évek végén bontották el. A szintén 1951-ben átadott hűtőház klasszikus arányú, letisztult épülete, *Wannenmacher Fábian* (IPARTERV) alkotása 2013-ban tűnt el. Győr legkorábbinak mondható, már igazán modernista együttesét, a strand és öltözőépületet (*Hajós Alfréd*, 1931) pedig 2022 elejére bontották le szinte teljes egészében. Bár az árvizek miatt megrongált szerkezetű öltözőépületet újraépítik a fürdőfejlesztés keretében, ez csak egy része volt a két medencét, napozóteraszt és pénztárpavilont is magába foglaló együttesnek, amely a maga egészében élvezett helyi védeltséget.

3. kép Az egykori Rába mozi ma Richter terem néven, felújítva a város hangversenyerterme.
(Lakatos Kálmán, Harmati János, 1961.) Forrás: HAP Galéria

A GYŐRITERV az ötvenes években Hegedüs Ernő igazgatósága² alatt vált építészeti tervezési feladatokat komplexen megoldó, regionális szinten is meghatározó tervezővállalattá. Az első meghatározó munkák is ebből a korszakból származnak. A szocreál időszakában Győr és a régió fejlődését még erősen korlátozta a nyugati határszéli fekvés. Ennek ellenére épült néhány figyelemreméltó köz- és lakóépület, amelyek mai állapota, főleg a későbbi korok modern alkotásaihoz képest meglepően elfogadható, vagy legalábbis még nem elrontva, hanem közel eredeti állapotukban állnak. Ehhez minden bizonnyal hozzájárul, hogy szinte mindegyik fontosabb alkotás legalább helyi védetség alatt áll. Ugyanez nem mondható el az ebben a korszakban épült jelentős ipari létesítményekről, amelyekről külön szólnunk.

Az igazán nagy középületek tervei még ekkor sem Győrben készültek, gondoljunk csak a győri vasútállomásra (*Dianóczy János, Éhn József, UVATERV 1958*) és az Ipari Tanulók Iskolájára (*Rimanóczy Gyula, KÖZTI, 1953*). Előbbi helyi, utóbbi országos védelem alatt áll, mindkettő méltó felújítását várja. Helyi alkotás viszont

Cserhalmy József finom léptékű, lírai részletekkel kialakított iskolaépülete a győri Bercsényi ligetben 1957-ből (*2. kép*). A nádorvárosi Malom ligetet körülvevő lakóépületegyüttes máig a vá-

4. kép Iskola a győri Bem téren, ma még eredeti állapotában. (Hegedüs Ernő, 1962.) Fotó: a szerző

5. kép Sopron belvárosának kevésbé ismert modern értékei a hatvanas évekbeli foghíjbeépítések, egyelőre még jó állapotban. (Erdeős László, 1962.) Forrás: Győriterv promóciós kiadvány. Fotó: Meződi István

ros egyik legvonzóbb lakótelepe (Lakatos Kálmán, Cserhalmy József, *Hegyi György*, 1955 k.). Az Árpád út 38. és 47. számú lakóházak (Lakatos Kálmán, illetve Hegyi György, 1953 k.) bár típuszekciókból épültek, de a tervezők ügyeltek rá, hogy a sarkokon elhelyezzék a győri belváros jellegzetes motívumát, a sarokerkélyt. Igaz a 47. számú épület teljes földszintjét beborító mészköburkolat csak részben került vissza a hőszigetelés után, mégis úgy tűnik, ezek a klasszikus formavilághoz és anyagokhoz kötődő házak jobban tudják őrizni formájukat egy esetleges felújítás során. Győr legnagyobb szocreál lakóháza, az ún. „hatemeletes” (Lakatos Kálmán, 1954) is védelem alatt áll, azonban homlokzatának állapota miatt egyre sürgetőbb, méltó (és hőszigetelés nélküli) rekonstrukcióra szorul.

Felújításra került viszont két kulturális épület, amelyek tervezője a két alapító volt. Sopronban 2019-re megújult az egykori SOTEX-kultúrház (Winkler Oszkár, 1952), Győrben pedig az egykori Rába mozi működik 2001 óta felújítva a város hangversenytermeként (Lakatos Kálmán és *Harmati János*, 1958–1961, 3. kép). Még ha lehetnek is kifogásaink (pl. az utóbbiban az új büfé miatt elgipszkartonozták *Simó József* látványos kerámia-alkotását) mindkét épület a legtöbb eredeti karakterjegyét megtartva, igényes felújításon esett át. Ez utóbbi példa már átvezet minket a hatvanas évekbe, ahol sajnos már nem folytatódik a pozitív példák sora, sőt inkább az ellenkezőjét tapasztalhatjuk.

A szocreál után, az ötvenes évek végén egyre gyorsuló léptékben kezdtek lakótelepek, valamint a hozzájuk tartozó oktatási intézmények épülni. A GYŐRITERV akkori igazgatója, Hege-düs Ernő jegyzi kétségtávol a két legérdekesebbet. A révfalui nyolctantermes iskola (1959) mára teljesen átépült, számos bővítménnyel egészült ki (ma az Audi Hungária iskolája). A győri Bem téren álló Közgazdasági Technikum épülete (1962) ezzel szemben még (fő tömegét tekintve) eredeti állapotában áll, játékos kerámiaburkolata eredeti színeiben pompázik (4. kép). Figyelemre méltó a tornatermi szárny vasbeton-héj lefedése is. Az épület mindenképpen legalább helyi védelmet érdemelne, amíg homlokzata eredeti állapotában, egy esetleges hőszigeteléstől megkímélve látható. A korabeli iskolaépületek közül említést érdemel még az Építőipari Technikum, amelyet *Fátay Tamás* tervezett (1962). Plasztikus, megmozgatott, szögtörésekkel komponált tömegében izgalmas ellenpontot képeznek az épphogy csak lyuggatott, mészkövel burkolt tömörebb felüle-

6. kép Kenyérgyár Budapest-Lágymányoson átadáskori állapotában. Ma lepusztulva méltó felújítását várja. (Hegyi György, 1967.) Forrás: Győriterv promóciós kiadvány. Fotó: Meződi István

7. kép A soproni uszoda bontása. A Lőverek erdeibe felkapaszkodó körül kanyarjának ívére, a hullámszó tájra reflektáló, léptékében környezetéhez igazodó épület volt. (Tolnay Lajos, 1977.) Forrás: kisalfold.hu

8. kép A Rába MVG győri reptéri gyáregyüttese. Példás és arányos célszerűség, letisztult rend – amely bár megkopott, főbb elemeiben máig látható. (Lőrincz József és mts. 1965–1980.)

Forrás: Lőrincz József hagyatékából, magántulajdon

tek, és a lépcsőházaknál felnyíló, teljesen üvegezett sávok. Az intézmény ma is tudatában van épülete értékeinek: a nyílászárók cseréjekor ügyeltek az egykori osztás minél pontosabb visszaállítására, a csatlakozó kerámia- és kőburkolatok megőrzésére.

Van a GYŐRITERV lakóépülettervezéseinek egy kevésbé ismert, ám annál inkább figyelmet érdemlő fejezete is a hatvanas évekből. A Budavári polgárváros helyreállításával egyidőben ke-

rült sor a soproni belváros rekonstrukciójára. A két helyszín abban is hasonlított, hogy a műemléki felújítások mellett magas minőségű új foghíj-beépítések is születtek. Ez utóbbiak tervei jórészt a Győri Tervező Vállalat Soproni Irodájában készültek. *Erdeős László* tervezett példaszerű beépítést a Szent György utca 18. szám alá (5. kép). A telek utcavonalának ívességét az épület homlokzatának finom fogazott kialakítása veszi fel. A Templom utca 24. szám alatti épületet *Füredi*

9. kép A győri sportcsarnok egykor...
(Lőrinc József, 1976.) Forrás: Lőrincz József
hagyatékából, magántulajdon

10. kép ... és most. Fotó: Wikipédia, Globetrotter19,
CC BY-SA 3.0

Oszkár, a 24-es szám alatti házat pedig Winkler Oszkár jegyzi. Utóbbi már egy 19. századi ház-sorba illeszkedik példászerűen. Megosztóbb épület a Várkerület 96/a. alatti épület (1969), amelyről Winkler saját maga is elégedetlenséggel nyilatkozott.³ Bár nem a GYŐRITERV-ben tervezett épület, meg kell említeni *Sedlmayr Jánosné Beck Zsuzsa* (VÁTI) 1971-re elkészült foghíjbeépítését (Várkerület 108.). Izgalmasan aszimmetrikus, festői geometrikus kompozíciót képező nyílaskiosztása, finoman megtört homlokzata, valamint bal oldali szomszédjához lehajló koronázópárkánya érzékeny és mégis markáns gesztusok. Ezek az épületek szerencsére meglepően jó állapotban vannak, és – a budavári testvéreikkel ellentétben, egyelőre – talán nem fenyegeti őket a bontás veszélye. Hivatalos (helyi) védelmük ezzel együtt indokolt lenne.

A GYŐRITERV már alapításától kezdve jelentős részt vállalt az ország ipari építészeti tervezésében. E tekintetben, bár az IPARTERV-vel a megvalósult munkák mennyiségében nem veheti fel a versenyt, a többi vidéki tervezővállalat közül kiemelkedik.⁴ Azonban talán éppen az ipari épületek a legkitettebbek a bontásnak és változtatásnak, hiszen a folyton változó technológiai, gyártási és fogyasztási igények alapvetően kérdőjelezhetik meg egy-egy üzem eredeti építészeti kialakítását, sőt pusztá létét is. Ráadásul ezek sok esetben nem szem előtt lévő épületek, így építészeti értékük felismerése és megőrzése még nehezebb.

Tipikusan ilyen sorsa jutottak a GYŐRITERV-ben tervezett kenyérgyárak. Az 1950-es

11. kép „Közép-Európa legszebb stadionja”,
a győri ETO Stadion bontás előtt 2007 körül.
(Lang János, 1977.) Forrás: HAP Galéria

12. kép A győri Ifjúsági ház bontására széleskörű civil és szakmai tiltakozás ellenére került sor.
(Lőrincz József, 1973.) Forrás: kisalfold.hu

évek elején a sütőüzemek egész országra kiterjedő tervezési munkáját a frissen alakult GYŐRITERV kapta. A nyolcvanas évekig összesen több mint 120 épült fel. Az elsők Sztálinvárosban, Komlón, Veszprémben és Ózdon épültek meg, majd az évtized közepére felépült a tatabányai, ajkai és siófoki üzem. Az 1960-as évek ele-

13. kép A győri Vaskakas Taverna „gyerekkori meséinkből tudat alatt megőrzött” játékos világát ma már hiába keresnénk. (Lőrincz József, 1971.)
Forrás: Lőrincz József hagyatékából, magántulajdon

jén épült meg a győri, és ekkoriban készültek talán az építészetileg leginkább formagazdag alkotások: például a budapest-lágymányosi (6. kép), a váci és a salgótarjáni kenyérgyár. Ezek mára jobbára bezártak, pusztulnak, vagy lebontották őket. Ahol tovább folyik a termelés, például a győriben, ott a toldalékok és hozzáépítések mögött alig vehető ki az eredeti építészeti alkotás (Hegy György, 1964). A koraiak közül az egyik legizgalmasabb a siófoki volt (Lakatos Kálmán és Cserhalmy József, 1955 k.). A finom szocreál jegyeket felmutató, kiváló arányú tömegkompozícióval szerkesztett együttesnél 2010 körül komolyan esély mutatkozott arra, hogy regionális jelentőségű kulturális központtá fejlesszék.⁵ Mindez azonban nem valósult meg, az épületet rövidesen lebontották. Talán jobb sors vár a budapest-lágymányosi kenyérgyárra, ha érvényre lép a jelenleg elfogadás alatt álló fővárosi helyi védettsége. A kenyérgyárak történetének feldolgozása még várat magára, de minden bizonnyal számos olyan alkotás akad, amely megtartásra és védelemre érdemes, és akár funkcióváltás után tovább szolgálhatja az adott települést.

Egyedülálló fejezete a GYŐRITERV történetének az ún. „sátorprogram”. A vállalat mérnökei, *Majoros Gábor* építész és *Óvári Tivadar* statikus a győri Graboplast gyárral közösen a hetvenes évek első felében igazi helyi K+F projektbe kezdtek. Egy kamionponyvaként is gyártott műbőrányag kedvező tulajdonságait felhasználva típustervcsaládokat fejlesztettek ki. A rendszerrel gyorsan és olcsón épültek sorra az 1970-es évek recessziója ellenére is uszodák, sportcsarnokok, lovardák, raktárházak, szabadtéri színpadok lefedései, köztéri pavilonok, árnyékolók, mezőgazdasági üzemek számára pedig terménytárolók, „jurtasátrak” az állatoknak stb. Bár ezeket eleve jóval rövidebb élettartamra tervezték, mégis áll még néhány közülük. Egy-egy kulcsemlék, például a Kamaraerdei Ifjúsági Park színpadlefedése megérdemelné a védelmet, és a 20–40 évente szükséges újraponyvázást.

A *Tolnay Lajos* által tervezett soproni fedett uszodát felépültekor, 1977-ben eredetileg szintén Graboplast-sátor fedte, amelyet 1984-ben látványos és elegáns rétegelt ragasztott fatartós kupola váltott fel. Tolnaynak ezt a Lőverek lábánál álló, az erdőbe felkapaszkodó körút kanyarjában ívére, a hullámozó tájra reflektáló, léptékében abszolút a környezetéhez igazodó épületét 2018-ban lebontották (7. kép). A helyén épült új uszoda – erényei mellett – ezt a fajta érzékenységet már nem tudja felmutatni.

14. kép Dunakapu ételbár a győri Kreszta-házban. A falikép és az egyedi iparművészeti alkotás sorsa nem ismert. (Lőrincz József, 1978 k.) Forrás: Fortepan/Bauer Sándor

Röviden külön említést érdemel a hetvenes éveket meghatározó országos megbízás, a gépkocsiszerviz-program. Horváth Andor 1980-ig mintegy 30 darab különböző kapacitású gépkocsijavító állomást tervezett országszerte. A könnyű acélszerkezetű építmények szigorú raszterrendszerbe szerveződtek, megjelenésüket egy-egy határozta meg a modulháló, a korabeli anyagok lehetőségei, valamint a törekvés az árnyos, markáns és átlátható formálására. Az állomások közül eredeti állapotában ma már talán egyet sem láthatunk, de korszerűsített homlokzatok és különféle bővítmények mögött még állhatnak az építmények szerkezetei, csontvázai. Egyedi épület volt a Szabolcs utca és a Dózsa György út sarkán felépített „Spirál” szerviz (1979–1983). A szűk telekadottságok miatt többszintes szerviz-épület készült, és a szinteket rámpával kellett összekötni. Ennek jellegzetes spirális alakja adta az épület elnevezését. Ezt mára lebontották, az épület megmaradt része jelentősen átalakítva irodaházként működik.

A Rába Magyar Vagon- és Gépgyár a rendszerváltásig az egyik legnagyobb megbízója volt az irodának. A Rábához kötődik a GYŐRITERV

egyik első, jelentős méretű ipari épülete, az új vagonvartócsarnok (Cserhalmy József, 1953–1956). Nemcsak egyedi előregyártott vasbeton rácsostartós szerkezete, de szocialista realista jegyeket is felmutató formálása és kvalitásos téglaburkolata is figyelemre méltó volt. Az épületet a Rába teljes törzsgyári együttesével együtt 2003-ra lebontották. Erre a sorsra jutott az új Hőkezelő üzem (Hegyi György, Bódok Tamás, 1960), a felújított igazgatási tömb az új rendelővel (Hegyi György, 1964), az IPARTERV-ben tervezett Asztalosműhely (Almstaier Ottó, Gnädig Miklós, IPARTERV 1956) és számos, a 20. század első felében épült építészeti érték.

Az igazi nagy kihívást azonban a Rába új, zöldmező beruházása jelentette az egykori reptér területén, a győri Iparcsatornától keletre. A Vagongyárnak kiemelten fontos volt a gyors, hatékony és gazdaságos építkezés, valamint a rugalmas együttműködés a beruházás során. Utóbbi okból döntöttek a helyi tervezők, a GYŐRITERV mellett, a gyorsaság és gazdaságosság miatt pedig a korszakban elterjedt vasbeton helyett az acélsarnokok építését választották, hiszen a Vagongyár vasszerkezetgyárában, az ún. hídüzem-

15. kép A Rába MVG Kereskedelmi és Konferencia Központja még eredeti állapotában áll.
Sorsa ma bizonytalan. A város legfiatalabb védett épülete lehetne?
(Lőrincz József, 1985.) Forrás: Lőrincz József hagyatékából, magántulajdon

ben saját maguk el tudták készíteni az összes szerkezeti elemet. A GYŐRITERV-ben *Lőrincz József* építész vezetésével indult el a korábban példátlan léptékű tervezési munka. Lőrincz 1965-től majd két évtizeden át vezette a Rába különböző építkezéseinek tervezését az óriácsarnokoktól a luxus kereskedelmi központon át a végül meg nem valósult irányítási központ több mint 90 méteresre tervezett toronyházáig.

A példátlan méretek (először 20, illetve 28, majd 42, 67, végül 100 ezer m²) meglepett, valamint szabványok és előképek híján komoly feladat elé állította a tervezőket. Ezzel együtt az acélszerkezetű csarnokcsalád annyira bevált, hogy országsszerte még mintegy 300 ezer m²-nyi épült belőle a nyolcvanas évekig nem csak a Rába üzemének. A csarnokok szigorúan szerkesztett konstrukciója, rejtett gépészeti berendezései, hatalmas bevilágító felületei átlátható, a végletekig letisztult, rendezett és célratörő mun-

katerületeket teremtettek (8. kép). A termelő egységeket az építészeti formálásnak inkább teret adó éttermek, öltöző- és irodaépületek is kiegészítették. Az együttesek olyan rugalmasságot nyújtottak, hogy legtöbbjük máig, sokszoros funkció- és technológiaváltás után is betölti funkcióját. Ha nem is mindegyik, de egy-egy épület, csarnok(rész) mindenképpen megőrzendő lenne eredeti állapotában az utókornak.

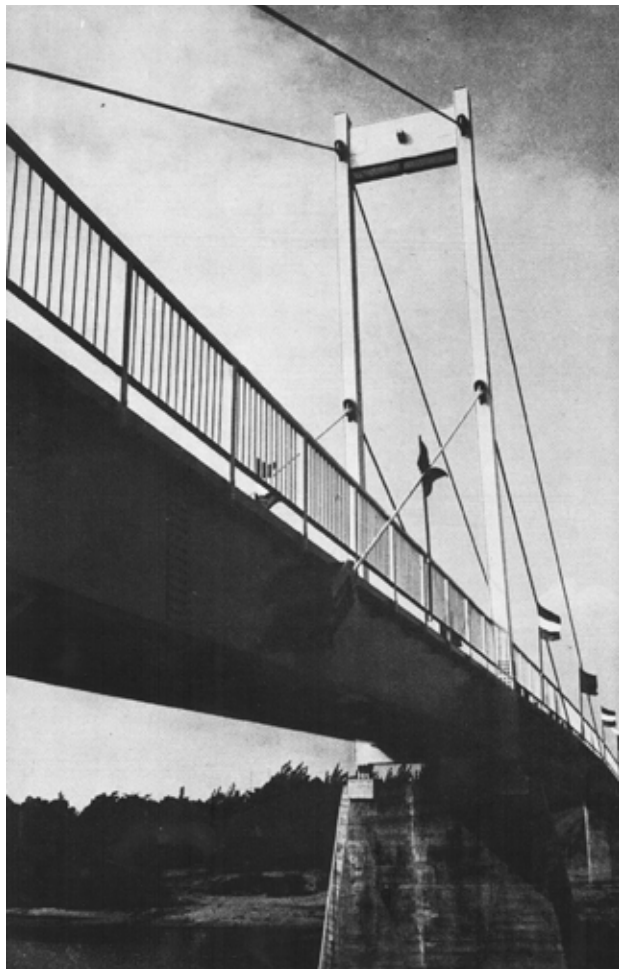
A KGST-közegben kiemelkedően teljesítő üzem ezen kívül több jelentős középületet is „adott” a városnak. Ilyen kiváló győri épület volt a Rába ETO Stadion (1977, *Lang János*), az Ifjúsági ház (Lőrincz József, 1973), valamint a kiállítási- és sportszarnok (Lőrincz József, 1976). Mindhárom ház védelmet érdemelt volna. Ma már csak a sportszarnok áll méltatlanul eltorzított formában (9 -10. kép). Az ETO Stadion (amelyért tervezője, *Lang János* Ybl-díjat kapott) bontására 2007-ben került sor (11. kép). Helyén egy

minden finomságot nélkülöző és üzemeltetés szempontjából is teljesen elhibázott stadion, pláza és hotel együttese épült. Hasonló sorsa jutott az Ifjúsági ház is. Az átriumos térstruktúrával kialakított szalagablak-sávós épület a győri alternatív kulturális élet kiemelt színtere is volt a nyolcvanas években. A funkcionális újragondolás helyett az épületet széleskörű szakmai és civil tiltakozás ellenére 2016-ban lebontották (12. kép). Mára egy, a frekvenciált helyszínhez és az elődjéhez aligha méltó funkciójú és formájú parkolóház áll a helyén.

A Rába hatalmas csarnokainak tervezése jól jövedelmezett, ami lehetőséget adott Lőrincz Józsefnek, hogy kisebb léptékű, igényes, de a befektetett munka arányában anyagilag aligha megtérülő tervezési feladatokba is elmélyedjen. Ilyen volt például a győri Vaskakas Taverna és a Kreszta-házba tervezett Grillbár belsőépítésze. Ezek a mára elpusztult alkotások aligha ismertek, és már nem is lehet őket megismerni. A győri vár egykori kazamatáiba épült Vaskakas étterembe lépve mintha egy „gyerekkori meséinkből tudat alatt megőrzött” játékos világba csöppentünk volna.⁶ Egy minden részletében végig gondolt, számos társművész alkotását egységbe szervező összművészeti alkotás volt (13. kép). A 2010-es évek elejéig működött, azóta zárva tart, belső állapota, a képző- és iparművészeti munkák sorsa nem ismert. Hasonló sorsra jutott a Grillbár is. A földszinti teret egy U-alakú pult szervezte, amelyet különleges fényű Zsolnay-kerámia burkolt. E mögött látványkonyha működött. A hely arculatát meghatározta Bálványos Huba grafikusművész 2×5 méteres faliképe (14. kép). A Grillbár 1978 tavaszán nyílt meg, és 1995-ös bezárásáig közkedvelt helynek számított. Ma már nem látható az eredeti berendezés, és a falikép sorsa sem ismert.

Lőrincz József legutolsó egyszersmind életművének összefoglaló alkotása a Rába MVG Kereskedelmi és Konferencia Központja a győri Káptalan-dombon (15. kép). A ház a legfényűzőbb módon, a legjobb minőségben készült el. A Rába nem sajnálta sem a pénzt, sem az időt, hisz legendás vezérigazgatója, Horváth Ede itt világméretű gépipari óriáscégek delegációinak igényeit tartotta szem előtt. Az 1985-re elkészült épület a megbízó reprezentációs igényének megértése mellett a műemléki környezetben való viselkedés illetmanának és a mértékének ismeretéről is tanúskodik. Páratlanul gazdag egyúttal ipar- és képzőművészeti alkotásokban. Lőrincz „művészek sorát foglalkoztatta az épületen: a fa-

liszönyeget szövő textilestől a hófogórácstól tervező ötvösművészig”.⁷ Borsos Miklóstól Schrammel Imréig számos művész nevét említhetnénk. Egy zárt, titokzatos világ, amely mégis a győri belváros szerves részévé vált. Minden ellentmondásosságával együtt arra emlékeztet, hogy a város meghatározó ipari üzeme egykor hová pozícionálta magát, és milyen értéket volt képes létrehozni. Mint ilyen, a város e korszakának, valamint a Vagongyár és a város összefonódásának

16. kép A győri Vásárhelyi Pál gyaloghíd sokáig az ország egyetlen ferdekábeles hídja volt, építéséhez az Erzsébet híd maradék kábelanyagát használták fel.

Ma már nem áll. (Mányoki János, 1969.)

Forrás: Győriterv belső publikációja, é.n., sz.n.

17. kép A győri városközponti irodaház felemás felújítása közben. (Cserhalmy József, Fátay Tamás, 1971.)

Forrás: Győr-Moson-Sopron Megyei Építész Kamara, Moderngyor.com, Fotó: Schmal Fülöp

szinte utolsó emlékezete az ETO Stadion és az Ifjúsági ház bontása, a sportcsarnok elcsúfítása után. 2021-ig változatlan formában állt, egy akkori tulajdonosváltás után azonban sorsa bizonytalan. Minden bizonnyal országos védettséget érdemelne.

A GYŐRITERV, ahogyan mindegyik vidéki nagyobb állami tervezővállalat, nem csak építészeti tervezéssel foglalkozott, hanem egyfajta mérnöki szellemi központként is működött. A leglátványosabbak talán azok a mérnöki alkotások, amelyeket a GYŐRITERV statikusai hoztak létre. Az acélszerkezetek Győrben egyedülállóan sok helyen jutottak szerephez a Vagongyár helyben lévő kivitelezőrésszlege és szakértelme miatt. A Rába-csarnokok mellett említhetjük a sportcsarnok függesztett tetőszerkezetét, az egykori stadion acélszerkezetű lámpaoszlopait, vagy éppen az 1969-ben átadott Vásárhelyi Pál, vagy győri nevén a „Kis Böske” hidat (16. kép). Az elegáns, aszimmetrikus, egy pilonos, gyalogoshíd volt az ország első és egyetlen ferdekábeles hídja a Megyeri híd átadása előtt. Nemcsak formája és színe emlékeztethetett a fővárosi Erzsébet hídra, de konkrét kapcsolódása is volt: annak maradék

kábelanyagát használták felépítése során. 2010-ben a gépkocsiforgalom számára is alkalmas híd épült a helyén.

Az ipari épületek és mérnöki szerkezetek után végül ismét a belvárosba érkezünk. A GYŐRITERV egyik legnagyobb, a hetvenes évek elejéig elhúzódó feladata volt az új győri városközpont kialakítása. A 19. században sok helyen csonkán maradt városfejlesztés fonalát vették fel a tervezők, az akkor kialakult utcahálózat által meghatározott tömbrendszerbe illesztették be az új elemeket. Már az ötvenes években, a „hatemeletes” lakóházzal elindult az új főút, a Szent István út északi oldalán beépítése. Itt külön említést érdemel Lang János és Fátay Tamás ÉDÁSZ-háznak hívott, szerencsés léptékű, jó arányú saroképülete (1962), amely egyelőre még változatlan állapotban áll, igaz folyamatosan reklámfelületként használják.

Az ötvenes évek városfejlesztési terveiben a győri városházával szemben elhelyezkedő tömböt jelölték ki egy új városközpont számára. Ennek legmarkánsabb eleme a városközponti irodaház (Cserhalmy József, Fátay Tamás). 1971-re szigorú szerkesztésű, meglehetősen nagy lép-

tékű, két hasábból komponált irodaépület született. Előtte terebélyes „fórum”, felvonulási tér alakult ki. Bár a ház Győr szívében található, meglehetősen vegyes képet mutat: Több homlokzati felújítás során mára eltűnt a bütöket eredetileg burkoló márvány, valamint az első emeleten végigfutó gránit burkolat. A déli szárnyon a 2018-as energetikai korszerűsítés után az eredeti, belga üvegezésű Fémmunkás függőnyfal sem látható. Ráadásul csak az épület egyik szárnya készült így el, vagyis az egységes megjelenése is csorbult (17. kép). Az épület ellentmondásos megítélése ellenére is felmerülhetett volna a „műemléki igényességű” rekonstrukció, hiszen maga a függőnyfal az épületnek alapvető karakterképző eleme volt, és ma már szinte alig található itthon olyan épület, ahol ez a vitatott, de mindenképpen korjellemző és karakterképző szerkezet megtalálható lenne. Az épület előtti tér továbbra is halott, pedig földszintjének megnyitásával, kávézók, galériák kialakításával a városközpont pezsgő helyszíne lehetne, és talán maga a ház is közelebb kerülne a városlakók szívéhez.

Az, hogy a lakosság véleménye, a társadalmi elfogadottság mennyire fontos egy modern alkotás jelenkori sorsában, jól mutatja az új belváros kétségtelenül legmarkánsabb épületének, a Győri Nemzeti Színháznak az esete (18. kép). Mind az egyszerre ellentmondásos, ám mégis ikonikussá vált épületről,⁸ mind annak 2020 áprilisában felforrósult, és azóta is lebegtetett bontásról írtam bővebben.⁹ A színház helyzete ma is bizonytalan. Bár két, 2020-ban végzett közvéleménykutatás is megmutatta, hogy a győriek szívesen megtartanák az épületet, egyelőre folyik a *Décsi Csaba András* polgármester által felvetett új városnegyed tervezése az egykori Rába-gyár helyén, amely több kulturális épületet, többek között színházat is magába foglal. Arról, hogy mi lesz a sorsa a jelenlegi színházépületnek, sőt az egész belvárosnak, egyelőre nem tudni.

A színház helyzete is rávilágít, hogy ezek az épületek mennyire kitéttek a szakmai szempontokat figyelembe nem vevő politikai és ideológiai szempontú döntéseknek. A kétségtelenül felújításra szoruló színház jelenleg semmilyen védelem alatt nem áll, ugyanakkor vitatott, hogy egy esetleges műemléki védettség megoldás lenne-e mostani helyzetére. Az akusztika javítása, valamint a ferde lefedésű zsinórpádás korszerű kialakítása például feltehetően csak drasztikus beavatkozásokkal, például a kábeltető és a teljes nézőtér bontásával korrigálható, ami nyilván nem fér bele a műemléki védettség kereteibe, és az épület lé-

nyegi, karakterképző elemeit érintené. A 2018-as építészeti tervpályázat viszont azt is megmutatta, hogy védelem nélkül a jelenlegi, már beállt állapotnál még rosszabb helyzetet is lehet teremteni, éppen például a kábeltető bontásával és a ház amúgy is hatalmas tömegének további növelésével. Egy régi épület felújítása nyilván soha nem hozhat olyan tiszta és minden aktuális igényt befogadni tudó helyzetet, mint egy új épület építése. Ugyanakkor a győri színház is, mint a modern építészettörténeti kánon fontos eleme, megérdemelné, hogy úgy fogadjuk el, ahogyan van, és az adott keretek között, értékeit tiszteletben tartva próbáljuk meg aktuális igényeinknek megfeleltetni. Az épület egy értő és elfogadó, ugyanakkor színvonalas kortárs réteget megvalósító felújítást

18. kép A Győri Nemzeti Színház a lebontás helyett méltó felújítást érdemelne. Forrás: Győr-Moson-Sopron Megyei Építész Kamara, Moderngyor.com, Fotó: Schmal Fülöp

érdemel, adott esetben a hivatalos védelem kerekein belül. Ha a bontása valósul meg, akkor valóban a GYŐRITERV és Győr egy kiemelkedő építészeti korszakának összefoglaló főműve vész kárba annak minden ellentmondásával és túlzásával, de értékével és identitásképző erejével együtt. Ahogyan 2020-ban írtam: „Egy politikailag és társadalmilag kétségkívül terhes, de Győr szempontjából kiemelkedően sikeres korszakban épült, amely vitán felül a város mai kivételezett helyzetét is megalapozta. Lebontása helyrehozhatatlan ürt ütne a városképben, és legalább ekkorát a város és régió önképén is. A történeti templomtornyok mellett már a »kultúra templomának« silesiklósánc tornya is a város-sziluett elengedhetetlen része. Éppen sokat vitatott, de semmivel össze nem téveszthető formája forrt össze a várossal, és leginkább emiatt vált az 1945 utáni építészetünk egyik kulcsemlékévé.”

Győr 20. századi modern építészeti öröksége rendkívül gazdag, ám mindezt egyre inkább kezdi elveszíteni. Szintén szomorú igazolása e megállapításnak a város legfiatalabb műemlékének, az orvosi klubháznak (Ivánka András, Győr-Sopron Megyei Tanács Tervező Vállalat, 1968) mai, véreszen pusztuló állapota. Pedig éppen ebben a 20. században vált Győr igazi nagyvárossá, régióközponttá, ekkor teremtdőtek meg mai jólétének alapjai. Éppen a sorra eltűnő kulcsemlékek, köztük 1950 után a GYŐRITERV kiemelkedő alkotásai azok a mérföldkövek, amelyek ebben a korszakban a város építészeti identitását adták. Ezek egyben kapaszkodók is, amelyek közelebb visznek, sőt nélkülözhetetlenek jelenünk megértéséhez. Eltűntetésükkel nem a múltunkat tisztítjuk meg, hanem jelenünket csonkítjuk. Egy csonka jelenre pedig nehéz jövőt építeni.

(A XXX. Országos Műemléki Konferencián Salgótarjánban 2021. október 1-én elhangzott előadás rövidített, szerkesztett változata.)

SZAKIRODALOM

- Borbíró Virgil – Valló István: *Győr története*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1956.
- Fátay Tamás: *Győr – Városépítés és Városrendezés 1945 és 1986 között*. Galgóczi Erzsébet Városi Könyvtár Kiadványa, Győr 2011.
- Haba Péter: *Magyar Ipari Építészet 1945–1970*. Terc, Budapest 2019.
- Harmati János (felelős szerk.): *Győri Tervező Vállalat*. (h.n., é.n.)
- Jenei Ferenc – Koppány Tibor: *Győr*. Képzőművészeti Alap kiadványllalata, Budapest 1964.

- Kubinszky Mihály: *Sopron építészete a 20. században*. Belvedere Meridionale / Zékány-Máthé, Budapest 2003.
- Schéry Gábor (főszerk.): *A Magyar Tervezőirodák Története*. Építésügyi Tájékoztatói Központ Kft., Budapest 2001.
- Vincze Kálmán (főszerk.): *GYŐRI TERV 1950–1975*. Győr, (é.n.)
- Winkler Gábor: „Az elmúlt 100 év műemlékei”. *Metodikai útmutató az elmúlt 100 év műemlékeinek védelméhez. I–VII. kötet*. Építésügyi és Városfejlesztési Misztérium és Győr–Sopron Megyei Tanács Tervező Vállalat belső kiadványa, Győr 1983.
- Winkler Gábor – Kurcsics László: *Győr 1539–1939*. Műhely Folyóiratkiadó Közhasznú Társaság, Győr 1998.
- Winkler Gábor – Kurcsics László: *Győr 1939–1999*. Műhely Folyóiratkiadó Közhasznú Társaság, Győr 1999.
- Winkler Oszkár: Az elmúlt 26 esztendő soproni építészetéről. (I. rész) *Soproni Szemle* 27 (1973) 1. 1–23.

JEGYZETEK

1. Winkler Gábor: „Az elmúlt 100 év műemlékei”. *Metodikai útmutató az elmúlt 100 év műemlékeinek védelméhez. I–VII. kötet*. Építésügyi és Városfejlesztési Misztérium és Győr–Sopron Megyei Tanács Tervező Vállalat belső kiadványa, Győr 1983. A publikálatlan kiadvány többek között megtalálható Winkler Gábor hagyatékában a Széchenyi István Egyetem, Építészettörténeti és Városépítési Tanszékén.
2. Hegedűs Ernő 1950–1954 és 1957–1962 között volt igazgató.
3. ld. Winkler Oszkár: Az elmúlt 26 esztendő soproni építészetéről. (I. rész) *Soproni Szemle* 1973/1. 1–23. 12.
4. Hasonló a meglátása Haba Péternek is. Haba Péter: *Magyar Ipari Építészet 1945–1970*. Terc, Budapest 2019. 160.
5. 2008-ban például Frank O. Gehry kiállítása nyílt meg jelentős szakmai érdeklődés mellett. Turányi Gábor: Vernisszás a kenyérgyárban. Építészfórum <<https://epiteszforum.hu/vernisszazs-a-kenyergyarban>> (utolsó megtekintés: 2022. 01. 12.)
6. Fátay Tamás: Látogatás a győri „Vaskakas”-ban. *GyTV Tájékoztató* 1971/1. 3.
7. Bolberitz Henrik: Lőrincz József (1930–1990). *Magyar Építőművészet* 1990/6. 58.
8. Hartmann Gergely: Győri Nemzeti Színház. *Moderngyor.com* <<https://moderngyor.com/2013/03/01/gyori-nemzeti-szinhaz/>> (utolsó megtekintés: 2022. 01. 12.)
9. Hartmann Gergely: Lebontható-e a Győri Nemzeti Színház? – Az utópia és valósága. *Építészfórum* <<http://www.epiteszforum.hu/lebonthato-e-a-gyori-nemzeti-szinhaz--az-utopia-es-valosaga>> (utolsó megtekintés: 2022. 01. 12.)

A MODERN MAI SZEMMEL

Egyetemi kutatási program a '45 utáni építészetünk értékvédelméért

Vukoszávlyev Zorán

Építész, műemlékvédelmi szakmérnök, Phd. Egyetemi docens a BME Építésmérnöki Kar Építészettörténeti és Műemléki Tanszéken. A BME ÉPK Műemlékvédelmi Szakmérnöki képzés vezetője. Örökségvédelmi szaktanácsadó.

E-mail: zoran.vukoszavlyev@gmail.com

MODERN ARCHITECTURE FROM TODAY'S PERSPECTIVE

University research program for the value preservation of our architecture after 1945

The Modern is the dominant architectural trend of the 20th century. Among the characteristics of this architectural style that has easily identifiable attributes in its aesthetic characteristics, we find the fundamentally positive concepts of functionality, practicality, and economy – showing a design methodology based on rationality. Since its appearance 100 years ago and its widespread distribution, the modern architectural 'style' has featured many forms, always evolving along the social expectations of the era, the economic opportunities, and the environmental conditions of technical development. The perception of modern architectural works varies greatly: although the current usability and physical condition of buildings primarily affects our human relationship with them, we can experience that the evaluation of Modern architecture appears in the impact mechanism of complex processes beyond rational facts. This value-uncertainty is especially true regarding the architecture of the 1960s and 1970s. A straightforward assessment of the heritage stock that is part of our architectural culture seems to be missing amid accelerated socio-economic processes – while the need to protect the value of precious works of the recent past also arises in professional architectural circles.

The millennial tendencies of evaluation processes of (late) Modern architecture in Hungary bring the built memories of the recent past into the scope of heritage management: for today's generations, getting to know and evaluating these monuments is important both from a personal and social point of view. Recognizing the quality characteristics and acknowledging the innovative and up-to-date architectural solutions of the time can also be considered decisive in understanding contemporary architectural processes. Within the framework of a scientific-based research conducted with an architectural approach with the involvement of university architect students, a comprehensive mapping of the building stock of the period between 1945-89, which can be considered closed, is carried out through a wide-ranging process of familiarization and knowledge dissemination. The scientific analysis of the architectural works of the period, based on on-site investigations, can be decisive for the next generation of architects in the development of both their personal relationship and their sense of social responsibility for the shaping of the built environment. The evaluative analysis of the architectural works of our recent past strengthens the acceptance of quality works, which ensures the continuity of the development of our architecture and creates the foundations of the professional and social consensus on our heritage.

1. kép OTP társasház a Visegrádi utcában,
Budapest (1963-66) Építész: Kósa Zoltán
Fotó: Schlachter Kincső

2. kép Vízgazdálkodási Technikum, Baja (1962-65)
Építész: Bokor Mihály, Karátsón Ervin.
Fotó: Geiser Anna

A 20. század építészete – a történeti korokból ránk maradt és velünk folytonosságukban együtt élő építészeti emlékekkel összességében – környezeti kultúránk meghatározó tárgyi emlékei. Ezen belül a modern építészet az élhető emberi környezetet megteremteni kívánó, és a társadalmi közeg igényei szerint megjelent új funkcionális elemeket megjelenítő, „korstílus” szerint létrejött épületei a ma élő generációk közvetlen kollektív emlékezetének részét képező történelem tanúi. Miközben a két világháború közötti hazai építészetünk kimagasló minőségű emlékeinek közösségi emlékezetben betöltött szerepe – mind a reprezentációt biztosító késői historizmus, mind a korszerűbb modern építészet vonatkozásában – kanonizálódni látszik, addig a második világháborút követő első másfél évtized

politikai átmenetektől terhes időszakához kapcsolódó építészeti alkotások megítélése összefonódik a létrejöttének kora szerinti kurzusok megítélésével, így elutasítottsága magasfokú. Ez alól talán az 1945-öt követő néhány év még nemzetközi modern építészetet minőségileg képviselő alkotásai kikerül(het)nek, de az azt követő évtized stílusdiktátumában létrejött munkák természetesen nem, és még az 1956-ot követő három évtized nemzetközi szinten is értékesnek mondható építészeti emlékkálmánya sem tudja mentesíteni magát. Miközben az építészetnek – a művészetek közötti „időtállósága” okán is – sajátja, hogy tárgyi-fizikai létén túl szellemi közeget is közvetít, tehát „saját korának tükré” – addig az alkotói mechanizmusokat ismerők számára ezzel együtt az is természetes, hogy az

építészet minőségi fogalmai (legyen az funkció, szerkezet, forma – vagy lélek, szellem, idea vonatkozású) kevésbé egzakt, mint holisztikus megjelenítést mutatnak. Az épületek nem függetlenek fizikailag a kortól, de alkotás-értékeik túlmutatnak egy adott időmetszeten, az emberi kultúra fejlődési folyamatának részét képezik (1-3. kép). Ekként létezik viszonyunk is az épületekhez, melyek történeteket testesítenek meg, személyes vagy épp közösségi kapcsolódásaikkal életünk részévé válnak, emlékeket és érzéseket közelítenek – de jóval egyénibbeket, mint a hatalmi reprezentációt szolgáló egyes példái. Az épületekhez, épített környezetünkhöz fűződő lét-viszonyunk összetett hatások által értékelhető – ezek közül egy az általa közvetített építészeti minőség (4-5. kép).

A hazai modern építészet, közvetlenebbül a második világháborút követő kései megjelenésű érett (1944-49), majd késő-modern (1956-1981) építészetünk személyes értékelésű folyamata a generációváltásokkal is jelentkező igényként értékelhető. A társadalmi emlékezet¹ közvetlen megéléséből kikerülő emlékek – amennyiben azok jelentősége számos kritérium-megfogalmazás mentén összetetten, vagy és egyediségükben helytálló – minőségi kanonizációja természetszerű társadalmi igény, ekként összevonható általános örökségkezelési gyakorlatunkkal. A korban még közelebb álló – három emberöltőnyi-generáción belül létrejött – építészeti emlékekhez kapcsolódó kiegyensúlyozott értékelési viszonyunk ugyanakkor még folyamatában, kialakulófélben van. Kortárs kultúránk megértése és építészeti relációink meghatározása szempontjából fontos e

3. kép Növényvédelmi Kutató Központ, Budapest XI. (1970) Építész: Tiry György.
Fotó: Csanády Anna Dorottya

4. kép Völgy u. Óvoda, Budapest II. (1972-1974) Építész: Kévés György. Fotó: Shelemekhov Mark

5. kép OTP középmagas-lakóház, Békéscsaba
(1967-69) Építész: Jurcsik Károly és Varga Levente.
Fotó: Csapász Szabolcs

személyes és közösségi viszony jó körülhatárolása és nyelvezetének pontos megadása – annak érdekében, hogy mind (építészeti) kulturális örökségünk, mind társadalmi-közösségi felelősségünk tudatában jó gyakorlatot folytathassunk.

A 20. század második felének épített környezete a most élő generációk számára meghatározó élményekkel teli. Személyes és családi életteret biztosított, kisebb vagy nagyobb közösségek aktivitásainak befogadója, a tanulás, a munka, a művelődés, a szórakozás köz-tereit adta. Vagy épp az ügyintézés folyamatainak, a közlekedési infrastruktúra használatán keresztül tette teljesebbé a mindennapokat. Mind a történeti épületállomány továbbélése, megtartó megújításán keresztül továbbhasználat, mind az új épületek formálták e környezetet, melynek része a szabadtér-építészet is természetesen. A korabeli új épületek ekként váltak – a természetmód változó, néha irányítottan változó igények mentén – környezetünk részévé, közvetve formálták személyessé is váló környezeti kultúránkat. Míg a történeti korok építészetének széleskörű átfogó értékelése gondosan kialakított szempontrendszerek mentén ismert és alkalmazott (részben a műemlékvédelem alapjait is jelentő történetiség-szemlélet értéket kiemelő vonatkozásaiban), addig a későmodern építészet értékelési módszere az ezredfordulón kezdett felépülni. Ez egy teljességgel természetes folyamat, mely a (mindenkori) kortárs művészettörténeti-építészettörténeti teórián alapszik, és az idő-távolodás folyamatával egyesül vagy hasonló az

6. kép Tanulóotthon, Szolnok (1959-61)
Építész: Balogh István Fotó: Mészáros Zoltán

7. kép VEM étterem, Veszprém (1964-68)
Építész: Márton István. Fotó: Béres Luca

8. kép Irodaház, Mosonmagyaróvár (1973-75)
L. Nyiri Vera és Varga László.
Fotó: Belle Mariann

9. kép Zalaterv irodaház, Zalaegerszeg (1963-65)
Építész: Szerdahelyi Károly és Mangliár Gyula.
Fotó: Cziba Borbála

(ugyancsak változó-formálódó) aktuális értékhierarchiához.² A 21. század első két évtizedében tehát természetesen a (nem oly távoli 20. század második fele) közelmúlt építészeti emlékeinek örökségfókuszú vizsgálati időszakában vagyunk.³

A modern építészet alkotói eszközrendszerének és az általa karakteresen létrehozott épített környezet értékelése az ezredfordulón erősödött meg – éppen az előbb említett kortárs és történeti közötti képletes választóvonal időszak-eltolódásából adódóan. Jól érzékelhetően – a nemzetközi tendenciákhoz is szorosan kapcsolódva – előbb a korai és érett modern értéksejtelmének hierarchikus beépülése figyelhető meg az örökség-sejtelmébe, majd elfogadottságával már a későmodern építészet eredményeinek újra-olvasása, újra-értékelése következett (6-9. kép). Mindezt természetmód előzte meg az ezredforduló előtti évtized(ek) tudatos önrreflexiója: a hazai építészetelmélet és építészettörténet-írás a

10. kép LMIM kultúrház, Esztergom (1969-71)
Építész: Kévés György és Tokár György.
Fotó: Bauer Máté

11. kép Domus, Székesfehérvár (1970-75)
Építész: Lázár Antal és Reimholz Péter.
Fotó: Berczeli Sára

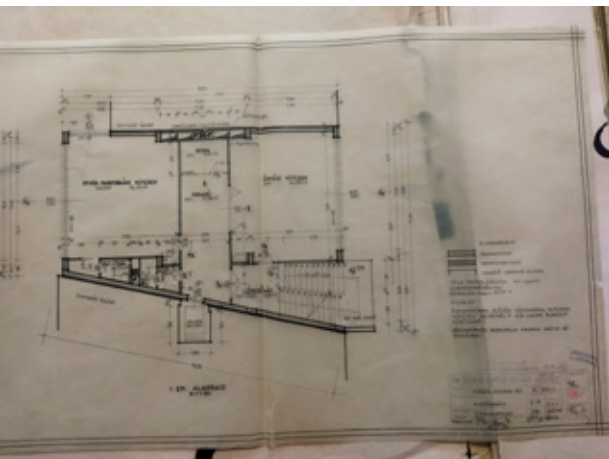

12. kép Kerényi Jenő Múzeum, Szentendre (1978)
Építész: Szathmáry Gézané / PTTV.
Fotó: Buzás Csenge

nyolcvanas évek közepén fordul a közvetlenül megelőző korszak átfogó szemléletű értékelése⁴ felé, mely tendencia az örökségvédelem körében a kilencvenes évek második felében töri át látványosan a huszadik század közepe óta nyugvóponton lévő korstílus-értékhierarchiát.⁵ Egyes épületeket értékes kordokumentumként tekintő kezdeményezések, az első „műemléki védések” után a dinamikus változó építésgazdasági környezet indokolja a közelmúlt épített öröksége feletti felelősségvállalás kinyilatkoztatását.

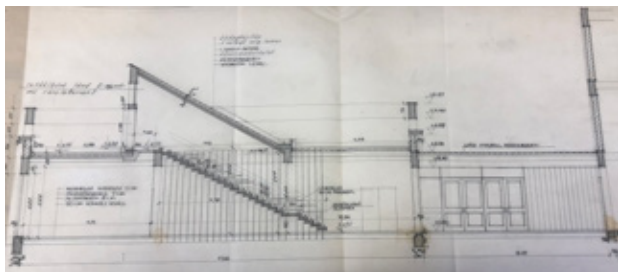
A „műemlékes” megközelítés jogosságát a kulturális örökség egésze felett érzett társadalmi felelősség szempontjából érdemes vizsgálni, a „társadalmi emlékezet” fogalma mentén jól illeszthető igény megfogalmazásáról van szó. Az építészeti örökség társadalmasításának eszköze a „tanulás”, az értő és kritikai értékeléssel is megfélelően képzett „olvasás” képességének növelése. Mind az építész társadalomban, mind a szakmai előtanulmányok szintjén helye kell legyen az értékek értő olvasási gyakorlatának. Az egyetemi szintű építészképzésben megjelenő építészettörténeti oktatásnak fontos részét képezi a hazai épített örökség megismertetése – melynek meghatározó részét képezi a kortárs építészetig kivezetett, a 20. század második felének építészetét is kritikailag értékelő graduális szakkurzusok.⁶ A szélesebb társadalmasítás szintjei ma már átjárják a szakma-közeleti és tudományos-elméleti szcénát, de a közelmúlt későmodern építészetének átalakulása közbeszéd tárgya is. Utóbbihoz hozzájárul, hogy az életciklusuk szerint a megújítás-felújítás igényelte periódushoz értek most már a későmodern épületei is – nemkülönben az utóbbi másfél évtizedben tapasztalt jelentős gazdasági konjunktúra idején az 1960-1970-as években létrejött épületek egy „jobb hasznosítás” célterületeivé váltak (10-12. kép).

A szakmai diskurzus elméleti alapjainak kialakítását szolgálja a tudományos alapú, de építészalkotói metódusból vezetett, a Metszet kortárs építészeti folyóiratban 2010 óta létező glossza, mely az 1945 után épült kiemelkedő értékkel bíró épületek sorsával foglalkozik. A rendszerező építészetelmélet alapjait jelenti az egyes kulcsemlékek létrejöttének monografikus mélységű feltárása, mely az emléktanyag átfogóbb szemléletű, összehasonlító alapuló értékelésének alapfeltételeit teremti meg. A folyóirat e glosszája kiindulási alapjait egy személyes kutatói attitűd vezette, mely az évek során számos platformon – sok esetben hasonló kezdeményezésekkel egy felületre kerülve – jelent meg és a

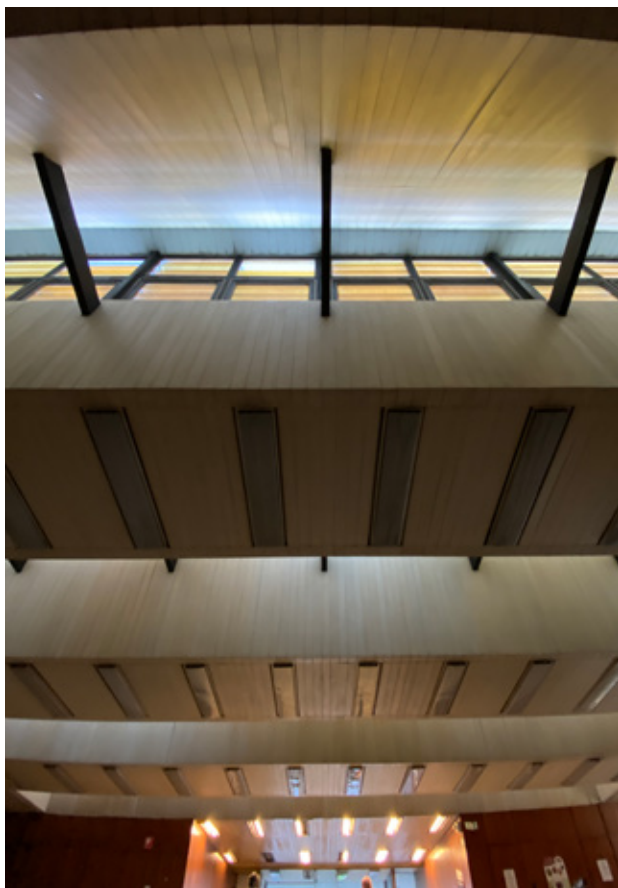

13. kép Képzőművészeti Iskola Tanműhelye (emeleti alaprajz), Szeged (1960-63) Építész: Tarnai István.
Archív: MNL CsML XXIX 806 Délmagyarországi
Tervező Vállalat Iratai 54-2141

benne résztvevők száma dinamikusan gyarapodott. Mára – az évi hat lapszámból adódóan – a folyóiratban publikált épületek száma meghaladja a hetvenet (közel 60 alkotó építész munkásságát is reprezentálva⁷), a bevont társszerzők száma közelíti a negyvenet. A „kutatásvezető” biztosította tudományos egyenletesség elve érvényesítése (az emlékek beválogatásának mind az ország területi lefedettsége, mind a több évtizeded átfogó vizsgálati korszak, de a tipológia és a stílári tendencia vonatkozásában) a feltárásban résztvevők személyesen kötődései és meglátásai mentén dinamikus egyensúlyt teremt a vizsgált épületek csoportját illetően. Nem véletlenül emeljük ki a személyes attitűdöt: e publikálási forma a tényfeltáró, a megépüléskori környezetet leíró helyzetelemzés mellett a korabeli művészi-mérnöki értékeket mai-kortárs építész-alkotói véleményezéssel értékeli. A (katalógusszerű) rövid írásrészecskék (mindössze kétszer 1700 karakter) koncentrált építészeti kritikát hordoznak, gondos megfogalmazásokkal és lényegi kiemelésekkel kell jelenek a szerzők ilyen tömör alak keretek között. (Mindez persze – csalóka a kimenet, de – nem nélkülözheti az alapos háttér-feltárás tudományos mélységeit, átfogó szakirodalmi és célzott levéltári kutatást sem – mely által nem csak az épületet érintő ismereteinket gazdagíthatjuk, de egy építészeti-alkotói kultúrkorszak jellegzetességeibe is betekintést kapunk (13-14.kép).

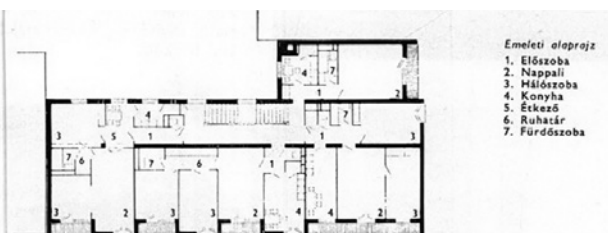
14. kép Béke utcai általános iskola (metszetrajz), Szeged (1963-67) Építész: Tarnai László. Archív: MNL CSML XXIX 806 Délmagyarországi Tervező Vállalat Irada 70-26781

15. kép Növényvédelmi Kutató Központ, Budapest XI. (1970) Építész: Tiri György.
Fotó: Csanády Anna Dorottya

16. kép Megyei Művelődési Központ, Szentendre (1968-75) Építész: Hofer Miklós / Közti
Fotó: Nagy Kamilla

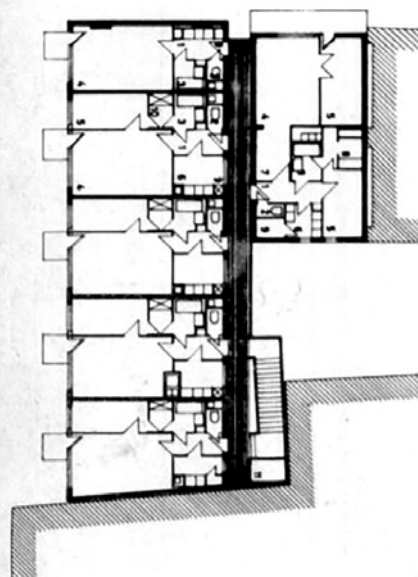
17. kép EDÁSZ társasház, Győr (1960-62) Építész: Fátay Tamás és Lang János. Archív: MÉ 1963/6. 39

A szerzői bevonás az induló évek közvetlenebb kutatói kapcsolataitól az utóbbi évek szélesebb, akár a kortárs média-felületeken (legfőképp Instagram) megfordulókig gazdagodhatott. A résztvevői közösség a BME Építőművészeti Doktori Iskolájának kutatásaiba bekapcsolódva is bővült, ahol 2016/17-ben tematikus év kapcsán a későmodern ('60-70-es évek) építészeti örökségével foglalkozva tipológikus rész kutatásokkal, majd 2019/20-ban területiális szűkítéssel, a Balaton-régió sajátos építészeti témáival és (korszakokra is jellemző) épülettípusaival foglalkozott – a későmodern házakról az alkotói megközelítésű írások az éves tanulmány-kötetekben jelentek meg.⁸

De mindez még mindig csak korlátozott léptékű értéktárat jelenthetett. A valódi váltást a graduális képzésbe szisztematikusan bevezetett feltáró munkával lehetett elérni. A kétségtelenül minőségi változást is eredményező kutatás-ki terjesztés ugyanakkor meglepő eredményességet hozott, mely ellensúlyozhatja (esetleg) a tudományosság magas szintjének elvesztése felett érzett félelmünk. Nem összetévesztendő, sem összemérendő, mert két eltérő kategória vonatkozásában fogalmazunk meg értékelést. A fentebb már említett „tanulás” folyamatának része kell legyen a megértés és értékelés mechanizmusa – legyen szó laikus épület-íteszek, gyakorló építészek vagy épp tanuló egyetemi hallgatókról. Az értelmező nyelvezet elsajátításának módja kétségkívül a közvetlen megismerés, mely irányított módszeres háttérfeltárással és vezetett kritikai látásmóddal írásgyakorlattal gazdagítható. A kutatás módszertana a szakirodalom feltárással a korabeli építészeti publikációkra helyezi a hangsúlyt: a rövidéletű Új Építészet, de legfőképp a Magyar Építőművészet, és kiegészítésként a Magyar Építőipar, illetve tervezővállalati periodikák feltárással alapszik. (A nagyobb monog-

Emeleti alaprajz, 1: 400

1. Előszoba	7. Hall
2. W. C.	8. Járható szekrény
3. Fürdőszoba	9. Kamra
4. Nappali	10. Gardrób
5. Hálószoba	11. Személyfelvonó
6. Konyha	

18. kép Társasház a Ső utca 5. alatt, Budapest V. (1964-68) Építész: Jeney Lajos és Kangyal Miklós Archív: MÉ 1969/6. 42.

rafikus könyvek vagy átfogó tanulmányok természetesen ezen épületeket elemzik – az első válogatáson túl gyorsan meghaladtak a bőséges szakfolyóirati publikációk jó alapot biztosítanak, jellemzően minőségi alkotásokat bemutatva, nem csak esztétikai, de speciális szerkezeti, technológiai, vagy kivitelezés-gyakorlati téma felől közelítve is.) Az így létrejövő adatbázis – mely már a kutatás alapszakaszában is 1500-at meghaladó rekorddal bír – korszakhoz kapcsolódóan tipológiákra, tervező-módszertani tendenciákra, építéstechnológiai innovációból levezethető szerkezeti és funkcionális tervezési gyakorlatok áttekintését is biztosíthatja az összehasonlító elemzések által. A téma-reprezentáció értékelésének tudományos szintjéhez képest azonban sokkal nagyobb hasznossága van e katalógusnak: a hallgatók saját lokális környezetükben lé-

19. kép Társasház a Só utca 5. alatt, Budapest V. (1964-68) Építész: Jeney Lajos és Kangyal Miklós
Fotó: Kálmán Krisztina

20. kép Vasútállomás, Révfülpö (1967) Építész: Takács András. Fotó: Váncza Márk

vő épületekre találhatnak rá a feladatválasztáskor. Ez a bevonás egyik szintje tud lenni, mely a graduális képzésben „kötelező jelleggel” fokuszba kerülő épületen keresztül a megismerés és felismerés folyamatába vezet be. A hallgatók helyszíni épületlátogatással személyes tapasztalatot szereznek az épület használatáról, adatlapos felmérésen keresztül közvetlenül megismerkednek a jellemző szerkezeti-műszaki sajátosságokkal, az elvárt fotódokumentáció készítésén keresztül az állapot rögzítés módszertanába is bepillantanak. Mintha egy „műemléki helyszínelésen” lennének, amelynek megfigyelési eredményeit egy „értékmeghatározó dokumentáció”-ban állítják össze.

Az utóbbi években graduális hallgatók bevonásával kiegészített dokumentatív munka számos általánosabbnak mondható, de egyéni tapasztalásokkal is gazdagította a folyamatot. Talán nem meglepő módon – túlmédiatizált világunkból adódóan – a fotó felőli megközelítés, a részletek iránti (képi) érzékenység fogja meg a helyszíni épületdokumentálást végzőket. Ez e mai generáció sajátja. De sajátos módon, a vilá-

got egy újjal porgetett mobil-app képekben detektáló egyetemi hallgatói korosztály számára az emberi interakciók világa is személyesebb, mély nyomokat tud hagyni. Az épületet használókkal való találkozás a kezdeti kötelező jellegű kérdésekből sok esetben a szociális érzékenységet is elváró megértő, vagy konstruktívabb beszélgetés irányába fordulva a véleményformálásra is lehetőséget adó találkozásokkal élményszerűvé válhatott. Legyen az támogató, vagy épp kontra-érzékenységgel megközelítés az ottlakó részéről. Mivel a vizsgálandó épületet a hallgatók saját – szűkebb vagy tágabb – lokális környezetükből választhatják ki, nem ritka a rácsodálkozás sem gyerekkori vagy középiskolai élményekhez kötődő emlékeken keresztül: szülő vagy rokon munkahelye, egy ismerős óvoda vagy iskola, a kedvenc ház, esetleg egyedi részlet vagy érdekes hangulat okán (15-16. kép). Ezek a személyes viszonyok, a közös tudatban pozicionálás folyamata, a mentális térképen történő elhelyezés (vagy rendezett újra-elhelyezés) a legfontosabb momentuma az örökséghez való viszonyulás kiépítésének. A megélt vagy elért

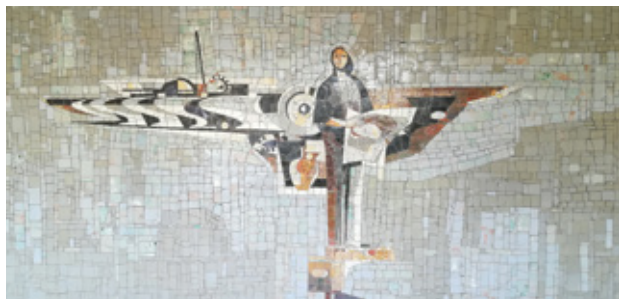

21. kép Madarassy Walter domborműve az óbudai Laborc Iskola bejáratánál, Budapest III. (1958-60)
Építész: Hegyi Lajos. Fotó: Lombár Eszter

személyes hatások sokkalta jelentősebbek a rögzülés folyamatában, mint a tanult értékelési mintázatok szerint kiépített viszonyulás.

A személyes szubjektív értelmezésen túl természetesen az objektív értékelés szerepét is hangsúlyozni szükséges az örökség-dokumentálásban. Az anyagok-szerkezetek-formák mind alaprajz-szervezési, mind téri-kompozíciós összefüggéseinek (következetességeinek) felismerése nem csak a konkrét épület, de annak tipológiai halmaza és stílus-jegyein keresztül a korszak azonosításához ad eszközöket (17-18. ábra). Azokon keresztül pedig összefüggések felismerésének lehetőségét. Az általános és az egyedi jelleg megkülönböztethetősége ugyanannyira fontossá válik egy részletből kiinduló összkép megalkotásában, mint az, hogy az anyag és megjelenési divatja (19. ábra), egy szerkezet és jellemző kompozíciós játéka (20. ábra), társművészeti alkotások és azok téri hangsúlyai (21-22. ábra) korszakhoz, típushoz és építészhez kötődhetnek.

A műegyetemi kutatás adatbázisépítése, a vizsgált emlékek folyamatos bővülése mind területileg, mind tipológiai iránybaival összeér hasonló kezdeményezésekkel. Debrecenben az utóbbi években Kovács Péter és Keller Ferenc a lokális örökség tudatos megismerésének eredményeiről már több kötet⁹ beszámolt, Győrött Veöreös András a közlekedési épületek (legfőképp buszállomások) kutatásába vonja be a hallgatókat örök-

22. kép Paizs László kerámia a III. előadónál, Agrártudományi Egyetem Szemináriumok, Gödöllő (1964-69) Építész: Zöldy Emil.
Fotó: Sivadó Anna Erzsébet

ségkurzus keretein belül. A kezdeményezések lehetőséget biztosítanak – az értékdocumentálásán keresztül – egy értő és értelmező modern építészeti nyelvezet kialakulására, szakmai és közbeszédben is alkalmazható kritikai attitűd szerinti szabatos értékelésre. Mindez ugyanakkor – talán legfontosabb célként – a személyes viszony kialakulásához is vezet, kritikai gondolkodásra ösztönöz, a személyes és közösségi felelősség kialakulását erősíti hazai építészeti kultúránk, épített örökségünk értékeinek megőrzésében (23. ábra).

A tanulmányban elemzett módszertan kialakítását, az adatbázis felépítését, a bevont személyes közreműködést a Nemzeti Kulturális Alap Örökségvédelmi Kollégiuma „Tudásbázis létrehozása hazai építészetiünk 1945-89 közötti időszakáról – kooperációs részvételű kutatás az 1945 utáni építészeti örökségünk dokumentálására” (207113/00117) projektámogatás biztosítja.

(A XXX. Országos Műemléki Konferencián Salgótarjánban 2021. október 1-én elhangzott előadás tematikusan bővített és szerkesztett változata.)

JEGYZETEK

1. Halbwachs, Maurice: *The collective memory*. Harper & Row Colophon Books, New York 1980. (eredetiben: *La mémoire collective*. Presses Universitaires de France, Paris 1950.)
2. *A műemlékvédelem táguló körei. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal kiállítása*. 2000. április 17. – július 16. Szerk. Lövei Pál. OMvH, Budapest 2000.

23. kép Radelkis KTSz irodaház Óbudán, Budapest III. (1969–73) Építész: Csikvári Antal / Iparterv.
Fotó: Vukoszávlyev Zorán

3. Ennek részeként tekinthetünk az ismeretterjesztést felvállaló katalógusokra: *Budapest Építészeti kalauz – Architectural Guide – 20th Century*. Szerk. Lőrinczi Zsuzsa – Varga Mihály. 6 BT, Budapest 1997.; *Vidéki építészeti kalauz – Provincial Architectural Guide. Magyarország – Hungary 20th Century*. Szerk. Lőrinczi Zsuzsa. 6Bt, Budapest 2003.; a nemzetközi közegben egyik első értékeltű válogatás: *Baustelle: Ungarn. Neuere Ungarische Architektur*. Edited by Dieter Rausch (Konzeption: Vladimir Šlapeta; Kuratoren: András Ferkai, Béla Pazár.) Akademie der Künste, Berlin 1999.; legutóbb pedig: *Ungarn - Architektur der langen 1960er Jahre / Hungary - Architecture of the long 1960s*. (Architektur im Ringtum XLVI.) Edited by Adolph Stiller. Mury Salzmann Verlags, Salzburg 2017.
4. Moravánszky Ákos: Tendenciák újabb építészetünkben. *Magyar Építőművészet* 33 (1984) 1. 22-32.; és Ferkai András: Negyven év magyar építésze. *Magyar Építőművészet* 34 (1985) 2. 22-27.; majd: Janáky György: Kísérlet egy korszak bejárására. *Magyar Építőművészet* 37. (1988) 3. 3-4.; legújabbban pedig: Ferkai András: Hatvanas évek – Újabb kísérlet egy korszak bejárására. *Ars Hungarica* 43 (2018) 2. 117-134.
5. *XX. századi műemlékek és védelmük. A 26. Egri Nyári Egyetem előadásai 1996. július 1-9.* Egri Nyári Egyetem Intéző Bizottsága – Heves megyei TIT – Országos Műemlékvédelmi Hivatal, (h.n.) 1996.; illetve: *Építészet és műemlékvédelem a XX. században. XXI. Országos műemléki konferencia. 2001. szeptember 12-16. Szeged*. Szerk. dr. Kovács Erzsébet. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal és Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata, Szeged 2001. Míg a noszvaji (egri) konferencia Klein Rudolf előadásával az építészettörténeti teljesség igényével tekint át a 20. századi modern építészeti örökségen, és a mai Dunaújváros kiépítéskori építészeti és urbanisztikai érdeklődésre számot tartó példáit hozza Prakfalvi Endre, addig a XXI. OMK-n fél évtizeddel később Ferkai András már a második félszázad értékelésének felelősségére hívja fel a figyelmet. (Utóbbi kötetben különösen: Ferkai András: A XX. század magyar építészetének néhány sajátossága. 23-27. o.; illetve: Lövei: XX. századi épületek műemlékvédelmi problémái. 35-41. o.)
6. A 20. századi építészetünk értékelő vizsgálata kortárs építészetelmélet felől a Műegyetemen Vámosy Ferenc, Szalai András, Simon Mariann építészek, vagy Kerékgyártó Béla filozófus, a

MOME-n Ferkai András, Győrött Winkler Gábor, Debrecenben Puhl Antal építészek, vagy az ELTE-n György Péter történész-esztéta munkásságában teljesedett ki. Őket pedig már a fiatalabb (doktori kutatásokban részt vevő) „építészetkritikusok” generációja követi, és az új digitális média-platfomokon mediatizálja a kortárs és közelmúlt építészetének gyakorlatát. (Sem a nevesített, sem a generációt átfogó lista nem lehet teljes névsorában...)

7. Nem lezárva a sort, mostanáig: Arnóth Lajos, Artner Klára, Ács Tamás, Bán Ferenc, Bodonyi Csaba, Callmeyer Ferenc, Czeglédi István, Csaba László, Csete György, Csikvári Antal, ifj. Dávid Károly, Dianóczki János, Dragonits Tamás, Dül Dezső, Erdei Ferenc, Farkasdy Zoltán, Gáborjáni Péter, Gulyás Zoltán, Hámory Judit, Hegyi Lajos, Hrecska József, Ivánka András, Jantner Antal, id. Janáky István, Jánossy György, Jeney Lajos, Jurcsik Károly, Kerényi József, Kévés György, Kri-vátsy Ádám, Kotsis Iván, Lauber László, Lázár Antal, Léstyán Ernő, Makovecz Imre, Malomsoky

József, Maros Tamás, Márton István, Menyhárd István, Mikolás Tibor, Pomsár János, Reimholz Péter, Rimanóczy Gyula, Sallai Mihály, Sedlmayr János, Semsey Lajos, Spiró Éva, Szabó István, Szelle Kálmán, Szendrői Jenő, Szrogh György, Tolnay Lajos, Vass Zoltán, Virág Csaba, Zalaváry Lajos, Zilahy István...

8. *Építészet és Idő – a 60-as és 70-es évek magyarországi építészetének örökségéről. A BME Építőművészeti Doktori Iskola tanulmánykötete 2016/17.* Szerk. Kerékgyártó Béla PhD – Szabó Levente DLA. BME Építőművészeti Doktori Iskola, Budapest 2017.; illetve *Térfogalás. A BME Építőművészeti Doktori Iskola tanulmánykötete 2020/21.* Szerk. Bun Zoltán – Somogyi Krisztina – Szabó Levente. BME Építőművészeti Doktori Iskola, Budapest 2022.
9. *Debrecen modern építésze 1945-75.* (DE-MK Építészmérnöki Tanszék MSc 2017.) Szerk. Kovács Péter DLA – Keller Ferenc. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2018.

A MAGYAR MODERN ÉPÍTÉSZET VÉDELME

A Magyar Építőművészek Szövetségének projektjei

Nagy Csaba

A BME-n végzett építészmérőként, majd ösztöndíjasként a Bécsi Képzőművészeti Akadémia Mesteriskoláján tanult. Az Archikon Építésiroda egyik alapítója és vezető tervezője. A Szabadság tér 14, az Andrássy út 8 és 52 alatti szállodák, a Párisi udvar, a Budai Vigadó fémjelezte jelentős műemlék rekonstrukciókon túl, több olyan modern épület megújítása fűződik irodájához, mint a Palatinus strand, vagy a Láng Művelődési Ház. Számos épületük, köztük a környezettudatos építészetben úttörő százlakásos passzívház és a Mesés kert óvoda részesült építészeti elismerésben. A legjelentősebb hazai díjakon (Pro Architektúra, Budapest Építészeti Nívódíj, Média Építészeti Díj, Év Háza) túl nemzetközi elismerésekben is részesültek (Fiabci, A+A közönségdíj, Share Omega Omnia). A Vízafogó panelóvoda felújítása az EU Mies Award 2022 shortlistjére is felkerült, a díj történetének második magyar szereplőjeként. Nagy Csaba számos egyéb díj mellett 2011-ben Ybl-díjban, 2018-ban Prima Primissima díjban részesült. A Magyar Építőművészek Szövetségének elnökségi tagja.

E-mail: office@archikon.hu

PROTECTION OF MODERN ARCHITECTURE IN HUNGARY

The projects of the Chamber of Hungarian Architects

Although the values of the 60s-80s' Modern architecture often play an iconic role for the profession, in most cases the general public is unable to assess and evaluate their significance, unable to judge what could be lost by demolishing these buildings and what we can gain by preserving and modernizing them with a value-based further development. The MÉSZ created several projects with different approaches within the framework of the Modern Hungarian Architecture program.

The purpose of the Magyar Modern (=Hungarian Modern) online database is to list outstanding buildings from the end of 1950s to the 1980s in an online, open form so that the initial inventory can be further expanded. The issues of Magyar Építőművészet (=Hungarian Architecture) published between 1958 and 1979 make the basis for starting the database. The selection criteria are primarily quality and popularity, as well as being potentially endangered. Several little-known houses are also published that deserve to be mentioned among the already 'canonized' ones.

The video series Modernizmus Újratöltve (=Modernism Reloaded) presents the good practice of renovating Modern buildings in Hungary. With the so-called Mushroom building in Mór, the Old Port in Tihany or the conversion of the Láng Cultural center in Angyalföld such buildings were created which, although not traditional reconstructions, retained their original spirit even after the renovation. This path of value protection can open space for creative architects, freeing them from the theoretical dogmas of historic monument protection. In addition to receiving numerous professional recognitions, the presented buildings have also won the appreciation of the wider public.

In the first season of the Auditorium podcast, recycling was the key topic, i.e. why it is important to keep an old building instead of pulling it down and erecting a new one in its place. Among other things, we can learn about the history of the renewal of the Galya lookout, the MÁV Northern Maintenance Depot or the LPS construction kindergarten in the Vízafogó housing estate.

In the context of discussions organized under the title Építőművész Szalon (=Salon of Architects), researchers of the period, professional journalists and instagram-bloggers jointly discuss the issues of Hungarian Modernism.

The MÉSZ, in addition to presenting the radically different points of view – that of the heritage protection profession and lay society – strives to develop dialogue and understanding. Within the professional point of view, the organization wants to clearly display the aspects and way of thinking of the designer architects, strongly believing that the architects themselves can be the ones who continue the preservation and spirit of the architectural heritage of the Modern in Hungary: they are the ones who understand and feel the spirit and challenges of past ages and our days.

1. kép Az 1940-es évektől a Mórícz Zsigmond körtér a korabeli városrész forgalmi központja volt, a Gomba épülete jegypénztárként, várakozóként és üzemeltetési épületként szolgált. Budapest, Mórícz Zsigmond körtéri forgalomirányító, 1942. Építész: Schall József. Forrás: Fortepan / Magyar Rendőr 16772. (1952)

2. kép A forgalmi átalakítás, az aluljáróépítés után perifériális helyzetbe került épület erőteljesen amortizálódott, a majd a kilencvenes években Dévényi Tamás és Ferkai András kezdeményezésére védelemre javasolták (Lövey Pál). Budapest, Mórícz Zsigmond körtéri forgalomirányító, a „Gomba”, 1970-es évek. Forrás: Újbudai Kulturális Intézet

A Magyar Építőművészek Szövetsége fontosnak tartja, hogy ápolja és megőrizze az építészeti múlt kiemelkedő örökségét. A hatvanas-nyolcvanas évek modern építészeti értékei – bár a szakma számára sokszor ikonikus jelentőséggel bírnak, de a széles közvélemény a legtöbb esetben nem tudja felmérni és értékelni azok jelentőségét, nem tudja megítélni, mit veszítünk egy-egy épület bontásával és mit nyerhetünk azok megőrzésével és korszerű, értékeltű továbbfejlesztésével.

A modern magyar építészet védelmének igénye az elmúlt időszakban, elsősorban – az építészettársadalom számára kiemelt jelentőségű – épületek bontása kapcsán erősödött fel. A szakmai állásfoglaláson túl előtérbe került a társadalom meggyőzésének kérdésköre. A MÉSZ egyik legfontosabb feladata az épített környezet védelme, és az építészet értékeinek közvetítése. Amíg a századfordulós épületek társadalmi elfogadottsága igen nagy, addig a háború utáni építészet elismertsége jóval kisebb, sőt a hatvanas-nyolcvanas évek épületei, melyeket „szocmodern”-nek nevez a köznyelv, nagy elutasításban részesülnek. Az általános európai trenden túl, a környező országokhoz képest hazánkban különösen aktuális a probléma. A szakmai megítélés nem egyezik a társadalom esztétikai közítéletével. A feladat tehát a megértetésen túl, a

modern épületek esztétikai minőségének, szépségének bemutatása, és az arra fogékonyakon keresztül, ezen építészeti stílus társadalmi elfogadottságának növelése.

A MÉSZ több szakember bevonásával készítette elő Modern Magyar Építészeti programját. Wettstein Domonkos a terület egyik kutatója a MÉSZ felkérésére írt tanulmányában így fogalmazott: *„A magyar modern építészeti örökség sajátos helyet foglal el a nemzet történelmében. A korszak alkotói a huszadik század szakadásokkal teli időszakai ellenére is megpróbálták a magyar építészeti kultúra folytonosságát megőrizni és a helyi adottságokból kibontani az új építészet formáit, miközben a korszak ideológiai háttére és a technológia korlátossága ma már elhomályosítja ezeket az alkotói teljesítményeket. Az épületek megítélése ebből adódóan szükségszerűen ellentmondásos, különösen a történeti kontextusba ágyazott alkotások okoznak feszültséget a városképek átértékelődésével. A történeti rétegek közti kontinuitás keresésében a modern épületek látszólag a történeti emlékek közé ékelődnek, miközben ma már ők maguk is magyar történelem részévé váltak. Bár viharos időszakok tanúi, de alkotói – a más művészeti műfajok rejtett üzenteket hordozó alkotásaihoz hasonlóan – a szocialista elnyomás ideológiai kényszerében épp a modern formálásban rejlő eszközökkel kívánták a magyar*

3. kép A tervpályázat utáni vitában szembekerült egymással a megőrző-helyreállító és a megőrző-továbbíró, a műemlékes és az építészeti-tervezői megközelítésmód. A nyertes terv Szabó Levente és társai alkotása az épület funkcióváltása utáni továbbépítést valósította meg, példamutató módon. A „Gomba” a felújítás és környezetrendezés után, 2012-14. Fotó: Szentirmai Tamás

kultúrát átmenteni a nehéz történelmi időkben. Fontos lenne megértenünk ezeket a történeti üzeneteket, mert akkor érthetővé válna, hogy ezek az épületek nem szakadást okoznak, hanem összekötnek minket a magyar és az egyetemes kultúrával. Ezért ma a magyar modern építészeti értékek közvetítése, kommunikálása az egyik legfontosabb szakmai kihívás.”

Az elmúlt időszakban számos kezdeményezés indult el a magyar modern építészet értékeinek bemutatására. Az egyetemi műhelyekben és más intézményekben több kutató is foglalkozott a témával, a különböző szakmai és nem szakmai platformokon is elindultak civil kezdeményezések, bemutatva a korszak örökségét. A kezdeményezések jellemzően egymástól elszigetelten alakultak ki, de az értékvédelem szempontjából szükség van egy összehangolt hálózatra, mely segíti a kommunikációt a szervezetek, kezdeményezések között. A MÉSZ, a magyar építészetben betöltött szerepköréből adódóan alkalmas lehet modern építészettel kapcsolatos projektek össze-

4. kép Az udvarra nyíló részen az íves üvegek a padlószintről indulnak, míg az épületkülső felé a parapet vonala is hangsúlyozza az íves épületformát. A transzparens felületek a külső és belső között intim kapcsolatot teszik lehetővé. A „Gomba” egyik belső közösségforgalmi tere, 2014.

Fotó: Szentirmai Tamás

5. kép A tihanyi öregkikötő idegenforgalmi és postahivatal épülete.
Építésztervezők: Bérczes István, Szittyá Béla

fogására, és a szakmai kutatások eredményeinek összehangolt közvetítésére mind a társadalom, mind az érdekelt szereplők felé.

A fentieknek megfelelően a MÉSZ több projektet dolgozott ki, melyeket az alábbiakban röviden ismertetünk.

MAGYAR MODERN – ONLINE ADATBÁZIS

A hatvanas-hetvenes évek építészete sokak által kutatott terület, de egységes adatbázissal (főbb adatok és a helyi vagy országos védettség feltüntetése) nem rendelkezik. A cél az ötvenes évek végétől a nyolcvanas évekig terjedő időszak kiemelkedő épületeinek számbavétele és adatbázisának létrehozása, online nyitott formában úgy, hogy a kezdeti állomány tovább is bővíthető legyen.

A szövetség az adatbázis elindítására, *Hartmann Gergely* építészrt kérte fel. A MÉSZ honlapján elindult a kiemelkedő épületek bemutatása. Fontos volt, hogy a minőség felmutatása legyen az elsődleges cél és nem a minél több alkotás ösz-

szegyűjtése. Számtalan olyan épület van, amely a személyes kötődések, helyi szempontok alapján válhat érdekessé. Egy országos szintű lista összeállításánál azonban meg kell találni azokat az épületeket, amelyek egységesen és nemzeti szinten reprezentálják a magyar építészet korszakos örökségét.

A veszélyeztetett, vagy akár már át is alakított hatvanas-hetvenes évekbeli épületeket felvonultató „Magyar modern” adatbázis elindításának alapját a Magyar Építőművészet (MÉ) 1958–1979 között megjelent számai adják. A kiválasztás szempontja elsősorban a minőség és ismertség, valamint a potenciális veszélyeztetettség. Jónéhány kevésbé ismert ház is közlünk, amelyek méltók arra, hogy a már „kanonizáltak” között említsük őket. A válogatásnál arra is hangsúlyt fektettünk, hogy lehetőleg egyenletesen válogassunk az ország minden részéből. Az egyes épületek alapadatai (építész, tervezővállalat, évszám) – amennyiben közölték őket – az MÉ-ből származnak. Az épületek megnevezését is innen vettük át, illetve ahol szükséges volt, kiegészítettük a közismertebb vagy aktuálisabb elnevezé-

sükkel. A legnagyobb vidéki tervezőirodák megnevezése esetében az egységesség kedvéért a regionális vállalatokká alakulásuk utáni rövid, közkeletű elnevezést használtuk (pl. Győri illetve Északdunántúli Tervező Vállalat: Győriterv), a mozaikszavaknak megfelelő helyesírással (azaz nem a szintén bevett csupa nagybetűs írásmóddal). A védettség besorolását egyelőre a www.muemlekem.hu weboldalon található információkra alapoztuk. Amennyiben bizonytalanság merült fel, ott “nincs adat” szerepel. A fotók leg többje a Magyar Építőművészetből származik.

MODERNIZMUS ÚJRATÖLTVE – VIDEÓSorozAT

Modernizmus Újrátöltve címmel indult a Magyar Építőművészek Szövetsége (MÉSZ) modern magyar épületek értékeiről és megújításáról szóló videósorozata. A Bagi László és csapata által készített videók egy-egy modern épület megújításának jó gyakorlatát mutatják be. A sorozat első része a Móricz Zsigmond körtéri Gomba történetét (1-4. kép), a második rész a balatoni építészet, a tihanyi Öregkikötő felújítását (5-6. kép), a

harmadik a Láng Művelődési Központ történetét mutatja be (7-9. kép). A filmekben a késő modern épületek felújításán dolgozó vezető magyar irodák építészei és a korszakot jól ismerő szakértők mesélnek az épületek történetéről és a késő modern építészet befogadásáról. A kiválasztott épületfelújítások mindegyike egy-egy bizonyíték arra, hogy az épületek szellemisége és értékei oly módon is megőrizhetők, hogy a két véglet, azaz az eredeti állapot és funkció egy az egyben történő visszaállítása vagy az elbontás helyett van más megoldás is. Az átalakítások után mai korszerű igényeknek is megfelelő, az új (sok esetben az eredetnél a köz számára hasznosabb) funkció megtalálásával a tervezők az eredetivel megegyező értékű alkotást hoztak létre. Olyan épületeket, melyek másképp néznek ki, mint az eredetiek, viszont a szellemiségüket továbbra is őrzik. A műemlékvédelemnek ez egy olyan formája, mely az alkotó építészek számára nyit teret, megszabadítva őket a műemlékvédelem elméleti dogmáitól. A bemutatott épületek amellet, hogy számos szakmai elismerésben is részesültek, a szélesebb nagyközönség szeretetét is elnyerték.

6. kép A tihanyi öregkikötő az átalakítás és jelentős mértékű bővítés után új funkciókkal egészült ki, de a fejezőpárt megtartotta eredeti karakterét, 2013-14. Az átalakítás tervezői: Földes László, Farkas András, Sugár Péter DLA.

Fotó: Bujnovszky Tamás

7. kép Budapest-Angyalföld, a Láng Gépgyár
Művelődési Háza, 1967-70. Építész: Tokár György.
Forrás: Fortepan / Angyalföldi Helytörténeti
Gyűjtemény 39614. (1978)

A hatvanas-nyolcvanas évek épületeit nem lehet a hagyományos módon levédeni, hiszen az meggátolná továbbélésüket, korszerű átalakításukat. Más szempontból igen is nagy szükség van a védelemre, hiszen így megakadályozható azok elbontása, illetve kiemeltségük miatt lehetőség van a kvalitásos építészek bevonására, mely egyik legfontosabb záloga a jó építészeti minőségnek.

Természetesen szükség van egy-egy korhű helyreállításra is, mint például a brnoi Tugendhat villa, de az esetek túlnyomó többségében az „újratöltés” a megoldás. A történeti építészetben is számos gyönyörű példát találunk erre, elég csak Carlo Scarpa veronai Castelvechiojára gondolnunk, mely „újratöltés” szintén a hatvanas években készült, de számos kitűnő magyar példát is ismerünk e kor műemléki gyakorlatából.

A videósorozat célja, hogy inspirációt adjon arra, hogy „szocmodern” épületek bontásán túl, van más út is, mely a társadalmi elvárás és az épí-

8. kép Az értékmentés volt a cél a Láng Művelődési Ház esetében. Az eredeti épület – tetején a konzolosan kiemelt, kétszintes felépítménnyel megmaradt és újraértelmezésre került. A régebbi, téglahomlokzatú kisebb épület helyén, annak alaprajzi- és tömegkontúrjait megtartva, de teljesen alápincézve és a térszerkezetet a mai igényekhez igazítva új épületrész épült, 2016-18. Az átalakítás tervezői: Nagy Csaba, Pólus Károly, Dobos Bence, Törös

Ágnes / Archikon Kft. Fotók: Bujnovszky Tamás

9. kép Az épület terei megőrizték eredeti karakterüket, a díszterem faburkolata az eredeti anyag felhasználásával de újszerű geometriai és akusztikai megoldással került visszaépítésre. Fotó: Bujnovszky Tamás

tészeti szakmai elvek és esztétika számára közösen járható.

AUDITORIUM – PODCAST

A MÉSZ célja az első építészeti podcast elindításával az építészet és a társadalom közötti kommunikáció egyik mai formájának megteremtése volt. Az első évad hétről-hétre egy házat és egy olyan építészt mutat be, aki azt újragondolta. Olyan példákat, ahol sikerült új életet lehelni egy régi házba. Az építészekkel *Zubreczki Dávid* építészeti mesemondó beszélget.

„A Magyar Építőművészek Szövetségének meggyőződése, hogy az építészetnek fontos szerep jut az ökológiai problémák megoldásában. A házak, terek, települések tervezőinek nemcsak alkalmazkodniuk kell a változó környezethez, de aktívan részt is kell vállalniuk annak alakításában. A 21. század építészeinek olyan szempontokat is figyelembe kell vennie tervezés közben, amelyeket elődjének soha nem kellett. Erről pedig nem csak a szakmán belül kell beszélni, hi-

szen a megváltozott feltételeket a felhasználóknak, a megrendelőknek is ismernie kell” – fogalmaz *Krizsán András*, a MÉSZ elnöke.

Az Auditorium első évadában az újrahasznosítás volt a központi téma, hogy miért is fontos megtartani egy régi épületet ahelyett, hogy lebontanánk, és egy újat építenénk a helyére. Röviden: mit is jelent a fenntartható építészet? A sorozatban több modern magyar épület megújítása is szerepel, többek között a Galya-kilátó, a MÁV egykori Északi Járműjavítója, melyből közlekedési múzeum lesz, vagy a vízfogó lakótelepi panel-ovi megújítása.

ÉPÍTŐMŰVÉSZ SZALON – SZAKMAI BESZÉLGETÉSEK

A MÉSZ az Ötpacsirta utcai székházában beszélgetéseket szervezett és szervez. Az idei 2021. évi modern magyar építészeti kérdéskört megvitató beszélgetés a „Mi maradjon? A magyar modernizmus kánon kísérletei” címet viselte. A kérdéskört közösen vitatták meg a korszak kutatói, szakmai

újságírók és insta-bloggerek. A beszélgetések célja a szakmai közönségen belüli ismeretterjesztés, és a különböző álláspontok, szempontrendszerek megvitatása. A beszélgetések, mind a helyszínen offline, mind online megtekinthetők.

ÖSSZEFOGLALÁS

A Magyar Építőművészek Szövetsége a gyökereken különböző álláspontok – műemlékvédelmi szakmai és társadalmi laikus – megjelenítésén túl a párbeszéd, a megértés kialakítására törekszik. A szakmai állásponton belül markánsan kívánja megjeleníteni a tervező építész szempontjait és gondolkodásmódját, azzal a hittel, hogy a modern magyar építészeti örökség megőrzésének és szellemiségének tovább éltetői maguk az építészek is lehetnek: azok, akik megértik, és megérik az elmúlt korok és a mai kor szellemiségét és kihívásait.

(A XXX. Országos Műemléki Konferencián Salgótarjánban 2021. október 2-án elhangzott előadás szerkesztett változata.)

SZAKIRODALOM:

MÉSZ Magyar Modern Adatbázis

Hartmann Gergely <https://nka.meszorg.hu/magyar-modern/>

Modernizmus újratöltve videósorozat:

Bagi László <https://www.youtube.com/playlist?list=PLiwwkwaZSuURgBla0MiQih8oQ3ztriMObU>

Auditorium podcast:

Zubreczki Dávid <https://madazpodcast.hu/musor/auditorium/>

*Építész szalon kerekasztal beszélgetés – Mi maradjon ?
A magyar modernizmus kánon-kísérletei.*

Branczik Márta http://kiscellimuzeum.hu/virtualis_leletmentes

Hartmann Gergely <https://moderngyor.com>

MODERN MŰEMLÉKEK?

Gondolatok az 1945 után épült műemlékek kapcsán

Bódyné Máthé Ildikó

Okleveles építészmérnök (1988, BME), műemléki szakmérnök (2004, BME), műemléki szakértő (2014), tudományos munkatárs a Lechner Tudásközpont Nonprofit Kft. Örökségvédelmi Igazgatóságán.
E-mail: ildiko.mathe@lechnerkozpont.hu

MODERN MONUMENTS?

Thoughts on historic monuments built after 1945

A relatively small group of monuments in the Hungarian historic building stock includes the monuments created after the Second World War, being either individual or forming a more contiguous complex of buildings. The fact that these buildings of the recent past meet the historical criteria is proven by their thoughtful layout and spatial organization, their clearly structured and logically divided compositions, not least by the application of the architectural technologies of the time, and their modern structure. In this way, these buildings are not only the unique memories of their time of construction but are closely connected to Hungarian architectural traditions and can be evaluated as their continuation. The need to review the heritage stock was justified both by the change in the perception of values related to our recent past, and by drawing attention to the existing and to be preserved historical values of the well-defined built heritage. The Lechner Knowledge Center has carried out the value-determining expert examination and full analysis of the monuments built after 1945.

The number of our protected monuments built after 1945 does not reach half a percent of the total number of Hungarian listed buildings. The recently created database includes 54 locations (54 different monument registration numbers) and 108 superstructures to be examined there (buildings and structures with different identification numbers belonging to the main registration numbers). An extensive investigation based on scientific research and on-site building documentation formed the basis of the comprehensive evaluation providing the synthesis. Overall, based on the multifaceted image of the buildings and ensembles still used by the communities today, it can be concluded that the monument preservation of the examined built heritage aims to protect the most prestigious buildings of the era.

1. kép Budapest, Orvos lépcső, társasház.
Fotó: Bélavári Krisztina

Az 1945 után épült műemlékek értékmeghatározó szakértői vizsgálatát a Lechner Tudásközpont, mint szakértő szerv készítette el, a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény (*továbbiakban Kőtv.*) 2020. IX. 1-től hatályos módosításának 92/A. § (5) bekezdése szerint. A legfőbb cél a vizsgált műemlékek értékhordozó elemeinek, védendő alkotórészeinek, tartozékainak meghatározása, illetve a műemléki érték¹ kritériumainak nem megfelelő elemek kiszűrése volt. Fontos szempont volt, hogy az elvégzett értékmeghatározó vizsgálat hívja fel a figyelmet a meglévő és megőrzendő műemléki értékekre, megerősítve, alátámasztva azok védelmét (1-2. kép).

MUNKAMÓDSZER

Az 1945 után épült műemlékek szakmai értékelését az egyes vizsgálandó elemek meghatározásával kezdtük, mivel ilyen típusú lista, adatbázis

nem állt rendelkezésre. A közhiteles műemléki nyilvántartásból szűréssel, majd kézi leválogatással kerestük ki a felülvizsgálandó műemlékeket, s ezzel a munkánk alapját képező adattárat hoztuk létre.

Azokat a műemlékeket emeltük ki, amelyeknek a létrejötté teljes egészében 1945 utánra tehető, illetve a már korábbi előzménnyel rendelkező épületek – épületegyüttesek esetén a markáns, önállóan értékelhető elemeket, mint például a Műegyetem 1945 után emelt műemlék épületei.

A fent meghatározott kritériumok szerinti országos, de megyei bontásban végzett szűrés 63 helyszínen 130 építményt adott, ami az értékmeghatározó szakértői vizsgálat jogszabály által meghatározott tartalmát figyelembe véve, igen nagy szám.

Végiggondolva a feladat volumenét, kezdeményeztük a vizsgálandó emlékkör részletesebb körülhatárolását. Mivel a Makovecz életmű műemlék elemeinek többsége a közelmúltban, egységes koncepció részeként kapott védeltséget, a Miniszterelnökség Építészeti, Építésügyi és Örökségvédelmi Helyettes Államtitkárságával (*továbbiakban ÉHÁT*) egyeztetve, ezek vizsgálatától eltekinthettünk, kimondva ezzel a 10 helyszínen nyilvántartott 14 építmény műemléki védeltségének változatlan fenntartását.

További, tudományos alapon módszertanilag indokolható feladat-lehatárolást jelentett, hogy bár a jogszabályok részletesen előírják az értékmeghatározó szakértői dokumentáció (ÉSZD) tartalmát, jelen munka során az értékleltárak elkészítésétől – szintén az ÉHÁT-tal egyeztetve – eltekinthettünk.

Összesen 54 helyszínen 108 építmény tudományos szakmai értékelése történt meg. A helyszínek egy része több építményből álló együttes, ahol a védett építmények közül minden releváns, 1945 után épült elemmel foglalkoztunk.

Meghatároztuk a dokumentáció formáját és a jogszabályi előírásoknak a továbbiakban megfelelő tartalmát, sablont, „minta dokumentációt” hoztunk létre az egységes formai és tartalmi feldolgozás és megjelenés érdekében.

A vizsgálat eredményét, illetve a végső javaslatunkat a védeltséggel és annak kiterjedésével kapcsolatban a meglévő dokumentumokat kiegészítő, tudományos kutatáson alapuló fényképes dokumentációval, illetve a nevesített műemléki értékek meghatározásával támasztottuk alá (3. kép).

2. kép Budapest, Hűvösvölgyi út 64-66. Szinkronműterem, belső. Fotó: Zsanda Zsolt

3. kép Dunaújváros, kikötőépület.

Fotó: Makai István

2020. második és 2021. első félévében a Sars-Covid-19 világjárvány és a kezelésére bevezetett korlátozások miatt helyszíni szemlékre csak csekély számban volt mód, ezért ezt az idő-

Megye	Darabszám
Budapest	22
Baranya	5
Bács-Kiskun	4
Fejér	4
Borsod-Abaúj-Zemplén	4
Veszprém	3
Győr-Moson-Sopron	2
Heves	2
Somogy	2
Szabolcs-Szatmár-Bereg	2
Csongrád-Csanád	1
Nógrád	1
Pest	1
Békés	Nincs
Hajdú-Bihar	Nincs
Jász-Nagykun-Szolnok	Nincs
Komárom-Esztergom	Nincs
Vas	Nincs

1. táblázat Az 1945 után épült műemlékek országos, területi eloszlása

szakot előkészítéssel, online levéltárak, könyvtárak, térképtárak, fotótárak és tervtárak adatainak és egyéb hozzáférhető szakirodalom gyűjtésével és feldolgozásával töltöttük. A korlátozások miatt elég időnk maradt a háttérmunkára, a dokumentációk megfelelő előkészítésre. Nagy segítségünkre voltak ebben a Lechner Tudásközpont tervtárának és fotótárának, illetve a MÉM-MDK tervtárának és fotótárának munkatársai, akiknek ezúton is köszönetet kell mondanunk.

AMI A STATISZTIKÁKBÓL KIDERÜL

A létrehozott adattárban szereplő 54 helyszín (54 különböző műemléki törzsszám) és az ezen belül vizsgálendő 94 objektum (a törzsszámokhoz tartozó különböző azonosító számú épületek, építmények) valójában a magyarországi műemlék állomány szűk szeletét jelentik.² A közhiteles műemléki nyilvántartás adatai szerint országosan a különböző műemléki törzsszámon nyilvántartott, műemléki védelem alatt álló építmények és együttesek száma 12950. Ehhez viszonyítva a vizsgált, 1945 után épült 54 objektum a hazai műemlék állomány mindössze 0,41 %-át teszi ki. A Makovecz-életmű műemléki védettség alatt álló elemeit is figyelembe véve (10 helyszínen nyilvántartott 14 építmény) az arány 0,49 %.

A hazai műemlék állomány egészét figyelembe véve tehát az 1945 után létesült műemlékek száma nem éri el a teljes műemlék állomány 0,5 %-át.

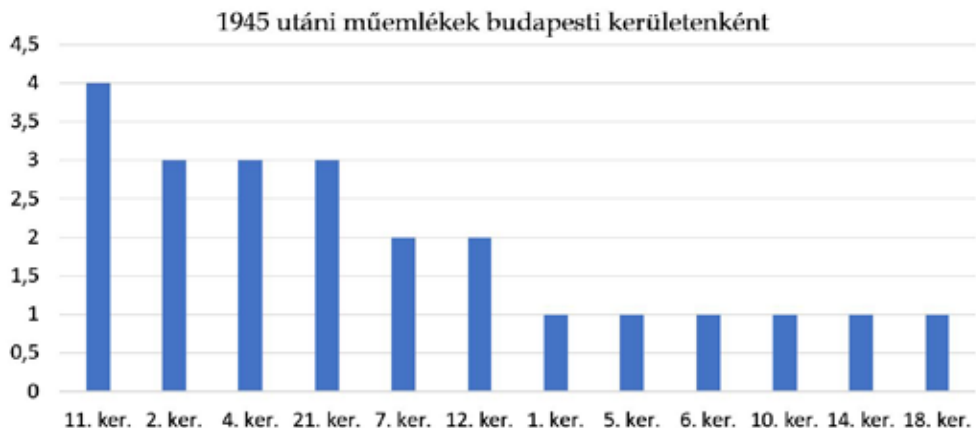
AMI AZ ADATTÁRBÓL KIDERÜL

A munkánkhoz létrehozott adattár tartalmazza a számunkra a vizsgálat szempontjából legfontosabb adatokat, ezáltal az emlékek különböző szempontú elemzését is lehetővé teszi.

Az 1945 után épült műemlékek országos, területi eloszlása

Megyei elosztásban feltüntetve a vizsgált műemlékeket, látszik, hogy az 1945 után épített emlékek túlnyomó többsége, közel a fele Budapesten van, míg 12 megyében 1-5 darab található, 5 megyében pedig egyáltalán nincs a vizsgálat körébe eső műemlék (1. táblázat).

A budapesti emlék-sűrűség kerületenkénti áttekintése is érdekes, mert jól mutatja a II. világháborút követő, építészetileg és művészetileg is kiemelkedő építkezések, mai szóval élve, fejlesztések területi megoszlását. A legtöbb helyszín a XI. kerületben található, közöttük a Budapesti

2. táblázat 1945 utáni műemlékek budapesti kerületenként
(A többi kerületben nem található a vizsgálatunk körébe eső elem.)

Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem és a Kertészeti Egyetem épületeivel (2. táblázat).

Védés éve szerinti megoszlás

A védelem éve szerinti leképezés alapján a legkorábbi védések mutatják az emléktárgy „késői felfedezését” a műemlékvédelem számára. Ez részben a műemlékvédelem kritériumrendszeréből adódik, amelynek fontos tényezője a történetiség. A „műemlék” a művészeti- és történeti érték fogalmaiból ered, amelyek együttesen jelentik a mára történetivé vált építmények értéket hordozó körét. A régiség érték mellett azonban a megalkotásához használt technikai-szerkezeti megoldások is egyszerűvé és megismételhetetlenné teszik épületeinket. A műemlékké nyilvánítás szempontrendszer³ alapján egy nemzedéknyi időtáv (kb. 30 év) megléte is szükséges, hogy a kritériumok objektív módon megítélhetők legyenek. Ezért érthető, hogy az 1945 után épült építmények döntően csak a 2000-es években kerültek a műemlékvédelem látókörébe.⁴ Ezt érzékelteti, hogy az 54 helyszín közül 49 esetében a védelem 2000 utáni. A legkorábbi védések közül a legjelentősebbek a

fővárosban találhatóak: a korabeli központi buszpályaudvar, a MÉMOSZ irodaháza és a MOM kultúrháza (4-6. kép) (3. táblázat).

Az építés éve szerinti megoszlás

Sokat elárul a vizsgált műemlékek építés éve szerinti megoszlása:

- 9 db jellemzően az 1940-es években
- 22 db jellemzően az 1950-es években
- 12 db jellemzően az 1960-as években
- 5 db jellemzően az 1970-es években épült

Nagyrészt tehát az 1950-es évek építészetéről, művészetéről van szó.

Az 1980-as évekből csupán 4 db Makovecz Imre által tervezett épület védett: Bak Faluház, Siófok Evangélikus templom, Paks Római katolikus Szentlélek plébániatemplom és Visegrád Erdei Művelődési Ház.

Funkciók szerinti csoportosítás

Érdekes és tanulságos a funkciók szerinti bontás.

A legtöbb 1945 után épült műemlék kulturális funkciójú, ami összhangban áll a művészi,

Település	Megnevezés	M kat.	Épült	Tervező	Védés éve
Budapest 5.	Autóbusz-pályaudvar	M II.	1948-49	Nyíri István	1977
Budapest 12.	MOM kultúrház	M I.	1951	Dávid Károly	1991
Budapest 6.	MÉMOSZ-székház	M II.	1948-49	Gádos Lajos, Perényi Imre, Preisich Gábor, Szrogh György	1999

3. táblázat Védés éve szerinti megoszlás

4. kép Autóbusz pályaudvar. Archiv kép 1949.
Fortepan

reprezentatív megjelenésre való törekvéssel, a társzművészetek (pl. szobrok, mozaikok) gyakori alkalmazásával. 10 db művelődési- és kultúrház, múzeum, színház, filmszínház, székház, illetve egy pártház alkotják ezt a kört; ez utóbbi kivétel, mert az egykori BAZ Megyei Pártbizottság székháza, amely ma múzeumként üzemel, funkcióváltással lett kulturális intézmény.

A komplex, sokszor színházteremmel, könyvtárral, étteremmel kiegészülő intézmények grandiózus, többnyire igen innovatív tervek alapján valósultak meg, ezáltal különlegesen magas építészeti és művészeti színvonalon.

Egyedülként a mucsonyi művelődési ház épült *Határ Győző* típusterve alapján, mint 500(!) férőhelyes, emeletes kultúrház. Ez az épület a tervező személye mellett mérete miatt is kuriózumot jelent. A kultúrház a 20. század első harmadában kialakított bányásztelepülés 1945 utáni fejlesztésének, a lakó- és gazdasági épületekből álló új központjának egyik első, de mindenképpen legjelentősebb épülete. Az épület volumene az itt élt közösség létszámára utal.

A kulturális funkciót számukban a közlekedési objektumok követik: a II. világháborút követően számos pályaudvart kellett újjáépíteni, illetve a fejlődő infrastruktúra nyomán születtek új közlekedési létesítmények a modern építészet jegyében.

Különleges helyet foglalnak el a templomok, amelyek modern építészetünk gyöngyszemei (Budapest-Farkasrét, Balatonlelle, Hollóháza, Cserépváralja, Kutas, Pécs, Rakamaz).

A funkcionális sokszínűség számszerűsítése

- 10 db kulturális intézmény (művelődési- és kultúrház, múzeum, színház, filmszínház, székház)
- 8 db közlekedési objektum (vasúti- és buszpályaudvar, kikötő, repülőtér)
- 7 db templom
- 6 db ipari, vízügyi létesítmény
- 6 db egyéb középület (posta, rendőrkapitányság, sporttelep, szinkronműterem, áruház, rendelőintézet)
- 4 db oktatási intézmény, mindösszesen 26 védett objektummal
- 3 db lakóépület
- 3 db étterem, illetve szálloda épülete
- 2 db hírközlési létesítmény
- 2 db szobor, illetve szoborpark
- 1 db hadi építmény (a kelebíai ún. déli védelmi rendszer egyes elemei)

Összességében sokrétű, elsősorban a közösségek által ma is használt épületekről, illetve együttesekről kaptunk képet, amelyek műemléki védelme a korszak legnívósabb építményeinek megóvását célozza.

A vizsgálat és eredményei

Az elkészített értékmeghatározó szakértői dokumentációkban rögzítettük a közhiteles műemléki nyilvántartásban szereplő, az adott építményre vonatkozó adatokat. Összefoglaltuk az építés történetét, elkészítettük az objektum külső és belső építészeti és művészettörténeti leírását, értékelését. A kutatómunka eredményei és a helyszíni szemrevételezés alapján meghatároztuk a műemléki értékeket, a vizsgált objektum eszmei értékeit és műemléki jelentőségét. A dokumentációk mellékletét a források megjelölése, a tulajdoni lapok, az esetlegesen meglévő tervlapok, illetve a szemlén készített fényképekből összeállított fotódokumentáció alkotja.

A vizsgálat eredményeként megállapítottuk, hogy az épített emlékek jelenlegi műemléki védettsége többségében megfelelő. Az 54 helyszínből csupán 11 esetben javasoltunk változtatást, amelyek rendeletalkotást is igényelnek.

Az elvégzett feladat különösen fontos hozadéka az elvégzett műemléki revízió. A legtöbb épületet belülről is meg tudtuk nézni, külső és belső fotókat is készítettünk. Ugyancsak jelentős, hogy meghatároztuk a műemlékek veszélyeztetettségét, így általános, illetve egyedi javaslatokat tudtunk megfogalmazni a műemlékek állapotára, az esetleges veszélyforrások elhárítására vonatkozóan.⁶

5. kép MOM Kultúrház. Archiv kép

Átfogó képet kaptunk a II. világháborút követő építészetünk széles spektrumáról. A modernizmus hatása, a sok esetben új funkciókat kiszolgáló térszervezés és az újító formálás, a korszak legmodernebb szerkezeteinek és technológiáinak alkalmazása éppúgy jellemzi ezeket az épületeket, mint a díszíteni vágyás, a társművészetek alkalmazása, a falfelületeket borító grandiózus mozaikoktól az egyedileg formált bronz díszítésekig (7. kép).

A korszak legkiválóbb, legismertebb művészeinek alkotásai készültek el az épületekhez. Sajnos, van, ami már ezek közül eltávolításra került az eredeti enteriőrökből, mint a cserépváraljai templom *Somogyi József* alkotta korpusza és a tabernákulum ajtaja, amelyet *Kondor Béla* festményei borítottak (8. kép).

A képzőművészeti alkotások védelmét jelenleg a műemléki védelem legmagasabb, *kiemelten védett műemlék* státusza tudja biztosítani, amely az épületet minden alkotórészével és tartozékával együtt védi, amely státusz fenntartása, illetve megléte ezekben az esetekben feltétlenül indokolt.

Több esetben a kor ideológiai szigora csaknem ellehetetlenítette egy-egy – leginkább szakrális – épület létrejöttét. Mégis, a kötöttségek nyomán új téri megfogalmazást nyert alkotások születtek, egyedi megoldással előnyt kovácsolva az előírások szabta korlátokból. Ennek példája Cserépváralja Munkás Szent József római katolikus temploma. A modern stílusú templomépület 1960-61-ben épült *Csaba László* (1924-1995) Ybl-díjas építész (IPARTERV) tervei szerint. Az épület elemeinek térbeli kapcsolatrendszerre, együttes értéke a hiányzó műalkotások ellenére az eredeti, építéskori formájában látható. A templom különleges tömege, homlokzatai, szerkezetei, szerkesztési módja, belső tere, részletei meg-

6. kép MÉMOSZ székház 1952. Fotó: Fortepan

formálásával Csaba László a korban egyedülálló liturgikus teret hozott létre. Az építési anyag a falu által a közelben kitermelt vörös homokkő, a falun átfolyó patakából nyert homok, az erdszertől megszerezhető fagerenda, a közelben kitermelt természetes pala a fedéshez, az olcsón megszerezhető vörös és fehér töredék kövek a padlóburkolathoz.

Ugyanakkor a szintén Csaba László alkotásaként épült hollóházi Szent László római katolikus templom ezzel ellentétes módon, a nagyüzemi építéstechnika alkalmazásával létrejött, emblemikus alkotás, amely a cserépváraljaitól jellegében is teljesen eltérő. Építészeti, építészettörténeti, technikatörténeti és képzőművészeti értékei máig országosan kiemelkedő értékek (9. kép). Egyedi, korának formai kísérletező vonulataiba illeszkedő kialakításával az egyetemes építészettörténet 20. századi modern vonulatának része. Hazai és nemzetközi tanulmányok az 1945 utáni időszak templomépítészetének egyik legjelentősebb alkotásaként említik. Az épület a korszak egyetlen, reprezentatív állami támogatással felépített temploma, amely formailag is egyedülálló. Kísérleti jellege, tájba való illesztése, építészeti megformálásának, kompozíciójának merészsége, a korszak építéstechnikai lehetőségeit maximálisan kihasználó megoldásai miatt kivételes jelentőségű. A 20 cm vastagságú vasbeton lemezek zsáluzásához, betonozásához ipari eszközöket használtak; a lemezek vízszigetelése Angliából, kísérleti céllal behozott anyagból készült, amit 7 rétegben kentek a felületekre. Máig külföldön is elismert, nemzetközi jelentő-

7. kép Amerigo Tot: A Mag Apoteozisa; Gödöllő, Aula. Fotó: Bódyné Máthé Ildikó

8. kép Cserépvárnya, belső; archív kép.
Fotó: Csaba László; epiteszforum.hu

ségű építészeti mű, amelynek belső terét szintén kiemelkedő képzőművészeti alkotások teszik teljessé. Építészeti, belsőépítészeti, képzőművészeti szempontból kiemelkedő színvonalú, intakt, országos-nemzetközi jelentőségű alkotás.

Jelentősek az oktatási épületek szerves együtttest alkotó, nemcsak önmagukban, de a befogadó környezethez és egymáshoz való viszonyukban is karakteres megjelenésű elemei, amelyek az egyes épületek minőségén túlmutatóan a városi léptékű térformálás kiemelkedő példái is. Erre jó példák a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem épületei, a Kertészeti Tanintézet egyes épületei és arborétuma, valamint a gödöllői Szent István Egyetem campusának modern, 1945 utáni épületei. Gödöllőn a Szeminárium (10. kép), a Gépészmérnöki Kar/Aula, a lakóházak, a víztorony és a kútházak több építési ütemben valósultak meg, különböző tervezők munkájaként, de ennek ellenére egységes építészeti koncepció megvalósítását mutatják. A Rimanóczy Gyula és Zöldy Emil által tervezett épületek a korszerű mezőgazdasági oktatás céljait teljes mértékben kiszolgálják. Valamennyi épület alaprajza egyértelműen tiszta, világos felépítésű, a szárnyak tagolása logikus, és sajátos megjelenésűek a kútházak is. A korabeli építési technológiák, megvalósítható eljárások és szerkezetük alapján az épületek korukban korszerűeknek mondhatók, és a mai napig is megfelelnek az egyetemi oktatás elvárt követelményeinek. Jól átgondolt, funkcionálisan jól szervezett épületek, amelyek kapcsolódnak az építészeti hagyományokhoz, ugyanakkor új, modern szemléletet sugároznak.

A közlekedési objektumok közül a vasútállomások hagyományosnak tekinthető műfaján kívül új funkcionális, építészeti, szerkezeti és esztétikai kihívást jelentettek a buszpályaudvarok. Ezek között kettő áll műemléki védelem alatt, mindkettő Budapesten: a ma is városi térformáló elemként kulturális hasznosítású Erzsébet téri buszvégállomás karakteres épülete (11. kép), valamint a vendéglátó funkciójában megújult, szérenyen meghúzóódó budai „párja” a Bukarest utcában.

Az 1949-ben megépült Erzsébet téri buszpályaudvar Nyíri István (1902-1955) egyik legismertebb alkotása (12. kép). Építésszor egyedülálló volt Magyarországon a közlekedéstechnika igényeit messzemenően kiszolgáló modern építmény. A kompozíció könnyedségével és változatos anyagaival, illetve a funkcióból létrejött szerkezeti-formai egységével és teljesen új téri

9. kép Hollóháza, templom. Fotó: Bélavári Krisztina

10. kép Gödöllő, Szent István Egyetem, Szeminárium épület. Fotó: Herczeg Renáta

megfogalmazásával máig jól illeszkedik az Erzsébet tér zöld környezetébe, ami által a Belváros egyik karakteres eleme tudott maradni.

A legnagyobb számban védett kulturális intézmények többnyire grandiózus megjelenését sok esetben társművészeti alkotásokkal is gazdagító megjelenése jól jellemzi a használó közösség számára tervezett, a kornak megfelelő elképzelések szerint a kultúrát közvetíteni akaró szándékot. Érdekes példa a ma túlméretezettnek tűnő, az egykori bányász közösség számára megépült múcsnyi, vagy a gazdagon díszített, attrakzív tereket befogadó inotai művelődési ház, amely az ottani erőmű dolgozóinak létesített készenléti lakótelephez kapcsolódott. Az 1958-ra felépült épület tervezője *Szabó István* (1914-1988) (IPARTERV) Ybl-díjas építész. A szocreál stílusú művelődési intézmény építészeti kiemelkedő, társművészeti elemekkel gazdagon díszített, intakt formában fennmaradt, kulturális hasznosítású épület. Jó alaprajzi beosztású, grandiózus terekkel, minőségi anyagokból készült, a részletekre is odafigyelő, színvonalas megoldásokkal. A homlokzatok és az enteriőrök díszítésében a korban elismert képző- és iparművészek dolgoztak (*Kovács Margit, Bernáth Aurél, Rozsda Endre, Pátzay Pál, Búza Barna, Kiss Sándor, Ambrózy Sándor, Boda Gábor, Somogyi József, Marosán László, Csontos László, Barta Lajos, Garami László, Kiss Kovács Gyula, Fónyi Géza, Hincz Gyula és Cser Jolán*) (13. kép).

A középületek egyik reprezentánsa az 1948-1949-ben, a korszak meghatározó építészeinek, *Gáboros Lajos, Perényi Imre, Preisich Gábor, Szrogh György*, pályázaton nyertes tervei alapján közös alkotásként épített MÉMOSZ székház. A háborús pusztítást követő újjáépítés „formarend-

jét” a két világháború közötti modern mozgalom – *Le Corbusier* és a Bauhaus elvei és gyakorlata – felfogásában képzelték el. Az épület az internacionális modern építészet klasszikus áramlatához köthető, néhány vonásában közvetlenül *Alvar Aalto* 1927 és 1935 között épült viipuri könyvtár épületének hatását tükrözi. A forma követi a funkciókat, s a szerkezet az esztétikai minőség el nem rejtett részeként jelenik meg. A szerkezeti elv érvényesítésével a funkciók az adott esetben olyan komplex és koherens formát nyernek, melyet méltán nevezhetünk a magyarországi építészeti modernitás emblemikus darabjának. Az épület épségben, intakt formában fennmaradt, irodaház és konferenciaterem funkciójában is jól hasznosítható. Az 1945 utáni modern magyar építészet főművének tartott épület városképfőmáló tömege, építészeti, belsőépítészeti értékei és korszerű szerkezeti megoldásai révén megújítása után is kiemelkedő építészettörténeti értéket képvisel (14. kép).

Szintén karakterhordozó jelentőségű középület a budapesti szinkronmüterem, *Gáboros Lajos* és *Mühlbacher István* alkotása, a magyarországi szocreál építészeti szinten emblemikus fontosságú épülete, amelynek befejezése paradox módon egybeesett a szocreál hazai lezárulásával (15. kép). Az épület jó arányú tömegformálásával, mértéktartó klasszicizálásával, tájba való illeszkedésével, a villakörnyezet eltérő formavilágú épületei között sajátos egyedi karakterével feltétlenül megőrzendő színpont. A külső építészeti értékeire a reprezentatív terek, a díszítő részletek, műmárványozott oszlopok és ívezetek, a világítótestek, az ornamentális sgraffito hatású mennyezet, a neves művészek által jegyzett domborművek, az ebben az időszakban ritka terazzo padlóburkolatok összművészeti jellegükkel még inkább ráerősítenek.

Az ipari épületek a szigorú funkcionalitás mentén nyertek egyedi megfogalmazást. Az új technológiák, új szerkezeti lehetőségek használatával nemcsak a tömegformálás, de a belső terek is addig nem látott, újszerű, a részletekig kidolgozott kialakításúak.

Egyik kiemelkedő példa a budapesti Víztisztítómű (16. kép). A funkció és a forma egységét magas színvonalon megvalósító épületegyüttes a magyarországi ipari építészeti jelentős alkotásai közé tartozik, amely középülethez méltó megformálást kapott. A 30 m átmérőjű derítő medencéket fedő, alacsony ívű, finom vonalú, kazettás, előre gyártott vasbeton elemekből épített, gömbsüvegű kupola fedése kiemelkedő építéstechnológiai em-

11. kép Budapest, Erzsébet tér, buszállomás. Fotó: Tarjányi Viktória

lék. A hullámzó vasbetonlemez fedés kimagasló esztétikai igényességgel megalkotott szerkezet. Egyes centrális és tengelyre szerkesztett belső terei kataraktikus térélményt keltenek. A korszerű technológiát igényes architektúrába foglaló terv színvonalas kivitelezéssel valósult meg. Tervezője a Mélyépítési Tervező Vállalat (MÉLYÉPTERV), technológia: *Pálhidy Attila*, tartószerkezet: *Márkus Gyula*, esztétikai kialakítás: *Zsuffa András*. Az épületrészek gépészetüktől megfosztva is impozánsak, mind külső megjelenésüket, mind belső tereiket tekintve nagyszerűek.

A felszíni vízkivételi mű, amelyet 1959-ben, a víztisztítótelep első építési szakaszában létesítették, a Víztisztítóművel szoros technológiai egységet alkot. Az új, kísérleti mesterséges víztisztítási eljárás technológiájának merész és nagyvonalú építménye a mesterséges sziget és a rajta álló gépház (17. kép). Terveit az ÉM Mélyépítési Tervező Vállalat készítette. A jól átgondolt, a korszerű technológiát igényes architektúrába foglaló terv színvonalas kivitelezéssel valósult meg. A vízkivételi mű ipartörténeti, technológia-történeti szempontból egyaránt jelentős. A létesítmény új használati módra is alkalmassá tehető, revitalizációja javasolt.

A lakóépületek meghatározó példája a budapesti, Gellérthegy utcai, szinteltolós épület (18. kép). Az 1950-es évek végétől újrainduló lakásépítkezéseknek és a korai hatvanas évek modern lakóház építészetének kiemelkedő példája, amely

12. kép Budapest, Erzsébet tér, buszpályaudvar, lépcsőház, 1949. Archív fotó: Fortepan

13. kép Rozsda Endre: Mókások falmozaik; Inota, Művelődési ház. Fotó: Herczeg Renáta

Schmidt Lajos tervei alapján épült 1964-ben. Az ötemeletes, lapos tetős lakóház a tabáni lejtőn, a terepviszonyokhoz alkalmazkodva épült, a Naphegy utcától a Gellérthegy utcáig fél szint eltolá-

15. kép Budapest, Hűvösvölgyi út, Szinkronmüterm. Fotó: Zsanda Zsolt

14. kép Budapest, Dózsa György út, MÉMOSZ székház. Fotó: Zsanda Zsolt

sokkal lelépcsőzve. Az épület tömege és homlokzati kialakítása dinamikus, mégis egyensúlyban van környezetével, hangsúlyos, de nem hivalkodó végpontját, lezárását adja a tabáni parknak. Városképi jelentősége a mai napig meghatározó.

A hazai organikus építészet műemléki védelem alatt álló emlékei

A hazai építészet sajátos vonulatát jelentő organikus építészet az 1960-as évekre nyúlik vissza. Környezetében szobor-szerűen emelkedő példája az orfűi Forrásház, amelynek terveit 1969-70-ben *Csete György* készítette, szerkesztettségét *Dulánszky Jenő* volt (19-20. kép). Nemzetközi híré, a magyar építészettörténetben, azon belül az organikus építészet történetében meghatározó jelentőségű alkotás, amely stílus-teremtő hatással volt a korszak építészetére.

Orfű külterületén, a Sárkány-szakadék íve és annak forrása által határolt karéj gyűjtőpontjában áll a szoborszerűen elhelyezett építmény. A Forrásház függőleges tengelyére kör és tizenhat szögű helyiségek szerveződnek. Az egymás fölé kerülő helyiségeket vasbeton gyűrűben elhelyezett acélszerkezetű csigalépcső köti össze, szín-

16. kép Budapest, Váci út, Vízisztítómű, derítőmedence kupolája.
Fotó: Zsanda Zsolt

tenkénti kilépéssel a nyitott teraszra, illetve az el-
térő funkciójú helyiségekbe. A jókarbantartási és
állagmegóvási feladatok elmulasztása miatt saj-
nos pusztuló állapotban van.

Makovecz Imre védett épületei

Műemlékvédelmünk „legfiatalabb” elemei közé
tartoznak a *Makovecz Imre* által tervezett, több-
ségében a közelmúltban védetté nyilvánított épít-

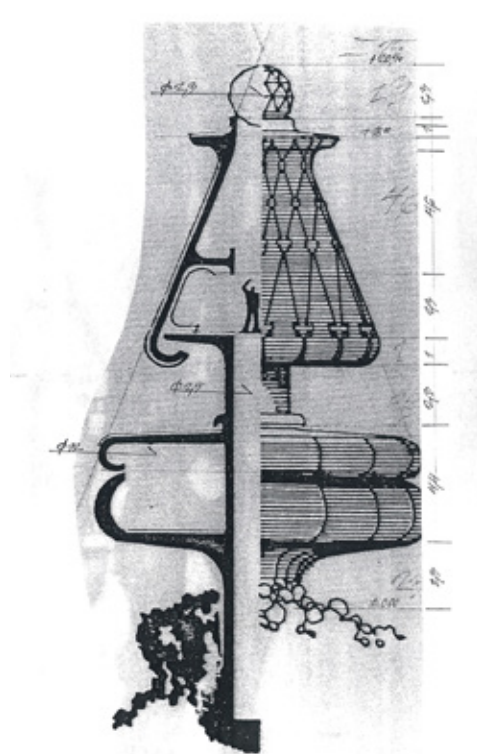
17. kép Budapest, felszíni vízkivételi mű, nyugati
homlokzat. Fotó: Zsanda Zsolt

18. kép Budapest, Gellérthegy utca lakóépület.
Fotó: Tarjányi Viktória

19. kép Orfű, Forrásház. Fotó: dr. Gere László

20. kép Forrásház. A műemlékvédelem támuló körei
Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal kiállítása;
Kiállítási katalógusok, Budapest, 2000.

mények. Különlegességük, és sajnos romlandóságuk miatti ritkaság-értékük elvitathatatlan. Karakteres emlékei az 1960-as évektől elindult hazai organikus építészeti vonulatnak.

A legrégebben épült – 1964-ben – a Cáva vendéglő Velencén. Az épület Makovecz Imre korai épületeinek egyik kulcs darabja, típusában sorozatot indító, a hatvanas évek hazai organikus építészetének meghatározó alkotása. Jellegetesége a kilátás felé szemként felnyíló, sisakros-

tély-szerű formálás, ami egyrészt a népi építészet, de ugyanakkor az európai organikus építészet, az első Goetheanum hatását egyesíti. Stílus-családjába tartozik a hasonló, de megkettőzött tömeggel megvalósult Sió-csárda Szekszárdon.

Műemléki védelem alatt állnak (4. táblázat)

Balatonszepezden a sziklás, erdős környezet adottságaihoz anyaghasználatban és formavilágban tudatosan igazodó épületegyüttes jött létre.

Település	Megnevezés	Építés éve	Védetté nyilvánítás
Bak	Faluház	1985-88.	2017.
Balatonszepezd	Sellő nyaralóház és az üdülő egykori építményei	1965-67.	2016.
Budapest 12	Farkasréti temető, ravatalozó	1973-77.	2017.
Paks	Szentlélek rk. plébániatemplom	1987-1988.	2013.
Sárospatak	Művelődési ház és könyvtár	1977-83.	2013.
Sárospatak	Bodrog áruház	1969-72.	2016.
Siófok	Evangélikus templom	1986-90.	2013.
Szekszárd	Sió csárda	1965.	2011.
Velence	Cáva vendéglő	1964.	2016.
Visegrád	Erdei Művelődési Ház	1988.	2017.

4. táblázat Műemléki védelem alatt állnak

21. kép Budapest, Farkasréti temető Ravatalozó stallum. Fotó: Bélavári Krisztina

22. kép Budapest, Farkasréti temető Ravatalozó.
Fotó: Bélavári Krisztina

A természetes anyagokból, a helyszínen talált patkaviccsból, kőből, fából emelt, cseréppel fedett, sátozott, jellemzően nyerskő falazatú építmények tetőfelnyitása a Cápához hasonló, de reddőzött „szemhéjú”. Különlegessége, hogy ide készült *Mezei Gábor* belsőépítész első, önálló felfogású bútor⁷.

Különleges helyet foglalnak el az áruházzal – ezek izgalmas térkísérletek, melyek újszerű téri hierarchiát hoztak létre. A sárospataki Bodrog-áruházzal (épült: 1969-72) a példa, amelyen az organikus tartóváz monumentális plasztikává nőve fogja körbe a belső tereket. Egyúttal ez az épület egy korai alkotói korszak végét is jelenti.⁸

Sárospatakon épült 1977-83 között a másik emblematisz épület, a művelődési ház és könyvtár. Szélesen ölelő tömegformájának előzménye a berhidai étterem, amely a *Rudolf Steiner* tervezte második Goetheanum hatását mutatja. Jellegzetes városi elem a cour d’honneurként megformált, az épületszárnyak által közrezárt udvar. A belső tereket a karakteresen megjelenő tartószerkezet emeli monumentálissá.

A visegrádi Erdei Művelődési Ház (1988) ragasztott fa szerkezetei, a boltozat közepén megnyitott opeionból földig lehajló és szétbomló boltozati fa bordái ugyancsak a belső tere meghatározó elemek.

A belső térképzés a Farkasréti temető ravatalozójában éri el egyik csúcspontját, ahol a menyegyzetet átívelő bordák a belső létezés legszűkebb keretét formálják a mellkas belső feltárlásával. A stallum-szerűen formált padok ugyanakkor a templomok szakralitását idézik (21-22. kép).

Makovecz lényyszerű, antropomorf épületeinek egyes elemei a természeti formák nagytárai, a népművészeti minták kompozíciós elvein alapuló formálás, ami korábban *Lechner Ödön* építészében jelent meg. A két, műemléki védettségű templomépület (a siófoki evangélikus templom (1986-90) és a paksi római katolikus Jézus Szíve-templom (1988-89)) gazdag szimbolikájú alkotások, amelyeket a domináns tetőszerkezet, valamint a belső tere meghatározó fa tartóbordák egyaránt jellemeznek (23. kép).

TANULSÁGOK

Az átfogó szakmai értékelés eredményeként megállapítottuk, hogy a korszaknak azok a legkiválóbb épületei kaptak műemléki védelmet, amelyek példa értékű alkotások.

Minden vizsgált esetben a tervezés során nagy hangsúlyt fektettek az épületek elhelyezésére, a beépítésre, a környezettel való viszonyra, a telepítés térformáló erejére. Az építéstörténet feltárása mindig magyarázatot adott a tervezői elképzelésekre, rávilágított a sokszor lenyűgözően aprólékos, gondos, a gondolat szabadságát kereső tervezői attitűdre.

A mára letűnt kor – a közelsége miatt – megítélésében még érzelmeitől áthatott, de az alkotásokat egyenként vizsgálva, majd egymással is összevetve, az analízist követő szintézis tanulságait levonva, az általános sztereotípiától eltérő kép bontakozik ki. A korra jellemző kötöttségek, s nemcsak a ma is meglévő megrendelői akarat, a helyszínválasztás, a településszövetbe, vagy a tájba való illesztés keretei-korlátai, hanem a domináns ideológiai elvárások között létrejött alkotások természetesen tükrözik születésük körülményeit. Jelentőségük abban rejlik, hogy ezek ellenére embert szolgáló, emberléptékű, kiváló művek. Az emléktárgy történelmünk, építészettünk, művészetünk sajátos szeletét alkotja, annak egyedi, karakterhordozó példáival. Megóvásuk, karakterüknek megfelelő használatuk, értő megújításuk épített környezetünket gazdagítja.

Megállapítottuk azonban azt is, hogy sok esetben már a néhány évtized alatt is eljárt felettük az idő: több funkcionálisan elavult, a karbantartás hiánya miatt szerkezetileg, műszakilag leromlott. Mint a hazai teljes műemlék-állomány döntő része.

Az emléktárgy feltárása, számbavétele még nem zárult le; folyamatos felkutatása, megismerése, szakszerű gondozása, karbantartása, megfelelő, méltó használata, és indokolt esetben műemléki védelme szükséges.

23. kép Paks, római katolikus templom. Fotó: Bélavári Krisztina

A II. világháborút követő építészeti, urbanisztikai beavatkozások során létrejött terek, épületek az akkori szemléletet tükrözve veszik körül mai életterünket. Illeszkednek, vagy felhívják magukra a figyelmet, esetleg szinte észrevétlenül formálják környezetüket. Fontos meglátni értékeit, megérteni esztétikai fogalomrendszerüket, megkísérelni objektíven értékelni egyediségüket. A pozitív példák kiválasztása, megismertetése, jókarbantartása szükséges megértetésükhöz, elfogadottságukhoz, értő kezelésükhöz.

KELL-E VÉDENI? MIT VESZÍTHETÜNK?

A bemutatott példák után talán már nem merül fel a kérdés, hogy kell-e ezeket a modern alkotásokat műemlékként védeni. Igaz, az idő múlásával történetiségük erősödik, de nem ez a legfőbb érv. Egyre-másra veszítjük el a ma élő generációk közelmúltja – bennünk még talán élő – tárgyasult, anyagszerű emlékeit, a különleges szerkezeti megoldásoktól a (társ)művészeti alkotásokig.

A vizsgált emléanyag rövid történeti múlttra tekint vissza, ami sokszor alig több, mint egy emberöltő (30 év). Mégis, a vizsgálat során egyértelművé vált, hogy létrejöttük letűnt korszakával használatuk is megváltozott, degradálódott, esetleg megszűnt – hasonlóan a népi emlékanyaghoz. Veszélyeztetetté váltak. A folyamatos, megfelelő használat, a karbantartás hiánya ugyanúgy pusztulásukhoz vezet, mint a műemlék állomány többi eleme esetében, visszafordíthatatlan értékvesztést eredményezve.

Felhívjuk a figyelmet megóvásuk fontosságára, melynek egyik eszköze épp a műemléki védelem.

A bemutatott példák az értékmeghatározó szakértői dokumentációk részét alkotják, amelyeket a Lechner Tudásközpont Örökségvédelmi Szakértői Főosztályának munkatársai, szakértői a feladat keretében készítettek: Bazsó Gábor, Bódyné Máthé Ildikó, dr. Gere László, Hegedűs Lóránt Gézáné, Herczeg Renáta, Jékely Berta, Makai István, Mándl Evelin, Tarjányi Viktória, Zsanda Zsolt (A XXX. Országos Műemléki Konferencián Salgótarjánban 2021. október 2-án elhangzott előadás szerkesztett változata.)

SZAKIRODALOM

Közhiteles műemléki nyilvántartás

Közlemény a műemléki érték meghatározásának, nyilvántartásba vételének és műemlékké nyilvánításának szakmai szempontjairól Bp., 2015. htt-

ps://2015-2019.kormany.hu/download/2/ee/70000/1%20szempontrendszer%20-%20M%C5%B1eml%C3%A9ki%20%C3%A9rt%C3%A9k%20%20v%C3%A9d%C3%A9s%2020150910%20K%C3%B6zlem%C3%A9ny%20v.pdf#!DocumentBrowse letöltés: 2022.11.06.

A műemlékvédelem táguló körei. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal kiállítása 2000. április 17. – július 16. (Katalógus) Szerk. Lövei Pál. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, (Budapest) 2000.

Kubinszky Mihály: A SZÖVERTER fiatal építészei. In: Frank János: *Makovecz Imre*. Corvina Múterem, Budapest 1980.

Ekler Dezső: Makovecz Imre építészetéről. In: *Makovecz Imre kiállítása*. Madách Imre Művelődési Központ, Vác 1983.

Értékmeghatározó Szakértői Dokumentációk (ÉSZD) az 1945 után épült műemlékek védettségének felülvizsgálatához; kéziratok; Lechner Tudásközpont, Kulturális Örökségvédelmi Igazgatóság, Örökségvédelmi Szakértői Főosztály; Budapest, 2020-2022.

DIA Petőfi Irodalmi Múzeum <https://pim.hu/hu/dia/dia-tagjai/hatar-gyozo>

JEGYZETEK

1. Kötv. 7.§ 17. „Műemléki érték: minden olyan építmény, történeti kert, történeti temetkezési hely, vagy műemléki terület, valamint ezek maradványa, továbbá azok rendeltetésszerűen összetartozó együttese, rendszere, amely hazánk múltja és a magyar nemzet vagy más közösség hovatartozás-tudata szempontjából országos jelentőségű történeti, művészeti, tudományos és műszaki emlék alkotórészeivel, tartozékaival és beépített berendezési tárgyaival együtt, vagy egyes nevesített értéke vonatkozásában.”
2. A közhiteles műemléki nyilvántartás szerint „a műemlékek száma ma megközelítően a kiadott törzsszámok száma. Mivel azonban egy törzsszám alatt sokszor 4-5 önálló érték (objektum) is szerepelhet, sőt az együttes, mint egyedi értékek együtállásának értéke is önálló nyilvántartási egységet jelent, így a műemlék objektumok valódi száma ennél jóval több.”
3. Közlemény a műemléki érték meghatározásának, nyilvántartásba vételének és műemlékké nyilvánításának szakmai szempontjairól Bp., 2015.
4. A törekvések látványos példája az Országos Műemlékvédelmi Hivatal aulájában 2000. április 17. – július 16. között megrendezett *A műemlékvédelem táguló körei* c. kiállítás. (A kiállítást rendezte és a katalógust szerkesztette: Lövei Pál.).
5. Határ Győző (1914. Gyoma – 2006. London) Építész, Kossuth-díjas magyar író, költő, műfordító, filozófus, a Digitális Irodalmi Akadémia (DIA) alapító tagja. 1938-ban szerzett diplomát a Budapesti Műegyetem Építészmérnöki Karán. Építész-

- ként, még diploma előtt Hajós Alfréd irodájában dolgozott, majd Borbíró Virgil mellett.
6. A tanulmányban következő egyes épületek bemutatása a Lechner Tudásközpont Örökségvédelmi Szakértői Főosztálya munkatársai által írt Értékmeghatározó Szakértői Dokumentációk alapján készült. A felhasznált szakértői dokumentációk: Bazsó Gábor, Zsanda Zsolt: *Szinkronműterem, Budapest II., Hűvösvölgyi út 64-66.*; Bódyné Máthé Ildikó, Jékely Berta: *Szent József római katolikus templom, Cserépváralfa, Felszabadítók utca 2.*; Jékely Berta, Bódyné Máthé Ildikó: *Egykori MDP Miskolci Pártbizottsági Székház, Miskolc, Görgey Artúr utca 28.*; Tarjányi Viktória: *Lakóépület, Budapest I., Gellérthegy u. 33.*; Bazsó Gábor, Mándl Evelin, Zsanda Zsolt: *Vízisztítómű, Budapest IV., Váci út*; Bazsó Gábor, Mándl Evelin, Zsanda Zsolt: *Felszíni vízkivételi mű, Budapest IV., Váci út*; Bazsó Gábor, Tarjányi Viktória: *Autóbusz pályaudvar, Budapest V., Erzsébet tér*; Bazsó Gábor, Zsanda Zsolt: *MÉMOSZ Székház, Budapest VI., Dózsa György út 84/a.*; Tarjányi Viktória: *Autóbusz pályaudvar, Budapest XI., Bukarest utca*; Herczeg Renáta, Makai István: *Kikötőépület, Dunaiújváros, Ruhagyári út 1.*; Bódyné Máthé Ildikó: *Szent István Egyetem campusának épületei, Gödöllő, Páter Károly u. 1.*; Bódyné Máthé Ildikó: *Szent László római katolikus templom, Hollóháza, Rákóczi Ferenc utca 1.*; Jékely Berta, Bódyné Máthé Ildikó: *Művelődési ház, Múcsony, Hunyadi út 2.*; Hegedüs Lóránt Gézőné, Dr. Gere László: *Forrásház, Orfű*; Bódyné Máthé Ildikó, Herczeg Renáta: *Bakonyi Erőmű Béke Művelődési Ház, Várpalota - Inota, Erőmű utca 1.*
 7. Kubinszky Mihály: A SZÖVTERV fiatal építészei. In: Frank János: *Makovecz Imre*. Corvina Műterem, Budapest 1980.
 8. Ekler Dezső: Makovecz Imre építészetéről. In: *Makovecz Imre kiállítása*. Madách Imre Művelődési Központ, Vác 1983.

A SZÍNEK ÁLTAL ELMONDOTT ÉPÜLET

Fejérdy Tamás: Beszélő színek – Talking colours. Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg 2021. 183 p.

Máté Zsolt

Okleveles építészmérnök (BME, 1965), egyetemi doktor (1985), PhD (1999), műemlékvédelmi szakmérnök. 2004-ig a VÁTI Kht Kutatási és Műemléki Iroda igazgatója volt. 1988-ban Magyar Műemlékvédelemért díjat kapott, 2012-ben a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje kitüntetésben részesült.
E-mail: mate.zsolt2014@gmail.com

A BUILDING TOLD BY COLORS

Fejérdy, Tamás: Beszélő színek – Talking colours. Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg 2021. 183 p

The visual effects coming from our environment in the broadest sense that affect us have a particular and increasingly important role in our world today. Which, however, does not necessarily mean that a high level of visual culture is associated with this tendency. Researching the significance and effect of colors is not a new thing, and color dynamics as a discipline can also show significant research knowledge and results. However, the book that is the subject of the review does not deal with colors in general, their application and effects, but only with a well-defined area, the coloring of building façades and within that, those that can be classified as ‘historical buildings’ from today’s perspective.

Szép könyvet kézbe venni jó. Az első, amivel *Fejérdy Tamás* Beszélő színek c. könyve megragadja az embert, a szép külső, a kézbeillő formátum és a frappáns cím: Beszélő színek. Érdeklődéssel és bizalommal fogjuk kézbe, vajon a könyv miről beszélnek a színek, miről beszél a könyv?

Van az életben néhány olyan kérdés, amihez mindenki ért. A futball, az orvoslás és a politika. Azután, ha kikap a csapatunk vagy megbetegszünk, rájövünk, hogy a hozzáértésünk mit sem ér. Ha a környezetünkben átfestenek egy épületet, rögtön van véleményünk. Túl erős a szín, szebb volt a sárga, miért kellett az ablakkereteket másszínűre festeni? A régi igaz, hogy nem volt különleges, de már megszoktuk. Vajon tényleg értünk hozzá? Miért is ne, hiszen van ízlésünk? De az épület színezés ízlés kérdése vagy kizárólag csak ízlés kérdése? Lehet, hogy kell hozzá ízlés, de különösen a történeti épületek esetében, biztosan nem elég.

Fejérdy könyvének megismerése után nem tudunk az épületekre közömbösen úgy tekinteni, hogy ne tennénk fel magunkban a kérdést, vajon a színezésük rendben van?

A történeti vagy műemléki épületek színei, ha értő módon közelítünk, valóban beszélnek hozzánk. Persze árnyalatukkal, erősségükkel, dinamikájukkal, a választott színeikkel is, de ezek csak kezdeti benyomások. Amit valóban elmondanak nekünk, az sokkal több. Egy 2500 éves nyelven az építés szimbolikus nyelvén, az ókori szerkezetek és erőtan nyelvén, a *művészeti tektonika nyelvén* szólnak arról, hogy az épület elemei a tetőtől a lábazatig milyen szerepet játszanak abban, hogy az épület súlya a gravitáció révén lejusson a fogadó általajig. A magasfokú szimbolizmus elemei a párkányok, oszlopok, pillérek, falazatok nyílások és ezek művészi módon megformált kapcsolódásai. Tanúskodnak a teherátadás kulcspontjairól. Kihangsúlyozzák azt a belső erőt, deformációt, amelyet az anyag a súlyok átvételekor elszenved, kvázi képlékeny anyagot feltételezve összenyomódik, kitüremkedik. Az oszlopfő például nem más, mint egy ilyen képlékenységre utaló alakváltozás művészeti megfogalmazása annak, amit az oszlopra ható erők okoznak ott, ahol a rátámaszkodó gerenda súlyát az oszlop átveszi. De hasonló tektonikus szerepre utal a kiugró párkány, lábazat és még számtalan erőátadási pont is.

A történeti színezés ezt a tektonikus szimbolikát szolgálja. Mutatja a lefutó erőt, a teherviselő elemek egységét, összetartozását, az erőkoncentráció kihangsúlyozását, a klasszikus rendet, amely a helyes rendszerben az egyszerű anyag

viselkedéséről többlet információkat közöl. A hibás, önkényes színezés ezt a rendet megbontja, értelmetlenné teszi, a történelmi építészetben gyakorlott szemnek – külön előképzés nélkül is – bizonytalanságot okoz.

Fontos a könyv tanulságaiból hangsúlyosan is kiemelni, hogy a történeti épületek színezése nem önkényes tervezői vagy megrendelői ízlés függvénye. Történeti hitelességre kell törekednie, és az adott korstílus architektonikus rendszere által meghatározott szabályokat kell követnie: Az architektonikusan összetartozó elemeket színezéssel is össze kell fognia, nem szabad színezéssel széttagolnia akkor sem, ha azok eltérő anyagból, pl. vakolatból/kőből készültek.

Fejérdy Tamás könyve hézagpótló. Szép és hasznos ajándék is lehet. Egyszerű közérthető nyelven, jól választott magyarázó példákkal eligazít bennünket átlagos szemlélőket, de alkotó szakembereket is. Közérthetővé és egyértelművé teszi, hogy mit is tart a történeti épületeket óvó és helyreállító szakma, architektonikus magyarázatokra támaszkodva, a színezés szempontjából is összetartozónak, hogy összetartozásuk egyértelmű maradjon, s hol és milyen szabályokhoz igazodva van létjogosultsága a színek váltásának.

Lényeges, hogy a könyv kétnyelvű, mert a téma feldolgozottsága idegen nyelven sem bővelkedik. Angol és magyar szövegét fogalomtár segíti a szakmai kifejezések közötti eligazodást.

A borító

MŰEMLÉKVÉDELEM

A MAGYAR MŰEMLÉKVÉDELEM KIADVÁNYA

XLVI. évf.

2022

2-3. szám

Főszerkesztő: Vukosavljev Zorán
Szerkesztőség: 1054 Kossuth tér 2-4.
e-mail: krisztina.szolik@me.gov.hu

REZÜMÉ

Karácsony Rita: A dániások

Dániai és svédországi inspirációk és azok hatása az 1940-es, 1950-es évek hazai építészetére

A második világháború utolsó telén 133 felsőbbéves műegyetemi építészhallgatót küldtek katonai behívóval német területekre, ahonnan a csoport nagy része hamarosan Dánia irányába menekült. A kitelepítés alatt is biztosított volt az oktatás folyamatossága, a háború lezárultával az építész csoport együtt maradt. A skandináv államokban töltött másfél-két év kényszerű kint tartózkodásnak tűnt kezdetben, de a hallgatók többségének idővel sikerült szakmai szempontból kihasználni a helyzetet: megnézhették az északi klasszicizáló modern és modern építészett alkotásait, találkozhattak a tervezőkkel, illetve tapasztalatot szerezhettek helyi építészirodákban dolgozva is. Az északi államokban töltött időszak akarva-akaratlanul hatással lett a fiatal építészek egyetemi tanulmányainak utolsó időszakára, majd pályakezdő éveikre. Nekik köszönhetően, a skandináv modern és klasszicizáló modern építészett tanulságait felhasználva megerősödött Magyarországon az az építészeti felfogás, amely a helyi adottságokra, épített környezetre és anyagokra fokozottabban reagált.

A tanulmány a kordokumentumokon keresztül feltárja a skandináv államokban szerzett ismeretek alapjait, az építészeti közvetlen inspirációkat, és az oral history segítségével kutatja azok hatását. Az északi modern és klasszicizáló modern architektúra közvetve megjelent a dániások későbbi műegyetemi, majd mesteriskolás, illetve tervezőintézeti tervein, és teret nyert a hazaküldött és hazahozott, értékes szakkönyvek, szakfolyóiratok által is.

A modern építészett skandináv gyakorlatának ismerete stílári és módszertani vonatkozásban is kontinuitást tudott biztosítani az ötvenes évek hazai építészetiében, amikor a modern – szakpolitikailag – elutasított irányzattá vált. 69

Gyulai István: Előre a jövőbe

A Csepel Művek védendő karakterelemeiről

A Csepel Művek (továbbiakban CSM) területén a Weiss Család alapította az első ipari telephelyét 1894-ben. Jellemző volt az akkori nagyiparosok mentalitására, hogy komplex módon, a munkások lakhatási, oktatási és szociális igényeire figyelemmel hozták létre az ipartelepét: az ipari komplexitás átfedte az egész gyártási folyamatot: kohók (nyersanyag), erőmű (energia), gyárak (késztermék), raktárak (logisztika). A CSM saját belső infrastruktúrával rendelkezett, nem függött a város infrastruktúra-rendszerétől, emellett tisztviselői és munkáslakásokat építettek, és szociális intézményeket (kórház, iskolák) hoztak létre – így igazi önálló kompakt város jött létre saját kikötővel, vasútállomással és vasúti hálózattal, óvóhelyrendszerrel. Megdöbbentően negatív hatást váltott ki a rendszerváltás utáni (1990) spontán privatizáció szervezetlen és gyors lezajlása: több száz tulajdonos osztatlan közös tulajdona, a belső utak privatizációjával előállt képtelen jogi helyzet, a banki hitelfedezet-képtelenség, a tulajdonosi kör érdekellentétei következtében nehezen megoldható problémahalmaz keletkezett.

Hogyan lehet ebben a helyzetben megnyugtató, legalább a minimálisan menthető, a folyamatos működést nem gátló értékeket megtartani? A fejlesztések során mit őrizünk meg, és mit engedhetünk el? Először is a meglévő értékek feltárása és számbavétele fontos! Készítettünk egy értékvédelmi dokumentációt, mely tartalmazza többek között a helyi egyedi értékek és helyi területi értékek felmérését. Fontos annak rögzítése, hogy az arculati elemek rendszere, az iparstruktúrák karakter hordozói nem csak az épületek! Az önálló rendszert alkotó hálózatos elemeket mérték fel, amelyek a helyi területi védelem elemeit képezik. A védelem során a '45 előtti kor hangulatát átörökítő épületek mellett a '45 utáni érték is feltárára kerültek. A gazdasági- és értékmegőrző program javaslatai pl. az építészeti értékvédelmet támogató funkcióváltások, egy helyi ipartörténeti múzeum létrehozása, a bérloji, tulajdonosi kör frissítése kreatív, alkotó funkciók telepítésével, K+F innovatív funkciók, egyetemi kutatóbázisok alapítása, a településképvédelmi rendelet, a partnerség alapján, támogatási, ösztönzési rendszer kidolgozása. 82

Kuslits Tibor: Értékek az ötvenes évek szocreál építészetében

A mai Dunaújváros

A korai ötvenes évek sajátos magyar építészetének tárgyilagos értékelése mind a mai napig várat magára. Az egyöntetű szakirodalmi értékelés alapvetően elitáló értékelése a korszak művészeti tendenciáit uraló, meghatározó politikai rendszer etikai megítélését vetíti e különös építészeti periódusra. Amellett, hogy ez a megközelítés alapvetően indokolt, a történeti építészett formanyelvének ismétlődő felbukkanásai az építészett történetében, a sztálinizmus lezárulta után is, kommunizmus háttérének hiányában is, különösen az építészett

kommunikációs megközelítése mellett is elgondolkodtatóak. A hazai örökségvédelem érdeklődése ma már kiterjed a II. világháború után keletkezett építészeti értékekre. Ezek között időnként „megengedően”, szemérmesen – távolságtartóan – az ötvenes évek sajátos építészetének kiemelkedő emlékeire is. Az örökségvédelem és a szakmai közélet figyelem nem fordult az azokra a városépítészeti jelenségekre, melyek a korszakhoz kapcsolódó fontos teljesítmények és amelyek már messze nem, csak roppant áttételesen szólnak stilisztikai kérdésekről. Különösen tájérzékeny, olykor értéktudatos történeti építészeti emlékekről, olykor aprólékosan hangolt urbanisztikai megoldásokról van szó, melyekre a szakmai érdeklődés figyelme nem terjed ki és melyek építészeti részletképzés sajátos emlékei mellett ugyancsak eltűnni látszanak az időben. Ilyen típusú jelenségek közül emel ki az előadás néhány sztlálinvárosi példát. 87

Schall István – Vízzy László: Schall József, a dunaújívárosi Kisbivaly – Nagybivaly épületek tervezője

Schall József Ybl-díjas építész (Budapest 1913 – Budapest 1989) jelenleg csak az elfeledett építészek között kereshető. A polgári családból származó építész a Műegyetem építészmérnöki karán sajátította el a szakmai ismereteket, amelyet a Bauhaus építészeti megismerésével egészített ki. Munkásságát a történeti építészet ismertek mellett a Bauhaus modern építészeti formálás jellemzi. A szocreál stílus térhódítása idején is megmaradt elvei mellett, példamutatóan modern lakóházakat tudott tervezni és megvalósítani, dunaújívárosi épületei típusházaként később számos helyen megépültek országwide. A középületek közül kiemelhető a fővárosban munkatársával megvalósított Krisztinavárosi Tiszti-kórház és a Fiumei úti Baleseti Kórház. A tervei szerint készült Mórícz Zsigmond kortéri „gomba”, a pavilonépítészeti jelentős remeke – ma már műemlék. Tervpályázatokon számos díjat nyert, kiemelve értékelhető a Belvárosi Üzletközpont megvalósított pályamunkája, amelyet Kapsza Miklós műegyetemi docenssel együtt készített, megvalósításában több tanítványa közreműködött.

Műemlékvédelmi tevékenysége alig ismert. A „Makkos Mária” Budakeszi területén álló barokk romtemplom helyreállítását tervezte. A budavári ostrom idején megsérült Szentháromság barokk emlékmű helyreállításának tervezője, mely Búza Barnabás szobrászművésszel közös munkájuk. A nyolcvanas években a pesti evangélikusok iskolájának romantikus márványtermét tervezte. Tevékenysége komplex építészeti szemlélet egységét tükrözi, a berendezési és kiegészítő elemeket is jellemzően maga tervezte épületeinél. Ennek a komplex szemléletnek szép bizonyítékai a tereinken, utcáinkon elhelyezett szobrok emlékművek építészeti környezetbe illesztése és megvalósítása. A megemlékezés szubjektív eleme, közös érdeme a mérnök fia, felesége és az egykori tanítvány közös gondolkodásának. 99

Fehérvári Zoltán: A 60-as évek építészete és az „illeszkedés” kérdése

A tanulmány tudománytörténeti megközelítéssel áttekinti, hogyan alakult ki a 60-as évek építészete elnevezés, mit értünk az elnevezés alatt, némi kitekintés tesz a környező országok gyakorlatára az azonos kor építészetére vonatkozóan. Röviden kitér a megelőző időszak, a szocreállal való összefüggésekre, viszonyra, vizsgálja a korszak időbeni határait. Más stílusutakakkal párhuzamba állítja elemzi a korai modern és a 60-as évek építészete (tulajdonképpen a késő modern építészeti) közötti szemléletbeli különbséget elsősorban a sokszor problematikusnak tartott illeszkedés kérdésében. A kérdés összetettségét egy Németh Lajos parabolájával vezeti fel. Számos példán keresztül mutatja be, hogy ahol indokolt volt, a környezet meghatározó jelentőségűvé lépett elő az új beépítések, párhuzamba állítva a tervezők különböző munkáit, a foghíjbeépítéseket és a kötöttségektől mentes tervezési feladatokat (pl. Zalavár Zsigmond téri lakótömb versus csepeli csillagtelep, János György Tóth Árpád sétányon lévő lakóháza versus kazincbarcikai kórház, Kiss E. László Gyógyászati segédeszközök gyára versus Mária utcai bőrgyógyászati klinika rekonstrukciója stb.). A 60-as évek vári beépítéseit összevetve a századforduló idején a városban épült 4-5 emeletes lakó- és irodaházakkal, léptékében és megjelenésben sokkal jobban alkalmazták a vár történeti szövetéhez. Szóba kerül az épületek szakmai fogadtatása, különös tekintettel az ICOMOS, a nemzetközi műemlékvédelmi szervezet álláspontjára. A második világháború utáni korszak második műemléki védelemben részesített épülete, az 1991-ben levédett MOM Művelődési ház kapcsán, megemlékszik végül, hogy a modernizmust követő új korszak is – mint a stíluskorszakok általában ez előzővel szemben igyekszik meghatározni magát, amit nálunk tovább bonyolít a rendszerváltás, és az Erő Zoltán által említett „tabula rasa” iránti igény. Amely 2010 után felerősödött és azóta a korszak épületeinek módszeres pusztítása kezdődött meg. 105

Hartmann Gergely: A GYŐRITERV örökségének mai helyzete

A Győri Tervező Vállalat egy azon vidéki tervezővállalatok közül, amelyek több mint négy évtizeden át egy egész régió, jelen esetben az észak-nyugat-magyarországi terület építészeti arculatát meghatározták. Az itt tervezett alkotások közül számos kiemelkedőt is találunk. Ezek mai állapotára tekintünk most. A jellemzően kronologikus utazásunk során egyúttal a Győri Tervező Vállalat történetének főbb mérföldköveit is kirajzolódunk. Bár a súlypont a régió központján, Győron lesz, de számos más városból, például Sopronból is hozunk példákat. A Győriterv első komolyabb épületei az ötvenes években, a szocreál jegyében születtek. Ezek jellemzően jobb állapotban vannak, mint későbbi társaik, sőt a legfontosabbak helyi védelem alatt is állnak. Ezalól az ipari építészeti helyi alkotásai jelentenek kivételt. A hatvanas évektől egyre nagyobb feladatot jelentett a lakótelepek és azok kommunális intézményeinek tervezése. Ezek közül itt elsősorban az iskola-épületeket emeljük ki. Egyedi tervezésű lakóházak is épültek a rengeteg típusépület mellett. A soproni belvárosba épült foghíjépületek kevésbé ismert, ugyanakkor magas minőségű példák ebben a témában. A GYŐRITERV már alapításától kezdve jelentős részt vállalt az ország ipari építészeti tervezésében. Országos programok során mintegy százhusz kenyérgyár épült fel, több mint harminc szervizállomás, valamint többszáz ezer négyzetméternyi acélszerkezetű gépipari csarnok készült. Ebbe a sorba

tartoznak a helyi műbörgyárral együttműködésben tervezett és kivitelezett sáterszerkezetű építmények, amelyekből szintén többet készült el országsszerte. Az ipari és mezőgazdasági épületek amennyire számosak, annyira sérülékenyek, így ma ezekből taláunk a legkevesebbet. A Rába Magyar Vagon és Gépgyár egyfajta helyi mecénásként számos jelentős és magas építészeti minőségben felépült középületet finanszírozott részben vagy egészben Győr városa számára. Ezen értékes örökség későbbi sorsa ma különösen kiábrándító. Számos egyéb, a győri városképet meghatározó együttes épült fel. Hosszas tervezési folyamat után készültek el a városközpont iroda- és lakóházai, majd a színház hatalmas és ikonikus épülete. A nagyléptékű projektek mellett a belsőépítészeti finom, ám annál törekenyebb alkotásai közül is megvizsgáljuk néhányat a sorsát. Az inventárium végén a mérleg sajnos nem pozitív. Néhány jó példa mellett jóval számosabbak azok az alkotások, amelyeket lebontottak, vagy érzéketlenül átalakítottak, vagy amelyek sorsa éppen napjainkban bizonytalan. 115

Vukoszávyev Zorán: A modern mai szemmel

Egyetemi kutatási program a '45 utáni építészetünk értékvédelméért

A modern stílus a 20. század meghatározó építészeti irányzata. Az esztétikai jellemzőiben jól azonosítható attribútumokkal bíró építészeti tendencia jellemzői között megtaláljuk a funkcionalitást, a praktikusságot, a gazdaságosság alapvetően pozitív fogalmait – melyek racionalitáson alapuló tervezési módszertant mutatnak. A modern építészeti „stílus” 100 évvel ezelőtti megjelenése majd széleskörű elterjedése óta számos formában jelent meg – mindig is a korszak társadalmi elvárásai, a gazdasági lehetőségek és a műszaki fejlődés környezeti feltételei mentén alakulva. A modern építészeti alkotások megítélése igen változó – az épületek mai használhatósága és fizikai állapota elsődlegesen befolyásolja a hozzájuk fűződő emberi viszonyunkat, mégis azt tapasztalhatjuk, hogy modern építészetünk értékelése a racionális tényeken túl összetett folyamatoknak hatásmechanizmusában jelentkezik. Az érték-bizonytalanság különösen igaz az 1960-1970-es évek építészetét illetően. Az építészeti kultúránk részét képező emléktárgy öszinte értékelése elmaradni látszik a felgyorsult társadalmi-gazdasági folyamatok közepette – miközben építészszakmai körökben a közelmúlt értékes alkotásai értékvédelmének igénye is felmerül.

A hazai (késő) modern építészet értékelési folyamatainak ezredfordulós tendenciái az örökségkezelés tárgykörébe vonják a közelmúlt épített emlékeit. A tárgyi emlékkör ugyanis a társadalmi emlékezetben közvetlenül megélt épített környezetként van jelen – a mai generációk számára megismerése és értékelése személyes és közösségi szempontból is fontos. A minőségi jellemzők felismerése és a korabeli innovatív-korszerű építészeti megoldások elismerése a kortárs építészeti folyamatok megértése felől is meghatározónak mondható. Egy építészeti megközelítésű tudományos alapú kutatás keretei között egyetemi építészhallgatók bevonásával, széleskörű megismerési és megismertetési folyamatnak köszönhetően, egy lezártnak tekinthető korszak, az 1945-89 közötti időszak épületállományának átfogó feltérképezése zajlik. A korszak építészeti alkotásainak helyszíni vizsgálatokon alapuló és tudományos igényű elemzése mind a személyes viszony, mind az épített környezet alakításának társadalmi felelősségi tudata kialakítása vonatkozásában meghatározó lehet a következő építész-generáció számára. Közelmúltunk építészeti alkotásainak értékelő elemzése a minőségi alkotások elfogadottságát erősíti, mely építészetünk fejlődésének kontinuitását biztosítja és az örökségünkhöz fűződő szakmai és társadalmi konszenzus alapjait teremti meg. 129

Nagy Csaba: A magyar modern építészet védelme

A Magyar Építőművészek Szövetségének projektjei

A hatvanas-nyolcvanas évek modern építészeti értékei – bár a szakma számára sokszor ikonikus jelentőséggel bírnak, de a széles közvélemény a legtöbb esetben nem tudja felmérni és értékelni azok jelentőségét, nem tudja megítélni, mit veszítünk egy-egy épület bontásával és mit nyerhetünk azok megőrzésével és korszerű, értékelvű továbbfejlesztésével. A MÉSZA Modern Magyar Építészeti program keretében több, más – más megközelítéssel projektet is létrehozott.

A Magyar Modern – online adatbázis célja az ötvenes évek végétől a nyolcvanas évekig terjedő időszak kiemelkedő épületeinek számbavétele, online nyitott formában úgy, hogy a kezdeti állomány tovább is bővíthető legyen. Az adatbázis elindításának alapját a Magyar Építőművészet 1958–1979 között megjelent számai adják. A kiválasztás szempontja elsősorban a minőség és ismertség, valamint a potenciális veszélyeztetettség. Jónéhány kevésbé ismert házát is közlünk, amelyek méltók arra, hogy a már „kanonizáltak” között említsük őket.

A Modernizmus Újratöltve – videósorozat egy-egy modern magyar épület megújításának jó gyakorlatát mutatja be. A körtéri Gomba, a tilhanyi Öregkikötő, vagy az angyalföldi Láng Művelődési Központ átalakítása során olyan épületek jöttek létre, melyek nem hagyományos rekonstrukciók, de az eredeti szellemiségüket a felújítás után az is megőrizték. Az értékvédelemnek ezen útja az alkotó építészek számára nyithat teret, megszabadítva őket a műemlékvédelem elméleti dogmáitól. A bemutatott épületek mellett, hogy számos szakmai elismerésben részesültek, a szélesebb nagyközönség szeretetét is elnyerték.

Az Auditorium – podcast első évadában az újrahasznosítás volt a központi téma, hogy miért is fontos megtartani egy régi épületet ahelyett, hogy lebontanánk, és egy újat építenénk a helyére. Többek között megismerhetjük a Galya-kilátót, a MÁV Északi Járműjavító, vagy a vízfogó panelóvi megújításának történetét.

Az Építőművész szalon címmel szervezett beszélgetések keretében a magyar modernizmus kérdéskörét közösen vitatják meg a korszak kutatói, szakmai újságírók és insta-bloggerek.

A MÉSZA a gyökeresen különböző álláspontok – műemlékvédelmi szakmai és társadalmi laikus – megjelenítésén túl a párbeszéd, a megértés kialakítására törekszik. A szakmai állásponton belül markánsan kívánja megjeleníteni

a tervező építész szempontjait és gondolkodásmódját, azzal a hittel, hogy a modern magyar építészeti örökség megőrzésének és szellemiségének tovább éltetői maguk az építészek is lehetnek: azok, akik megértik, és megérik az elmúlt korok és a mai kor szellemiségét és kihívásait. 143

Bódyné Máthé Ildikó: Modern műemlékek? Gondolatok az 1945 után épült műemlékek kapcsán

A hazai műemlékállomány viszonylag kis létszámú emlékcsoportja a második világháború után létrejött egyedi vagy összefüggőbb épületegyüttest képező emlékei. A közelmúlt ezen épületeinek műemléki kritériumok szerinti megfelelése a gondos alaprajzi és térkompozíciós szervezésükkel, világos felépítésű és logikus tagolású kompozícióikkal, nem különben a korabeli építészeti technológiák alkalmazásával, korszerű szerkezetükkel bizonyított – nemcsak egyedülálló emlékei letrejtöttük korának, de szorosan kapcsolódnak a hazai építészeti hagyományokhoz, azok folytatásaként értékelhetők. Az emléktanyag felülvizsgálatát a közelmúltunkhoz kötődő értékszemlélet változása mellett a jól lehatárolható emléktanyag meglévő és megőrzendő műemléki értékeire történő figyelemfelhívás is indokolta. Az 1945 után épült műemlékek értékmeghatározó szakértői vizsgálatát és a teljeskörű elemzését a Lechner Tudásközpont végezte.

Az 1945 után létesült védett emlékeink száma a hazai műemlék állomány egészét figyelembe véve nem éri el annak fél százalékát. A létrehozott adattárban 54 helyszín (54 különböző műemléki törzsszám) és ott vizsgálható 108 objektum (a törzsszámokhoz tartozó különböző azonosító számú épületek, építmények) szerepelt. A tudományos kutatáson és helyszíni épületdokumentáláson alapuló széleskörű vizsgálat jelentette alapját a szintézist adó átfogó értékelésnek. Összességében sokrétű, elsősorban a közösségek által ma is használt épületekről, illetve együttesekről alkotott kép alapján megállapítható, hogy a vizsgált emlékkör műemléki védelme a korszak legnívósabb építményeinek megóvását célozza. 151

Máté Zsolt: A színek által elmondott épület

Fejérdy Tamás: Beszélő színek – Talking colours. Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg 2021. 183 p.

A legtágabban értelmezett környezetünkben bennünket érő vizuális hatásoknak különösen fontos és egyre erősödő szerepe van a mai világunkban. Ami ugyanakkor nem feltétlenül jár együtt azzal, hogy magas szintű vizuális kultúra is társulna hozzá. A színek jelentőségének, hatásának kutatása nem új keletű dolog, s a színdinamika mint diszciplína is jelentős kutatási ismereteket, eredményeket tud felmutatni. A recenzió tárgyát képező könyv azonban nem általában a színekkel, alkalmazásukkal és hatásukkal foglalkozik, hanem csupán egy jól körülhatárolt területtel, az épülethomlokzatok színezésével és azon belül is a mai korból visszatekintve „történeti épületek” kategóriába sorolhatókéval. 170

ABSTRACT

Rita Karácsony: The ‘Danish’ Group

Inspirations from Denmark and Sweden and their influence on the architecture of the 1940s and 1950s in Hungary

In the last winter of World War II, 133 senior university architect students were sent by military draft to German territories, from where most of the group soon fled to Denmark. Continuity of education was ensured even during the emigration, and when the war ended, the group of architects remained together. The one and a half to two years spent in the Scandinavian countries initially seemed like a forced stay abroad, but over time most students managed to take advantage of the situation from a professional point of view. They studied the works of Nordic classicizing modern and modern architecture, met the designers, and gained experience working in local architectural offices. Willingly or unwittingly, the period spent in the northern states had an impact on the last period of the young architects’ university studies, and then on their early career years. Thanks to them, using the lessons of Scandinavian modern and classicizing modern architecture, the architectural concept was strengthened in Hungary, which responded more closely to the local features, built environment and materials.

Through contemporary documents, this study explores the foundations of the knowledge acquired in the Scandinavian states, the direct architectural inspirations, and uses oral history to research their impact. Nordic modern and classicizing modern architecture appeared indirectly in the ‘Danish’ Group’s later plans prepared at the Technical University of Budapest, then at master’s schools or design institutes, and gained space through the valuable architectural books and journals sent and brought home. Being familiar with Scandinavian practice of modern architecture made it possible to ensure continuity – both in terms of style and methodology – in the Hungarian architecture of the 1950s, when Modernism became a policy-rejected trend.69

István Gyulai: Forward to the future

On the characteristic elements of the Csepel Művek to be protected

On the land of Csepel Művek (hereinafter CSM, in English: Csepel Works), the Weiss family founded its first industrial site in 1894. The industrialists of that time had a typical mentality of creating the industrial facility in a complex way, considering the housing, educational and social needs of the workers. An industrial complexity covered the entire production process: smelters (raw material), power plant (energy), factories (finished product), warehouses (logistics). The CSM had its own internal infrastructure, the factory did not depend on the infrastructure system of the city, in addition, the owners also built apartments for officials and workers, and established social institutions (hospital, schools). Thus, a true independent and compact city was created with its own port, railway station, railway network, and shelter system. The disorganized and rapid course of spontaneous privatization after the regime change (1990) had a shockingly negative effect: the undivided common property of hundreds of owners, the nonsense legal situation created by the privatization of internal roads, the inability to cover bank loans, and the conflicting interests of the owners resulted in a set of problems that were difficult to solve.

In this situation, how can values, which are at least minimally savable and do not prevent continuous operation, be preserved in a reassuring way? During development, what should be kept and what can be let go? First, it is important to explore and take stock of existing values. We have prepared a value preservation documentation, which includes, among other things, the assessment of local unique values and local territorial values. It is important to note that not only buildings make the system of urban image elements and create an industrial character! We surveyed the network elements that make up the independent system and include the items to be placed under local territorial protection. During the heritage protection process, in addition to the buildings that transfer the atmosphere of the era before 1945, the values after 1945 were also revealed. Among others, the proposals of the economic and value preservation program include the changes of functions supporting the protection of architectural values, the establishment of a local industrial history museum, the updating of the tenant and owner circle by installing creative functions, the integration of R&D innovative functions, the establishment of university research bases, the development of a support and incentive system based on the settlement image protection decree and on the partnership.82

Tibor Kuslits: Values in the Socialist realist architecture of the fifties: in today's Dunaújváros

An objective evaluation of the specific Hungarian architecture of the early fifties is still waiting to be done. The basically condemning attitude of the unanimous opinion in the professional literature projects the ethical judgment of the political system dominating and determining the artistic tendencies of the era even onto this special architectural period. Although this approach is fundamentally justified, the repeated appearances of the formal language of historical architecture in the history of architecture even after the end of Stalinism, even in the absence of the background of communism, especially with the communication approach of architecture, are thought-provoking. The interest of Hungarian heritage protection now extends to architectural values created after the Second World War. Among them, heritage protection sometimes "permissively" – modestly and distantly – deals with the outstanding memories of the specific architecture of the fifties too. However, the attention of heritage protection and professional public life does not extend to those urban architectural phenomena, which are important period-related achievements and deal with stylistic issues only in a very indirect way. These are particularly landscape-sensitive, sometimes value-conscious historical architectural monuments, and sometimes meticulously elaborated urbanistic solutions, which do not receive the attention of professional interest and which, in addition to specific memories of architectural detailing, also seem to disappear in time. Among these types of phenomena, the presentation highlights some examples from Sztálinváros.87

István Schall – László Vízy: József Schall, architect of the Kisbivaly – Nagybivaly buildings in Dunaújváros

József Schall, the Ybl Award-winning architect (Budapest 1913 – Budapest 1989) belongs to the forgotten architects today. The architect born to a bourgeois family acquired professional knowledge at the Faculty of Architecture of the Technical University, which he supplemented by getting acquainted with Bauhaus. In addition to the knowledge of historical architecture, his work is characterized by the modern architectural forming of the Bauhaus. Schall was true to his principles even during the dominance of the Socialist Realism style. He was able to design and implement exemplary modern residential buildings, and his buildings in Dunaújváros later spread as type-design houses in many places throughout the country. Among the public buildings in the capital, the Krisztinaváros Officers' Hospital, and the traumatology on Fiumei út can be highlighted, which were jointly implemented with his colleagues. The "Mushroom" on Móricz Zsigmond Körtér, a significant masterpiece of the pavilion architecture, was also built according to his plans – now it is a historic monument. He won numerous awards in design competitions, and the entry plan designed for the Belvárosi Üzletközpont (Downtown Business Center) deserves special mention. Schall created the building together with associate professor Miklós Kapsza, and several of his students contributed to the realization.

Schall's heritage protection activities are hardly known. He planned the restoration of the ruined Baroque church in Budakeszi, called the „Makkos Mária”. In a joint work with the sculptor Barnabás Búza, Schall was the architect of the restoration of the Holy Trinity Baroque monument, which was damaged during the siege of Budavár. In the eighties, he designed the romantic Marble Hall of the Lutheran school in Pest. Schall's activity reflects the unity of a complex architectural approach; he typically designed the furnishing and additional elements of his buildings himself. The statues and monuments in our squares and streets, their integration into the architectural environment and their realization are beautiful proofs of this complex approach. The commemoration is a subjective element and common merit of the joint thinking of the engineer's son, his wife, and his former student.99

Zoltán Fehérvári: The architecture of the 60s and the question of 'fit'

Using a science-historical approach, this study reviews how the name 'Architecture of the 60s' was formed, what we mean by the expression, and gives some insight into the practice of neighboring countries regarding the architecture of the same era. It briefly covers the connections and relationships with the preceding period, i.e. Social Realism, and examines the time limits of the era. Comparing them with other style periods, the study analyzes the difference in approach between early modern and the architecture of the 60s (actually late modern architecture) mainly in the matter of 'fit' often considered a problematic issue. It introduces the complexity of the question with a parable by Lajos Németh. Through numerous examples, the paper shows how, where it was justified, the environment came to play a decisive role in the new constructions, comparing the different works of the architects, the build-up projects of vacant lots and some design tasks completed without restrictions (e.g. the residential block by Zalaváry on Zsigmond tér versus the star-shape housing estate in Csepel, the residential house by György Jánossy in Tóth Árpád sétány versus the hospital in Kazincbarcika, the factory of medical aids by László Kiss E. versus the reconstruction of the dermatological clinic in Mária utca etc.). Comparing the castle constructions of the 1960s with the 4-5 storey residential and office buildings built in the castle at the turn of the century, the formers' scale and appearance were much better adapted to the historical fabric of the location. The professional reception of the buildings is also discussed, especially regarding the standpoint of ICOMOS, the international organization for the protection of monuments. Finally, in connection with the MOM Culture House, the second protected historic building of the post-World War II period, listed under protection in 1991, it is mentioned that the new era following Modernism – like style eras in general – tried to define itself against the previous one. In our case, this is further complicated by the change of regime and the demand for a 'tabula rasa' mentioned by Zoltán Erő, which intention intensified after 2010 and since then the systematic destruction of the buildings of the era began.105

Gergely Hartmann: The present situation of the GYŐRITERV heritage

The Győri Tervező Vállalat (GYŐRITERV, in English: Design Firm of Győr) is one of those rural state-run design firms that for more than four decades defined the architectural image of an entire region, namely the area of Northwest Hungary. Among the works designed here, there are many outstanding ones, the current state of which are reviewed in this paper. During this mainly chronological journey in architecture, the main milestones in the history of Győri Tervező Vállalat are also highlighted. Although the focus was on Győr, the center of the region, we will also bring examples from many other cities, such as Sopron. The first relevant buildings of the Győriterv were created in the 1950s, in the spirit of Socialist Realism. These are typically in better condition than their later counterparts, and the most important ones are even listed under local protection. Local works of industrial architecture are an exception to this. From the 1960s, planning (LPS) housing estates and their communal institutions became an increasingly important task. Of these, primarily the school buildings will be highlighted here. However, customized residential houses were also built besides the large number of type-plan buildings. The houses erected on vacant lots of downtown Sopron are less well-known, although they are high-quality examples of this topic. Since its foundation, the GYŐRITERV has taken a significant part in the country's industrial architectural planning. In the framework of national programs, about one hundred and twenty bread factories, more than thirty service stations, and several thousands of square meters of steel-framed machinery industry halls were built. This line includes the tent structures designed and built in cooperation with the local leatherette factory, of which several dozen have also been installed across the country. Industrial and agricultural buildings are as vulnerable as they are high in number, so today these building types are the fewest to be found. As a kind of local patron, the Rába Magyar Vagon és Gépgyár has partially or fully financed several significant and high-quality public buildings for the city of Győr. Unfortunately, the subsequent fate of this valuable architectural heritage is particularly disappointing today. Many other ensembles were also built that define Győr's recent cityscape. The office and residential buildings of the city center were completed after a long planning process, followed by the huge and iconic building of the theater. In addition to the large-scale projects, we also examine the fate of some of the fine and more fragile works of interior design. Unfortunately, the balance at the end of the inventory is not positive. In addition to a few good examples, there are far more works that have been demolished, or insensitively transformed, or the fate of which is recently becoming uncertain. 115

Zorán Vukoszávlyev: Modern architecture from today's perspective

University research program for the value preservation of our architecture after 1945

The Modern is the dominant architectural trend of the 20th century. Among the characteristics of this architectural style that has easily identifiable attributes in its aesthetic characteristics, we find the fundamentally positive concepts of functionality, practicality, and economy – showing a design methodology based on rationality. Since its appearance 100 years ago and its widespread distribution, the modern architectural 'style' has featured many forms, always evolving along the social expectations of the era, the economic opportunities, and the environmental conditions of technical development. The perception of modern architectural works varies greatly: although the current usability and physical condition of buildings primarily affects our human relationship with them, we can experience that the evaluation of Modern architecture appears in the impact mechanism of complex processes beyond rational facts. This value-uncertainty is especially true regarding the architecture of the 1960s and 1970s. A straightforward assessment of the heritage stock that is part of our architectural culture seems to be missing amid accelerated socio-economic processes – while the need to protect the value of precious works of the recent past also arises in professional architectural circles.

The millennial tendencies of evaluation processes of (late) Modern architecture in Hungary bring the built memories of the recent past into the scope of heritage management: for today's generations, getting to know and evaluating these monuments is important both from a personal and social point of view. Recognizing the quality characteristics and acknowledging the innovative and up-to-date architectural solutions of the time can also be considered decisive in understanding contemporary architectural processes. Within the framework of a scientific-based research conducted with an architectural approach with the involvement of university architect students, a comprehensive mapping of the building stock of the period between 1945-89, which can be considered closed, is carried out through a wide-ranging process of familiarization and knowledge dissemination. The scientific analysis of the architectural works of the period, based on on-site investigations, can be decisive for the next generation of architects in the development of both their personal relationship and their sense of social responsibility for the shaping of the built environment. The evaluative analysis of the architectural works of our recent past strengthens the acceptance of quality works, which ensures the continuity of the development of our architecture and creates the foundations of the professional and social consensus on our heritage. 129

Csaba Nagy: Protection of Modern architecture in Hungary

The projects of the Chamber of Hungarian Architects

Although the values of the 60s-80s' Modern architecture often play an iconic role for the profession, in most cases the general public is unable to assess and evaluate their significance, unable to judge what could be lost by demolishing these buildings and what we can gain by preserving and modernizing them with a value-based further development. The MÉSZ created several projects with different approaches within the framework of the Modern Hungarian Architecture program.

The purpose of the Magyar Modern (=Hungarian Modern) online database is to list outstanding buildings from the end of 1950s to the 1980s in an online, open form so that the initial inventory can be further expanded. The issues of Magyar Építőművészet (=Hungarian Architecture) published between 1958 and 1979 make the basis for starting the database. The selection criteria are primarily quality and popularity, as well as being potentially endangered. Several little-known houses are also published that deserve to be mentioned among the already 'canonized' ones.

The video series Modernizmus Újrátöltve (=Modernism Reloaded) presents the good practice of renovating Modern buildings in Hungary. With the so-called Mushroom building in Móricz Zsigmond körtér, the Old Port in Tihany or the conversion of the Láng Cultural center in Angyalföld such buildings were created which, although not traditional reconstructions, retained their original spirit even after the renovation. This path of value protection can open space for creative architects, freeing them from the theoretical dogmas of historic monument protection. In addition to receiving numerous professional recognitions, the presented buildings have also won the appreciation of the wider public.

In the first season of the Auditorium podcast, recycling was the key topic, i.e. why it is important to keep an old building instead of pulling it down and erecting a new one in its place. Among other things, we can learn about the history of the renewal of the Galya lookout, the MÁV Northern Maintenance Depot or the LPS construction kindergarten in the Vizafogó housing estate.

In the context of discussions organized under the title Építőművész Szalon (=Salon of Architects), researchers of the period, professional journalists and instagram-bloggers jointly discuss the issues of Hungarian Modernism.

The MÉSZ, in addition to presenting the radically different points of view – that of the heritage protection profession and lay society – strives to develop dialogue and understanding. Within the professional point of view, the organization wants to clearly display the aspects and way of thinking of the designer architects, strongly believing that the architects themselves can be the ones who continue the preservation and spirit of the architectural heritage of the Modern in Hungary: they are the ones who understand and feel the spirit and challenges of past ages and our days. 143

Ildikó Mrs.Bódyiné Máthé: Modern monuments? Thoughts on historic monuments built after 1945

A relatively small group of monuments in the Hungarian historic building stock includes the monuments created after the Second World War, being either individual or forming a more contiguous complex of buildings. The fact that these buildings of the recent past meet the historical criteria is proven by their thoughtful layout and spatial organization, their clearly structured and logically divided compositions, not least by the application of the architectural technologies of the time, and their modern structure. In this way, these buildings are not only the unique memories of their time of construction but are closely connected to Hungarian architectural traditions and can be evaluated as their continuation. The need to review the heritage stock was justified both by the change in the perception of values related to our recent past, and by drawing attention to the existing and to be preserved historical values of the well-defined built heritage. The Lechner Knowledge Center has carried out the value-determining expert examination and full analysis of the monuments built after 1945.

The number of our protected monuments built after 1945 does not reach half a percent of the total number of Hungarian listed buildings. The recently created database includes 54 locations (54 different monument registration numbers) and 108 superstructures to be examined there (buildings and structures with different identification numbers belonging to the main registration numbers). An extensive investigation based on scientific research and on-site building documentation formed the basis of the comprehensive evaluation providing the synthesis. Overall, based on the multifaceted image of the buildings and ensembles still used by the communities today, it can be concluded that the monument preservation of the examined built heritage aims to protect the most prestigious buildings of the era. 151

Zsolt Máté: A building told by colors

Fejérdy, Tamás: Beszélő színek – Talking colours. Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg 2021. 183 p

The visual effects coming from our environment in the broadest sense that affect us have a particular and increasingly important role in our world today. Which, however, does not necessarily mean that a high level of visual culture is associated with this tendency. Researching the significance and effect of colors is not a new thing, and color dynamics as a discipline can also show significant research knowledge and results. However, the book that is the subject of the review does not deal with colors in general, their application and effects, but only with a well-defined area, the coloring of building façades and within that, those that can be classified as 'historical buildings' from today's perspective. 170

AUS DEM INHALT

Rita Karácsony: Die Dänemark Architektengruppe

Inspirationen aus Dänemark und Schweden und ihr Einfluss auf die Wohnarchitektur der 1940er und 1950er Jahre

Im letzten Winter des Zweiten Weltkriegs wurden 133 Architekturstudenten der Fachhochschule zum Wehrdienst in deutsche Gebiete entsandt, aus denen die meisten bald nach Dänemark flohen. Auch während der Umsiedlung war die Kontinuität der Ausbildung gewährleistet, nach Kriegsende blieb die Architektengruppe zusammen.

Die anderthalb bis zwei Jahre in den skandinavischen Ländern wirkten anfangs wie ein erzwungener Auslandsaufenthalt, doch im Laufe der Zeit gelang es dem Großteil der Studierenden, die Situation beruflich zu nutzen: Sie hatten die Möglichkeit, die Werke der nordischen klassizistischen modernen und modernen Architektur zu sehen, die Architekten zu treffen und auch Erfahrungen in der Arbeit in lokalen Architekturbüros zu sammeln. Gewollt oder unbewusst wirkte sich der Aufenthalt in den Nordstaaten auf die letzte Studienzeit der jungen Architekten und dann auf ihre frühen Berufsjahre aus. Dank ihnen, unter Nutzung der Lehren der skandinavischen modernen und klassizistischen modernen Architektur, wurde das architektonische Konzept in Ungarn gestärkt, das stärker auf die lokalen Besonderheiten, die gebaute Umgebung und die Materialien reagierte.

Die Studie erkundet anhand von Zeitdokumenten die in den skandinavischen Staaten erworbenen Wissensgrundlagen, die direkten Inspirationen für die Architektur und untersucht deren Wirkung anhand von Oral History. Nördliche Moderne und klassizistische Moderne tauchten indirekt in den späteren Plänen der Dänemark Architektengruppe für Fachhochschulen, dann Meisterschulen und Projektinstituten auf und gewannen Raum durch die nach Hause geschickten und mitgebrachten wertvollen Fachbücher und Zeitschriften. Die Kenntnis der skandinavischen Praxis moderner Architektur konnte die stilistische und methodische Kontinuität der Wohnarchitektur der 1950er Jahre sicherstellen, als die Moderne zu einer politisch abgelehnten Strömung wurde. 69

István Gyulai: Vorwärts in die Zukunft

Über zu schützende Charakterelemente der Csepel Művek

Im Bereich der Csepel Művek (nachfolgend: CSM) gründete die Familie Weiss 1894 ihren ersten Industriestandort. Die Mentalität damaliger Großindustriellen war dadurch charakterisiert, dass sie den Industriestandort in einer komplexen Weise, mit Berücksichtigung der Wohn-, Bildungs- und sozialen Bedürfnisse der Arbeiter errichteten: Die industrielle Komplexität übergriff den gesamten Herstellungsprozess: Schmelzöfen (Rohstoff), Kraftwerk (Energie), Fabriken (Fertigprodukte), Lager (Logistik). Die CSM verfügte über eigene innere Infrastruktur, unabhängig vom städtischen Infrastruktur-Systems, und sie bauten Wohnungen für ihre Büroangestellten und Arbeiter, erhoben soziale Einrichtungen (Krankenhaus, Schulen) – somit entstand eine kompakte, eigenständige Stadt mit eigenem Hafen, Zugbahnhof, Zugbahnnetz und Zufluchtsorten. Schockierend negativ wirkte jedoch der unorganisierte und rasche Ablauf der spontanen Privatisierung nach der Wende (1990): Es entstanden das ungeteilte, gemeinsame Eigentum hunderter Miteigentümer, die unmögliche Rechtslage durch die Privatisierung innerer Wege, die Kreditabsicherungs-Unfähigkeit bei den Banken sowie eine Reihe von verzwickten Problemen infolge widersprüchlicher Interessen der Eigentümergruppe.

Wie könnte man in dieser Situation die beruhigenden, geringstenfalls rettenden und die den Fortbestand nicht verhindernen Werte behalten? Was sollten wir bei den Entwicklungen bewahren, und was sollten wir auflösen? Zuerst ist die Ermittlung und Aufstellung der bestehenden Güter nötig! Wir erstellen eine Dokumentation zum Wertschutz, die unter anderem die Aufstellung lokaler einzigartigen und regionalen Güter beinhaltet. Es war wichtig, festzustellen, dass das System der Profilelemente, die Träger des industriellen Charakters nicht nur Gebäude sind! Wir betrachteten die ein eigenständiges System bildenden Netzelemente, die auch die Elemente des lokalen Gebietschutzes darstellen. Im Zuge des Schutzes wurden neben Gebäuden, die die Stimmung der Epoche vor 1945 vermittelten, auch Werte von der Zeit nach 1945 ermittelt. Die Vorschläge des Wirtschafts- und Werterhaltungsprogramms, z.B. die Funktionsänderungen im Interesse des Schutzes architektonischer Werte, die Gründung eines lokalen industriegeschichtlichen Museums, die Aktualisierung des Mieter- und Eigentümerkreises durch den Einsatz kreativer, schöpferischer Funktionen, innovativer F&E-Funktionen, die Einrichtung von universitären Forschungsbasen, Entwicklung einer Siedlungsbildschutzverordnung und eines Förder- und Anreizsystems auf Basis der Partnerschaft. 82

Tibor Kuslits: Werte in der sozialen Realarchitektur der fünfziger Jahre heutig Dunaújváros

Eine objektive Bewertung der spezifischen ungarischen Architektur der frühen fünfziger Jahre lässt noch auf sich warten. Die grundsätzlich verurteilende Bewertung der einstimmigen Analyse der Fachliteratur projiziert das ethische Urteil des politischen Systems, das die künstlerischen Tendenzen der Epoche beherrschte und bestimmte, auf diese besondere architektonische Ära. Neben diesem grundsätzlich berechtigten Ansatz sind die in der Architekturgeschichte wiederholten Erscheinungen der Formensprache historischer Architektur auch nach dem Ende des Stalinismus, sogar ohne den kommunistischen Hintergrund, insbesondere mit dem Kommunikationsansatz der Architektur nachdenklich. Das Interesse des inländischen Denkmalschutzes erstreckt sich heute auch auf die nach dem Zweiten Weltkrieg geschaffenen architektonischen Werte. Unter diesen bezieht es sich manchmal „freizügig“, prüde – distanziert – auf die hervorragenden Erinnerungen an die spezifische Architektur der 1950er Jahre. Die Aufmerksamkeit des Denkmalschutzes und des professionellen öffentlichen Lebens erstreckt sich nicht auf diejenigen städtebaulichen Phänomene, die wichtige Errungenschaften der Epoche sind und bei denen es sich nicht wirklich, nur ganz oberflächlich um stilistische Fragen handelt. Dabei geht es um besonders landschaftssensible, manchmal wertbewusste historische Baudenkmäler, manchmal um minutiös abgestimmte städtebauliche Lösungen, die keine Aufmerksamkeit des fachlichen Interesses genießen und die neben den spezifischen Erinnerungen architektonischer Einzelheiten mit der Zeit zu verschwinden scheinen. Die Präsentation hebt einige Beispiele dieser Erscheinungstypen in Sztálinváros hervor. 87

István Schall – László Vízy: József Schall, architect of the Kisbivaly – Nagybivaly buildings in Dunaújváros

József Schall, the Ybl Award-winning architect (Budapest 1913 – Budapest 1989) belongs to the forgotten architects today. The architect born to a bourgeois family acquired professional knowledge at the Faculty of Architecture of the Technical University, which he supplemented by getting acquainted with Bauhaus. In addition to the knowledge of historical architecture, his work is characterized by the modern architectural forming of the Bauhaus. Schall was true to his principles even during the dominance of the Socialist Realism style. He was able to design and implement exemplary modern residential buildings, and his buildings in Dunaújváros later spread as type-design houses in many places throughout the country. Among the public buildings in the capital, the Krisztinaváros Officers' Hospital, and the traumatology on Fiumei út can be highlighted, which were jointly implemented with his colleagues. The "Mushroom" on Mórícz Zsigmond Körtér, a significant masterpiece of the pavilion architecture, was also built according to his plans – now it is a historic monument. He won numerous awards in design competitions, and the entry plan designed for the Belvárosi Üzletközpont (Downtown Business Center) deserves special mention. Schall created the building together with associate professor Miklós Kapsza, and several of his students contributed to the realization.

Schall's heritage protection activities are hardly known. He planned the restoration of the ruined Baroque church in Budakeszi, called the „Makkos Mária“. In a joint work with the sculptor Barnabás Búza, Schall was the architect of the restoration of the Holy Trinity Baroque monument, which was damaged during the siege of Budavár. In the eighties, he designed the romantic Marble Hall of the Lutheran school in Pest. Schall's activity reflects the unity of a complex architectural approach; he typically designed the furnishing and additional elements of his buildings himself. The statues and monuments in our squares and streets, their integration into the architectural environment and their realization are beautiful proofs of this complex approach. The commemoration is a subjective element and common merit of the joint thinking of the engineer's son, his wife, and his former student. 99

Zoltán Fehérvári: Die Architektur der 60er und die Frage nach der „Anpassung“

Mit einem wissenschaftshistorischen Ansatz geht die Studie auf die Entstehung des Namens Architektur der 60er Jahre ein, was wir darunter verstehen und gibt einen Einblick in die Architekturpraxis der Nachbarländer zur gleichen Zeit. Behandelt kurz die vorangegangene Periode, die Verbindungen und Beziehungen mit der sozialen Realität, untersucht die zeitlichen Grenzen der Ära. Im Vergleich zu anderen Stilepochen analysiert sie den Unterschied in der Herangehensweise zwischen frühneuzeitlicher und 60er-Jahre-Architektur (eigentlich spätmoderner Architektur), vor allem im Hinblick auf die oft problematisch angesehene Anpassung. Er leitet die Komplexität der Frage mit einer Parabel von Lajos Németh ein. Es zeigt anhand zahlreicher Beispiele, dass die Umwelt – wo es gerechtfertigt war – eine entscheidende Rolle bei den neuen Konstruktionen spielte, indem es die verschiedenen Arbeiten der Architekten, die Konstruktionen der Baulücke und die uneingeschränkten Entwurfsaufgaben vergleicht (z. B. der Wohnblock auf Zalaváry Zsigmond Platz gegen den Csepeli Csillagtelep, das Wohnhaus von György Jánossy an der Árpád Tóth Promenade gegen das Krankenhaus von Kazincbarcika, die Fabrik für medizinische Hilfsmittel von E. László Kiss gegen den Wiederaufbau der Hautklinik in der Mária Straße usw.). Im Vergleich zu den Schlossbauten der 1960er Jahre mit den um die Jahrhundertwende im Schloss errichteten 4- bis 5-geschossigen Wohn- und Geschäftsgebäuden, waren Maß und Aussehen wesentlich besser an die historische Bausubstanz des Schlosses angepasst. Diskutiert wird die professionelle Rezeption der Gebäude, insbesondere im Hinblick auf die Position von ICOMOS, der internationalen Organisation für Denkmalschutz. In Bezug auf das 1991 zum Denkmalschutz erklärte MOM Kulturzentrum, das zweite Gebäude unter Denkmalschutz der Nachkriegszeit, wird schließlich erwähnt, dass die neue Epoche nach der Moderne – wie Stilepochen im Allgemeinen – versucht, sich gegen die vorherige abzugrenzen, die durch den Regimewechsel in unserem Land und die von Zoltán Erő erwähnte Forderung nach „tabula rasa“ noch kompliziert wird. Was sich nach 2010 verschärfte und seitdem die systematische Zerstörung der Gebäude der damaligen Zeit begann. 105

Gergely Hartmann: Die heutige Lage der Erbschaft von GYÖRITERV

Die Firma *Győri Tervező Vállalat* (Györterv – Győrer Firma des Bauingenieurwesens) ist eines der ländlichen Bauingenieur-Unternehmen, welche das architektonische Profil der ganzen Region – in diesem Fall im Bereich von Nordwestungarn – über mehr als vier Jahrzehnten bestimmten. Unter den hier entworfenen Konstrukten sind auch zahlreiche hervorragende Werke zu finden. Jetzt beleuchten wir den heutigen Zustand dieser. Im Zuge unserer typischerweise chronologischen Reise zeichnen sich auch die wichtigsten Meilensteine zur Geschichte der Győri Tervező Vállalat ab. Der Schwerpunkt wird zwar auf dem regionalen Zentrum, der Stadt Győr liegen, doch bringen wir Beispiele auch aus mehreren anderen Städten wie z.B. Sopron. Die ersten seriöseren Gebäude der Györterv wurden im Stil des sozialistischen Realismus erbaut. Diese verblieben meistens im besseren Zustand als ihre späteren Artgenossen, sogar stehen die wichtigsten unter der lokalen Denkmalschutz. Hiervon bilden nur die örtlichen Werke der Industrie-Architektur Ausnahmen. Ab den 60er Jahren brachte die Planung der Wohnsiedlungen und deren öffentlichen Einrichtungen immer größere Aufgabe. Unter diesen können wir vor allem die Schulgebäude hervorheben. Neben den zahllosen typischen Gebäuden auch maßgefertigte Wohnanlagen wurden erbaut. Die Zahnücken-Bauwerke in der Soproner Innenstadt stellen zwar weniger bekannte, doch hochwertige Beispiele in diesem Bereich dar. Schon von ihrer Gründung an beteiligte sich die Firma GYÖRITERV an der industrie-architektonischen Planung des Landes. Im Zuge von nationalen Programmen wurden beinahe 120 Brotfabriken, mehr als 30 Servicestationen sowie Stahlbau-Maschinenhallen in Flächen von mehrhundert-tausend Quadratmetern. Zu diesen gehören die in Zusammenarbeit mit der örtlichen Kunstlederfabrik entworfenen und umgesetzten Gebäude mit Zeltstrukturen, von denen ebenfalls mehrere Dutzende im ganzen Land angefertigt wurden. Die Industrie- und Landwirtschaftsgebäude sind ebenso verwundbar wie zahlreich, deshalb findet man heute von denen die wenigsten. Die Fabrik *Rába Magyar Vagon és Gépgyár* finanzierte als lokaler Mäzen unzählige bedeutende und architektonisch hochwertige öffentliche Gebäude für die Stadt Győr teilweise oder vollständig. Der spätere Schicksaal dieser wertvollen Erbschaft wirkt heutzutage besonders ernüchternd. Es wurden viele weitere Gebäudekomplexe erhoben, die das Stadtbild von Győr prägen. Nach einem langwierigen Planungsprozess wurden die Büro- und Wohngebäude der Stadtmitte geschaffen, gefolgt vom riesigen und ikonischen Theatergebäude. Neben den Großprojekten beleuchten wir auch das Schicksal einiger der raffinierteren, doch umso fragileren Werke der Innenarchitektur. Leider ist der Saldo am Ende des Inventariums nicht positiv. Neben einigen guten Beispielen gibt es viel mehr Schöpfungen, die abgerissen oder geschmacklos umgestaltet wurden, oder deren Schicksaal derzeit mit Unsicherheit behaftet ist. 115

Zorán Vukoszáylyev: Moderne aus heutiger Sicht

Universitäres Forschungsprogramm zum Schutz unserer Architektur nach 1945

Der Stil der Moderne ist die prägende Stilrichtung der Architektur des 20. Jahrhunderts. Unter den Merkmalen der architektonischen Tendenz, die über gut identifizierbaren Attributen in ihren ästhetischen Eigenschaften verfügt, finden wir positive Begriffe wie Funktionalität, Brauchbarkeit und Wirtschaftlichkeit – deren Planungsmethodik auf der Basis der Rationalität beruht. Seit seinem Anbruch vor etwa 100 Jahren und seiner weiten Verbreitung erschien der moderne „Baustil“ in zahlreichen Formen – immer entlang gesellschaftlicher Erwartungen, wirtschaftlicher Möglichkeiten und der Bedingungen der technischen Entwicklung der Epoche. Die Bewertung von architektonischen Werken der Moderne ist ziemlich wechselnd – die heutige Brauchbarkeit und physische Lage der Gebäude beeinflussen unsere Einstellung zu ihnen, jedoch nehmen wir wahr, dass die Beurteilung unserer modernen Architektur über die rationalen Tatsachen hinaus im Wirkungsmechanismus komplexer Prozesse erscheint. Die Unsicherheit in Werten prägt besonders die Architektur der 1960er und 1970er Jahren. Eine aufrichtige Bewertung der Erinnerungsmaterials, das Teil unserer Baukultur ist, scheint unter den beschleunigten sozioökonomischen Tendenzen auszubleiben – während in architektonischen Fachkreisen auch der Bedarf auftaucht, die wertvollen Schöpfungen der jüngeren Vergangenheit zu schützen.

Die tausendjährigen Tendenzen von Bewertungsprozessen der heimischen (spät-)modernen Architektur ziehen die gebauten Erinnerungen der jüngsten Vergangenheit in die Domäne der Denkmalverwaltung. Der Objektgedächtniskreis ist als unmittelbar erlebte gebaute Umwelt im sozialen Gedächtnis präsent – für die heutigen Generationen ist es sowohl aus persönlicher als auch aus gemeinschaftlicher Sicht wichtig, sie kennenzulernen und zu schätzen. Die Erkennung der Qualitätsmerkmale und die Anerkennung zeitgenössischer innovativ-moderner architektonischer Lösungen können auch für das Verständnis zeitgenössischer architektonischer Prozesse prägend bezeichnet werden. Im Rahmen einer wissenschaftlich fundierten Forschung mit architektonischem Ansatz, unter Einbeziehung von Architekturstudenten, dank eines breiten Lern- und Vermittlungsprozesses läuft eine umfassende Bestandsaufnahme einer als abgeschlossen zu betrachtenden Epoche von 1945-89. Die auf örtlichen Untersuchungen basierenden, wissenschaftliche Analyse der architektonischen Schöpfungen der Zeit kann für die nächste Generation von Architekten entscheidend sein, sowohl für die Entwicklung der persönlichen Beziehung als auch in Bezug auf das gesellschaftliche Verantwortungsbewusstsein für die Gestaltung der gebauten Umwelt entscheidend sein. Die wertende Analyse der architektonischen Werke unserer jüngeren Vergangenheit stärkt die Akzeptanz hochwertiger Schöpfungen, welches die Kontinuität der Entwicklung unserer Architektur sicherstellt sowie die Grundlagen eines fachlichen und gesellschaftlichen, mit unserem Erbe verbundenen Konsenses schafft. 129

Csaba Nagy: Schutz der ungarischen modernen Architektur

Projekte vom Verband ungarischer Architekten

Die modernen architektonischen Werte der sechziger und achtziger Jahre – obwohl sie oft ikonische Bedeutung für die Fachkreise haben, kann die breite Öffentlichkeit ihre Bedeutung meist nicht einschätzen und bewerten, kann nicht beurteilen, was wir durch den Abriss eines Gebäudes verlieren und was wir mit seiner Beibehaltung und mit seiner modernen, wertvollen Weiterentwicklung gewinnen können. MÉSZ erstellte mehrere Projekte mit unterschiedlichen Ansätzen im Rahmen des Ungarisches Architekturprogramm.

Ziel der Ungarischen Modernen – Online Datenbank ist es, herausragende Gebäude der späten 1950er bis 1980er Jahre in einem offenen Online-Format aufzulisten, damit der Anfangsbestand weiter ausgebaut werden kann. Grundlage für den Start der Datenbank sind die zwischen 1958 und 1979 erschienenen Ausgaben der Ungarischen Architektur. Kriterien für die Auswahl sind in erster Linie Qualität und Bekanntheit sowie potenzielles Risiko. Wir erwähnen auch einige wenig bekannte Häuser, die es verdienen, unter den bereits „kanonisierten“ erwähnt zu werden.

Die Videoserie Modernizmus Újrátöltve (Modernismus aufgeladen) – stellt die gute Praxis der Renovierung eines modernen ungarischen Gebäudes vor. Bei der Umgestaltung der Gomba in Körtér, des Alten Hafens in Tihany oder des Kulturzentrums Láng in Angyalföld sind Gebäude entstanden, die keine traditionellen Rekonstruktionen sind, deren ursprünglicher Geist aber auch nach der Renovierung bewahrt wurde. Dieser Weg des Werteschutzes kann kreativen Architekten Freiräume eröffnen und sie von den theoretischen Dogmen des Denkmalschutzes befreien. Neben zahlreichen professionellen Anerkennungen haben die präsentierten Gebäude auch die Liebe der breiten Öffentlichkeit gewonnen.

In der ersten Staffel des Auditorium-Podcasts war Recycling das zentrale Thema, warum es wichtig ist, ein altes Gebäude zu erhalten, anstatt es abzureißen und an seiner Stelle neu zu bauen. Unter anderem können wir etwas über die Geschichte der Renovierung des Galya-Aussichtsturms, des MÁV Északi Járnyírótorony oder des Vizafogó Paneló erfahren.

Im Rahmen der unter dem Titel Építőművészet Szalon organisierten Diskussionen besprechen Forscher der Epoche, Fachjournalisten und Insta-Blogger gemeinsam die Fragen der ungarischen Moderne.

Das MÉSZ strebt neben der Darstellung der radikal unterschiedlichen Sichtweisen – professioneller und gesellschaftlicher Laie des Denkmalschutzes – den Dialog und die Verständigung an. Aus professioneller Sicht möchte es die Aspekte und die Denkweise des entwerfenden Architekten klar darstellen, mit der Überzeugung, dass die Architekten selbst diejenigen sein können, die die Bewahrung und den Geist des modernen ungarischen Architekturwesens fortsetzen: diejenigen, die den Geist der Vergangenheit und der Gegenwart verstehen und fühlen und sich den Herausforderungen stellen. 143

Illdikó Bódyné Máthé: Moderne Denkmäler? Gedanken zu den nach 1945 erbauten Denkmälern

Eine relative kleine Erinnerungsgruppe im heimischen Denkmalbestand sind einzelne oder zusammenhängende Gebäudekomplexe bildende Erinnerungen, die nach dem Zweiten Weltkrieg entstanden. Die Konformität dieser Gebäude der jüngeren Vergangenheit nach historischen Kriterien wird durch ihre sorgfältige Gestaltung von Grundriss und Raumgliederung, ihre klar gegliederte und logisch strukturierte Komposition, nicht zuletzt durch die Verwendung von Architekturtechniken der Zeit, und ihre Moderne Struktur bewiesen – sie sind nicht nur einzigartige Erinnerungen ihrer Zeit, sondern sie sind auch mit den heimischen architektonischen Traditionen eng verbunden, sogar können sie als deren Fortsetzung betrachtet werden. Die Überprüfung des Gedenkmalsmaterials wurde neben der Veränderung des mit unserer jüngeren Vergangenheit einhergehenden Wertesatzes auch durch den Hinweis auf die bestehenden und zu bewahrenden historischen Werte des genau definierten Gedenkmalsmaterials begründet. Die wertbestimmende Begutachtung und Gesamtanalyse der nach 1945 errichteten Denkmäler wurde durch das Lechner Wissenszentrum durchgeführt.

Die Zahl unserer nach 1945 erhobenen geschützten Denkmäler erreicht kein halbes Prozent der Gesamtzahl inländischer Denkmäler. Die erstellte Datenbank beinhaltet 54 Standorte (54 verschiedene Denkmalregisternummern) und 108 vor Ort untersuchbare Gegenstände, (den Denkmalregisternummern zugeordnete Gebäude und Bauwerke mit unterschiedlichen Identifikationsnummern). Eine auf wissenschaftlichen Recherchen und der örtlichen Baudokumentation basierende umfangreiche Untersuchung bildete die Grundlage für die umfassende Bewertung, welche die Synthese lieferte. Vom insgesamt facettenreichen Bild der heute noch von den Gemeinden genutzten Bauten und Ensembles lässt sich feststellen, dass der Denkmalschutz des untersuchten Gedenkkreises darauf abzielt, die repräsentativsten Bauwerke der Epoche zu bewahren. 151

Zsolt Máté Das durch Farben ausgedrückte Gebäude Tamás Fejérdy: Sprechende Farben – Talking colours. Institut für Höhere Studien, Köszeg 2021, S. 183

Die visuellen Effekte, die im weitesten Sinne aus unserer Umwelt auf uns einwirken, spielen in unserer heutigen Welt eine besonders wichtige und immer stärkere Rolle. Was aber nicht zwangsläufig damit einhergeht, dass diese auch mit einer hochrangigen visuellen Kultur verbunden sind. Die Erforschung der Bedeutung und Wirkung von Farben ist nichts Neues, und auch die Farbdynamik als Disziplin kann erhebliche Forschungserkenntnisse und -ergebnisse vorweisen. Das Buch, von dem die Rezension handelt, befasst sich im Allgemeinen doch nicht mit Farben, ihrer Anwendung und Wirkung, sondern nur mit einem genau umrissenen Bereich, der Farbgebung von Gebäudefassaden, und darunter auch nur mit solchen, die aus heutiger Sicht zu den „historischen Gebäuden“ eingestuft werden können. 170